

İlber Ortaylı _ Tarihın Sınırlarına Yolculuk

İLBER ORTAYLI İLE

Tarihın Sınırlarına Yolculuk

Ufuk Kitapları: 14 Tarih dizisi: 6 İstanbul 2001

Editör: Mustafa Armağan

Ufuk Kitapları bir da Yayıncılık ürünüdür. ISBN: 975-6571-03-9

Cumhuriyet Cad. No: 209/4-B 80230 Harbiye, İstanbul Tel: 0 (212) 232 17 51

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. Siyasal Bilgiler Fakültesi (1968) ile Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünü bitirdi. Master çalışmasını Chicago Üniversitesi'nde Prof. Halil İnalcık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" adlı tezi ile doktor (1978), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" adlı çalışmasıyla da doçent oldu. Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yaptı, seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16., 19. yüzyılı ve Rusya tarihi ile ilgili makaleler yayınladı. 1989 yılından beri Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Tarih Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır, İlber Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etütleri Komitesi yönetim kurulu üyesi ve Avrupa İronoloji Cemiyeti üyesidir. Yayımlanmış Kitapları: Türkiye İdare Tarihi (1979), Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı (1994), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (1983), İstanbul'dan Sayfalar (1986), Studies On Ottoman Transformation (1994), Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi (İlhan Tekeli ile birlikte, 1978), Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1974), Türkiye İdare Tarihine Giriş (1996), Alman Nüfuzunda Osmanlı İmparatorluğu (1980). Gelenekten Geleceğe (1982), Osmanlı Aile Yapısı (2000), Osmanlı İmparatorluğu İktisadi ve Sosyal Değişim: makaleler 1 (2001). İlber Ortaylı'nın yayınlarımız arasında çıkan diğer kitapları: Gelenekten Geleceğe (2001), Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Tûrfeiyesi'ne (Taha Akyol ile birlikte, 2002).

İÇİNDEKİLER

Sunuş / Mustafa

Armağan.....6

Efsaneler ve sloganlar arasında bir tarih.....7

bir kabuk değiştirme dönemi 17

Aslında hepimiz Tanzimatçıyız.....33

Osmanlı mirasını reddetmenin temelinde tarih bilmezlik yatıyor.....39

Roma ve Osmanlı47

kimlik sınırını tarihçi belirler 59

Çok gezen mi bilir, çok okuyan mı?63

Avrupa Birliği ve Türkiye.....75

Tarihten kaçamayız.....91

Nerede hata
yaptık?.....117
.....117
bu bir röportaj olabilir mi?
.....
..... 125
Cumhuriyeti numaralandırmak, eski tepeden
inmeceli alışkanlıklara dayalı yeni söylem tarzıdır
..... 133
Osmanlı İmparatorluğu tarihte
üçüncü roma'dır, bir dördüncüsü de yoktur
..... 147
Osmanlı bizde
yaşıyor.....
..... 157
Osmanlı tarihi, bir dünya tarihidir
.....
..... 167
Alfabeyi öğrenmeyen roman yazamaz
.....
..... 177
Sunuş
İlber Ortaylı, akademik çevrelerde engin kültürü, eskilerin deyişiyle
"tebahhuru" ile tanınan bir üniversite hocası iken, özellikle 1999 yılında,
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı kutlamaları vesilesiyle çeşitli
toplantılarda yaptığı "konuşmalar"la Türk toplumuna Ahmet Refik'ten sonra
"tarihi sevdiren adam" olma yolunda kararlı adımlarla ilerledi. Sadece geniş
bilgisi olan araştırmacı bir tarihçi olarak değil, şaşırtıcı çıkışlar yapan bir
sosyal düşünür, kültürün bütün lezzetini tatmış bir aydın, çok gezen bir seyyah,
hayatı dolu dolu yaşayan bir yaşama ustası, Türkiye'yi dünya ile bir bütün
olarak düşünen vizyonu açık bir düşünce adamıdır kendisi...
Ortaylı'mn konuşmalarını derlemek fikri, onun çeşitli zaman ve yerlerde, çeşitli
ihtiyaçlara binaen sorulmuş sorulara verdiği ilginç ve şaşırtıcı cevapları bir
araya toplayarak okuyucuyu, bir yandan tarihin henüz açılmamış katlarını açmaya,
öbür yandan da tarihi özgürleştirmeye yarayacak sınırları zorlamaya davet etmek
arzusundan doğdu.
Çeşitli yayın organlarında 1992-2001 arasında çıkmış olan konuşmaları kitap
haline getirirken bazı konuşmaların
başlıklarını değiştirmek, imlalarını ortak bir noktada buluşturmak ve bazı
deşifre hatalarını tashih etmekten öte herhangi bir değişikliğe gidilmedi.
Sadece birkaç konuşmada, doğrudan doğruya önceki konuşmalarda tekrarlanmış olan
bazı ifadelerin çıkartılmasıyla yetinildi.
İlber Ortaylı'nın kanatlarında tarihin sınırlarına çıkılan bu ilginç yolculuğa
hoşgeldiniz!
Mustafa Armağan
Efsaneler ve sloganlar arasında bir tarih...
KONUŞAN: MUSTAFA ARMAĞAN
izlenim. Temmuz-Ağustos 1996; s.49-52.
Osmanlı tarihi konusunda Türkiye'de farklı bakışlar sözkonusu. Bunları nasıl
değerlendiriyorsunuz?
Türkiye'de insanların bir kısmı 'biz Osmanlı değiliz' derken, diğerleri 'Osmanlı
biziz' diyor. Bu tip bir ayırım sakattır ve mümkün değildir. Ben Avusturya'da
'Haçlılar ve Habsburglar başka, ben başkayım' diyen görmedim. Cumhuriyetçiler,
Monarşiyeye karşı olanlar, sosyalist olanlar orada da var ama böyle bir görüş yok.
Bu saçma bir ayırımdır.
Osmanlıda kurumlar var. Bakıldığında bunların belirli bir şekilde devamlılığının
olduğu görülür. Bu devamlılık araştırıldığında, zaten Osmanlı tarihine teknik
olarak bakış meselesi halledilmiş olacaktır. Bir süreklilik çizgisi üzerine
oturuyoruz.
Diğer önemli bir nokta da şu: Ecnebi Osmanlı tarihçisi, tarihe yabancı gözüyle
bakar. Bu doğrudur. Peki bugünün Türk'ü hangi gözle bakıyor? Bugünün Türk'ünün

tarihten bir kopukluğu var. Bu, kültürle alâkalı bir şey. O di'i bilmiyor, kelime hazinesi-zayıflamış; o dönemin şiirini bilmiyor. Biz dedemizle konuşmaktan aciziz. Bu, inkılap, kabuk değiştirme, uygarlık değiştirme değil; bu bir medeniyetsizlik.

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Peki bunun kökeni nerede yatıyor?

Deniliyor ki: 'Atatürk inkılapları yapıldı, Osmanlıyı reddettik. Harf inkılabını yaptık, ondan böyle oldu.' Bunda hakikat payı olsa da yeterli bir izah tarzı değildir. Bir toplumun bu gibi zecrî tedbirlerle -ki bu gibi zecrî tedbirler 50 yıldır ortadan kalkmıştır- 50 yıldır ağlaması, sızlaması bir tezaddır. Bizim cevaplamamız gereken soru şu: 'Neden bu kadar meraksızız?'

Niye bu kadar çabuk pes ettik peki?

Pes etmiş değiliz, ilgisiz. Sormuyoruz. O kadar okumuş-yaz-mış adam neden Osmanlıca'yı öğrenmiyor? Çince değil ki bu. Osmanlı Türkiyesinde okuma-yazma bilen, 20 milyon nüfus içinde 1 milyon kişi idi. Bugün 60 milyonun yarım milyonu bile Osmanlıca bilmiyor. Bunun sebebi ne? Imam-Hatipliler de Osmanlıca bilmiyor. Bir meraksızlık var. İnsanlar maziye ilgisiz. Maziye ilgisiz insan olur mu? Hayvandan en büyük farkımız maziye ilgi diyeceksiniz. Doğru, maziye bu anlamda merakımız var. Bu çok kolay tatmin edilen bir merak. Mesela "Osmanlı Devleti vardı, padişahlar çok iyiydi, çok kötüydü, çok âdil bir memleketti veya çok rezil bir memleketti..." Meşrebine göre, anasının babasının mezhebine göre, siyasî görüşüne göre çocuğun ağzına birkaç slogan yapıştırılıyor ve o meczuba bu bütün hayatı boyunca yetiyor. Çocuk yüksek mühendis olabilir, profesör olabilir, tabip, hukukçu olabilir ama, bu ahmakça lafları tekrarlamaktan hiç sıkılmıyor. Onu garipseyen de yok. Bu toplumdaki tarihe merak, bir Afrika kabilesindeki insanmkinden daha fazla değil. Bir şeyin künhüne inmek, soru sormak, somut delil aramak gibi bir merakımız yok. Bu, çok az insana mahsus bir özellik Türkiye'de. Bu hep böyle miydi acaba?

Korkarım biraz metafizik izah olma yolunda ama, çok Türklere özgü bir yapı bu. Ben bunu Sovyetler Birliği'nde gördüm. Bütün yasaklamalara rağmen, Rus her zaman bir delik açmasını bil-

8

EFSANELER VE SLOGANLAR ARASINDA BİR TARİH

miş. Şimdi de sür'atle açmak yolunda. Doğu Avrupa ülkeleri çok daha çabuk araştırıyor tabuları, yasakları. Hatta bir takım entel-lektüel gruplar partileri zorluyor. Orta Asya Cumhuriyetlerinde böyle bir şey yok. Efsaneyle idare edip gidiyorlar. Kazan'da, Tata-ristan'da yazılan yeni tarih kitapları var. Alternatif tarih olarak yazılmış. Bir facia; iptidailik kokuyor baştan aşağıya. Demek ki burada bir yapısal durum var. Metafiziğe kaçmaktan korkuyoruz. Bazı ekoller bunun doğrudan doğruya dinin yapısından kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Ucuz bir izah. Bir gerçek var, ama niçin olduğu tam olarak bilinmiyor. Araştırılması gerekir. Kısacası, somut kavramlara, bilgilere ihtiyaç duyan bir merak olmadığı için, bizde de Osmanlı tarihine nasıl bakmamız gerektiğine bir cevap verilemiyor. Verilen cevapların hepsi de birbirinden iptidai.

Yani övgüyle sövgü arasında sıkışıp kalıyoruz...

Resmi tarih dediğimiz de, alternatif tarih dediğimiz de, övgümüz de, sövgümüz de, ilkelliklerimiz de birbirinden farksız. Hiçbiri somut bilgiye, malzemeye dayanmıyor. Ve böyle bir ihtiyaç hissedilmiyor. Bu son derece enteresan. Ben Hyde Park'm köşesinde bir çok insanı bir kova veya bira kasası üzerine çıkıp konuşurken gördüm. Konuşanların hiçbiri İngiliz toplumunda seçkin bir yere sahip değillerdir. Ama çoğunda temellendirilmiş, somut bilgiye dayanan tarih konuşmaları görmüşümdür. Hatta bizdeki bir sürü aydın bile o düzeyde değildir. Bu çok hassas bir nokta.

Türkiye'de okumuş zümre efsanelerle ya da hazır sloganlarla, fazla karıştırmadan bir takım şeyleri yayınlıyor. Bazısı çok iptidai bir biçimde ifade ediyor. Bu nasıl değişir? Nasıl olur da bu millet dana somuta iner? Somut deliller arayan, ona göre kavramlaştıran bir geçmiş merakına nasıl kavuşabilir? Bana göre bunun çözümü öncelikle iyi bir mantıktan geçer, sonra felsefeye gider. Filoloji de halledilmelidir. Bunu yapamadık. Bu memlekette Hümanist lise diye önerilen şey, Atatürk Lisesi'nde, Ankara Kız Li-sesi'nde bir Latince sınıfı açmak olmuştur; Fen-Edebiyat kolu ya-

TARHUN SINIRLARINA YOLCULUK

EFSANELER VE SLOGANLAR ARASINDA BİR TARİH

nmda. Oralarda okuyanlar Yunanca değil, sadece Latince öğrenmişlerdir. Bütün bunlar ayaklan yere basmayan projelerdir. Böyle bir yerden çıkan adam ne olacak? Tarihçi olacak, dilci olacak, hukukçu olacak... Hangi memlekette? Türkiye'de. Ama bizim mazimizin bir de Arabi, Farisî yönü vardır. Bu dallarda yetiştirdiğin adama bunları öğretmezsen öğrendikleri havada kalır. Bu kopukluk nereden kaynaklanıyor?

'Kopukluk' da ayrı bir slogan. Bir zamanlar, biz Batılı olacağız denilmiş. Batıyı da kendi çizdiği bir modelle tanıtmışlar. Bazı önerilerim var benim. Diyanet Şurası'nda, Imam-Hatipler için "3+3 ölü ve yabancı yaşayan diller teorisi"ne dayanan bir öneri getirdim. Bu tip önerilere insanlar 'evet' diyor fakat unutmuyorlar. Pragmatist tipler, uzun vadeli, meyvasını kendisinin toplayamayacağı projelere fazla itibar etmiyor. Bu çok iptidâi bir görüştür. 'Re-form'dan, üç senede meyvesini toplayacağı projeleri anlıyor. Müteahhit veya köylü zihniyetidir bu. Küçümsemek için söylemiyorum. Köylü, haliyle, tabiatla mücadele halindedir ve karnını doyurmak zorundadır. 50 sene sonra meyve verecek ağaçla değil, 3 senelikle uğraşır. Bizde de böyle bir hava var. 20 senede netice verecek bir okulla uğraşmazlar. Hiç kimse; ne bakan, ne bürokrat.

Böyle şeylere 'evet' dese de yapmaz. "Okulları birleştirdim" deniliyor, "8 sene yapalım". O arada bir Kayserili numarasıyla Imam-Hatipleri halledecekler. Bazı yerlere hoş görünecekler. Imam-Hatip'i de kaldırmış gibi görünecekler, kaldırmayacaklar, liseden itibaren koyacaklar. 'Biz Imam-Hatiplerin sayısını azaltalım da doğru-dürüst şu işi halledelim' diyemiyorlar. Onun derdi, 10 senelik, 20 senelik bir süreç içerisinde gerçekten Katolik Ro-ma'nın, eski Rusya'nın Ruhban Akademisi'nin yetiştirdiği tarzda teologlar, filologlar yetiştirmek değil. Onlar bu ruhani seminerlerde Hristiyanlıktan çok, oryantalistliğe, filolojiye, hindolojiye vs. hizmet edecek bir sürü alim yetiştiriyorlar. Böyle birşeyi bizimkiler tahayyül bile edemiyorlar, insanların ufku o kadar geni-şe gidemiyor. Bu çok garip bir yaklaşım. Bundan dolayı bu ülkede maziye, hale ve istikbale sistematik yaklaşacak insan çıkamıyor. Kolay da değil; öncüler lazım. Ama inşaallah yeni bir kurumlaşmayla ve yeni bir yaklaşımla bu iş halledilir. Sohbetimizin başında tarihte sürekliliği anlatırken kurumların etkinliğinden bahsettiniz...

Tabii, kurumlardır gerçekte sürekliliği devam ettiren... Mesela Mülkiye'nin 150 senelik tarihi var. Harb Okulu'nun 200 senelik tarihi var, Tıbbiye çoktan 150 seneyi aşmıştır. Bunları iyi araştırmak bir yana, bunlara sahip çıkmak, bunu her an akılda tutmaktır mesele, 'Bizim okulumuz 150 senelik maziye sahiptir' demek bir marifet değil. Her an okuldaki ders programından, talebe sayısından idaresine kadar devamlı onu düşünürsen, makabline şamil bir şekilde ona herşeyin hesabını verebilirsen ve tüm programlarını buna göre düzenleyebilirsen, işte olması gereken budur ve zor iştir bu.

Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutan ve tarihî anlamda sürekliliği sağlayan kurumlar hangileridir?

Her imparatorluk gibi onun da kendine göre bir takım kurumları var. Onlar yaşadığı, geliştiği, kendini yenilediği sürece imparatorluk devam etmiştir. Ama şu anda çöküntü mü var yoksa aslında bir kabuk değiştirme mi, bir değişiklik mi? Orası tartışılır.

iran'daki ulema geleneğiyle karşılaştırıldığında bizdeki gelenek çok kırılğan görünüyor. O anlamda sanki bizim kurumlarımız çok sahici değilmiş gibi? iran'da da bürokrasi zayıftır. Ordu zayıftır. Bizdeki bürokrasi ve ordu şark ülkeleri arasında daha etkilidir.

Bu, devletin yapılanmasıyla direkt ilişkili bir şey herhalde?

Bir takım insanlar bu müesseselere çok saldırıyorlar. Ama yerine yenisi konacak mı bir; ikincisi, bunların çok zayıf olduğu

10

11

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

EFSANELER VE SLOGANLAR ARASINDA BİR TARİH

toplumlar bir şeye benziyor mu? Bütün bunlar tartışılır. Beyoğlu Caddesi batıcılığıyla halledilebilecek işler değil bunlar.

Tarikat benzeri yapılanmalara ne dersiniz?

Tarikatlar bir facia! Devam eden bir tarikat geleneği yok. Bir yapılanma yok. Tarikat, mürşit vefat ettiği anda dağılıyor. Yenilerin tanımıyla, söylemleri kayboluyor. Tarikat mensupları arasında teşkilatlanma yok, el verme geleneği devam etmiyor, dayanışma olmuyor. Türkiye'ye bakın: Bir müddet için bir şeyh çok ünlü oluyor, hakkında çok fazla menfi, müsbet konuşmalar oluyor, oyları etkiliyor, etrafı müridle doluyor. Ondan sonra, irtihal-i dar-ı beka edince arkada bir dağılma, bir tavsama başgösteriyor. Dinin, inancın söz-konusu olduğu alanda bile durum bu. Gerisini siz düşünün.

Bir de, Osmanlı tarihine Batılı kavramlarla yaklaşarak oradan bazı sonuçlar çıkarmaya çalışılıyor. Ne diyorsunuz buna?

'Batılı kavram' diye bir şey artık çok tavsadı. Bir dönem için böyle bir olay olmuştur. Batı çok değişmiş, Sanayi Devrimi olmuş, şehirler büyümüş, kırlar çözülmüş; bunların hepsi Batıda olmuş ve onun için tarihi bu açıdan ele alıp yorumlama da Batıda ortaya çıkmış. Fakat artık bu düşüncenin Batıda doğup etkilemesi, değiştirmesi dönemi geçiyor. Kaldı ki, sosyal yapı, sosyal etkileşim, sosyal kurumların iletişimi gibi sorunların Batıya has olmadığını da biliyoruz. Eski Yunan'da var İslam Ortaçağında var, sonra Batıda sözkonusu. Bu durumda Batı dediğiniz de -açıkça söyleyeyim- kendini tekrar haline dönmüş. Herkes biliyor ki, bugünün düşünürleri, 18. ve 19. yüzyılın düşünürleri gibi değil. Hele Marks hiç değil. Bu bakımdan, "sosyal düşünce, değişim Batıya hastır" demek bir yerden sonra artık yanlış. Patente bu kadar sadakat doğru değil.

Somut bir örnek olması açısından, kavramları sivil toplum örgütleri bağlamında değerlendiren bir anlayış var. Osmanlı'da gerçekten bu anlamda bir sivil toplum örgütlenmesinden

bahsedilebilir mi? Bu karşılaştırma çok sık yapılıyor, özellikle Şerif Mardin tarafından.

Evet Şerif Mardin, sivil toplum ifadesini çok kullanır. Aslında bütün mesele Batı toplum tipi. Orada cemiyet hayatı kontratlara dayanır. Feodal Avrupa'da akitler revaçtadır. Doğu, kontratlar cemiyeti değil. Başka türlü bağlar, başka türlü ilişkiler, bağlanmalar var. Doğuda devletle tebaanın bağı kontrata dayalı bir hiyerarşiye değil, başka birşeye dayanıyor. Bu arada Osmanlı'da sivil toplum, birey gibi kavramları çok kullanılan kıstaslar haline getirmemeliyiz. Birey buda ne zaman varolmuş? Bunu bilmez iz lazım. Bunların üzerinde çok durulmalı çünkü Osmanlı ve 'sivil toplum' denildiği zaman çok şey açıklamıyor. 'Sivil toplum' etrafında bir-şeyi açıklamak, cemiyetin yapısını yeterince ifade etmiyor. Hukukî düzen denilen bir olay vardır. Onun etrafında açıklamaya çalışmak gerekir. O hukukî düzene bağlı, yazıl; yazısız gelenekler vardır. Onlar nasıl işliyor? Buna bakmak gerekir. Bu çok iyi araştırılması gereken bir konudur.

Batıda bu tip teoriler ezberden çıkmış değil. Adamın biri gece rüya görüp de bunu sabah kalkar kalkmaz söylüyor değil. Bunlar Batıda çok detaylı, hassas, hukuk tarihi, tarih, filoloji araştırmalarıyla çıkan bilgilerle şekillenmiş görüşler. Birisi oturup bir şey yazdığı zaman, bu biliniyor, araştırılmış. 18. yüzyıl Fransız Ortaçağı biliniyor, hem de hukukî kurumlarıyla, hukuk tarihivle Bi? -de bu şans yok sosyal bilimcilerimiz için. Böyle şeyler hazırlanıp araştırılmışsa bile hammadde olarak var, bunları anlayacak durumda değiliz; çok hazin bir durum. Mesela Ömer Lütfi Barkan kanunnameleri, -içlerinde metin hataları olsa da- yayınlamış, ama bu metinleri doğru dürüst okuyup, anlayıp yorumlayacak bir bilgi ortada yok. Birtakım siyaset bilimcilerimiz de bunlara dipnotu düşüyorlar. Bu insanlar bunları anlayacak durumda olsalar, Ömer Lütfi Bey'in 1274 hicri tarihinin karşılığını 1858 miladi tarih olarak yazdığını kolayca kabul etmemeleri gerekirdi. Böyle bir durum çok eksik ve yanlış bir yoruma dayanır. Çok ge-

12

13

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

riyiz bu konularda. 18. yüzyıl Fransa'smdaki bir siyaset teorisyene-ninin, bir hukuk tarihçisinin, bir münevverin spekülasyon yapabileceği malzeme daha bizdekilerin elinde yok. Yapılmamış; yapılan da değerlendirilecek durumda değil. Böyle olunca sonuç iç açıcı olmuyor.

Bizde bir tarih ekolünün oluşmamasının sebebi de bu mudur sizce?

Tabii ki bu durumda bir ekol oluşamaz. Çünkü bir ekolün oluşabilmesi için çok ciddi referans noktaları üzerinde oturup düşünmek, araştırmak gerekir. Ne tarz belgeleri bulacaksınız, nasıl değerlendireceksiniz? Bunları asistanına, öğrencine aktaracaksınız, o da devam ettirecek. Orijinal bir formasyon ve yorum biçimi çıkarsa devam eder. Ekol budur. Kolay bir şey değil ekol ve ben Türkiye'de böyle bir ekol tanımıyorum.

Osmanlı düzeninin dinamizmini sağlayan unsurlar nelerdi Batıdan farklı olarak? Cemiyetin renkliliği, birtakım milletlerin bulunması. . Bu arada dinamizmi zorlayıcı unsurlar da var: Değişen bir dünyanın ortasında Avrupa ile birbirlerini etkiliyorlar. Ekonomide gelişmeler, zorlanmalar var. Dış dünyayla rekabet var. Yörelere dengeleyebilmek için bazı unsurları da göz önünde bulundurmamak gerekir. Çok yaygın olmamakla beraber dikey mobilizasyon imkânı var. Köylü sadrazam olabiliyor mesela. Sadrazamın çocukları köylüden beter hale gelebiliyor, fakiri eşiyorlar. Cahil, sefihi, kafasız, işe yaramayan paşa torunları, hatta sadrazam torunları görmüşüzdür.

Ünlü bir tarihçi olarak hayata baktığınızda tarihin bugün, bu toplumu nasıl yansıttığını görüyorsunuz?

Tarihte, değişen bir Türkiye'de maziden neler kaldı, neler kalmadı? Neler yön veriyor bize? Tarih demek nostalji demek değildir. Yaşayan tarih demek, bizatihi cemiyetin temel ilişkilerinde neler var? Hakim olan unsurlar neler? Bunları araştırır tarih.

14

EFSANELER VE SLOGANLAR ARASINDA BİR TARİH

Osmanlıda despotizmden söz edebilir iniyiz?

Hayır. Montesquieu'nun görüşüdür ve sadece o çağda kalan bir gölüştür. Rusya'ya da aynı şeyi uygularlar ve onu da "despot" cu;e dışlarla". Sonra bu despotizm lafı orada bir istibdadı ifade ediyor ise de çok da tahkir edici bir şey değildir. Bir toplumun evvelini araştırıyor aslında. Mesela 18. yüzyılda Fransız Aydınlanma filozofları, rejimlerinden memnun değiller İngiltere'ye meylederler. Fakat aslında kendi Fr .nsız kültürlerine hayrandırlar. Voltaire insanlığın son aşaması 11 Fransızların bütün dünyaya egemenlikleri olarak düşünür.] 00 seneyi bulmadan onlara İngiltere'nin üstün olacağını, giderayak İngiliz dili ve adetlerinin tüm küreyi kapsayacağını, bir Almanya'nın çıkacağını söyleseniz inanmazlardı. Halbuki öyle oldu. Onur yorumları ve bağımsız değişkenleri de o kadar geçerli değildi. Aydınlanma çağında, Fransa en mükemni ' fikni ve medeniyete sahiptir. Rejim olarak İngiltere'yi isterler, bu bir usül meselesi gibi görülüyordu.

Son olarak Rus aydınlanmacıların Osmanlıya bakışı ile ilgili neler söylemek istersiniz?

O zamanlar Osmanlı, Rusya için birrmdel değil. Rusya'ya göre, parlamentarizmin bizde erken ortaya çıkışı onlara tesir etti. Ama o kadar büyük bir Osmanlı kültür ve medeniyet analizi Rusya'da yoktur. Onlar Türkiye'ye düşmanlar, o kadar. Tolstoy var, Müslümanlık üzerine olumlu oijiiial görüşlere sahip- Cnun dışında pek bir şey yok. Bizde de Rusya ile ilgili pek bir şey yük. Ancak imparatorluğun son dönemleri bir istisna teşkil eder.

15

BİR.KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

KONUŞAN: MUSTAFA ARMAĞAN

istanbul Armağanı IV: Lâle Devri, istanbul 2000, s. 61-73.

Yükselme döneminin arkasından gelen ve Duraklama, Gerileme dönemleri diye nitelenen 17 ve 18. yüzyıllar niçin tarihçilerimiz nezdinde yeterli ilgiye mazhar olmuyor? Niçin tarihçilerimiz bu konuda yeterince çalışmıyor? Genel bir ihmâl mi sözkonusu yoksa başka sebepler mi var?

Tarihi dönemleme çalışmaları hiçbir zaman başarılı değildir. Fakat tarihçiliği de, tarih eğitimi de maalesef dönemleme yapmadan yürütmemiz mümkün değildir.

Miladi ya da hicri asırlar neyi, ne kadar ifade eder? Bunlar başlı başına gerekli ve ön şarttır. Onsuz tarihi zaten düşünmemiz mümkün değildir. Bizim sorunumuz şudur: Biz nasıl bir dönemleme yapmak durumundayız? Devlet-i Aliyye'nin tarihi için Viyana Muhasarası ve müteakip olaylar çok önemlidir. Evvela bu uzun savaş döneminde, devri için mükemmel olan bir askerî sistem, mühimmat sistemi çöküntüye uğramıştır. Daha doğrusu, bunun artık eskidiği fark edilmiştir. İmparatorluğun dört bir tarafında neredeyse savaş devam ediyor. Bütün Avrupa kıtasında ve kalelerin tamiri için son derece hantal bir mekanizmanın yürüdüğü Maliyeden Müdevver dediğimiz defterlerden anlaşılıyor. Dinamik değilsiniz artık. Fakat bütün bunların dışında da Osmanlı ordusunun asker

17

i,

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

bir toplumun ordusu olduğu ve kendini yenileyebileceği anlaşılıyor. Ardından uzun bir mütareke ve müzakere dönemiyle bir muahedeye giriyorsunuz ki Karlofça'dır bu. Burada Osmanlı bürokrasisinin beynelmilel ilişkilerden, diplomasiden, hukuktan anladığı anlaşılıyor. Ve dışişleri memuru diyebileceğimiz Reisül-küttab'm ofisindekiler -yazışmaları yürütürlerdi- mahir diplomatlar olmuşlardır. Dönemin Reisülküttab'ı Rami Mehmet Paşa ileride bu yüzden Sadrazam olacaktır.

Buradan Lale Devri'ne gelecek olursak... Lâle Devri size neyi anlatıyor?

Bu Ahmet Refik'in bir tabiridir. Hakikaten lâle, çiçek düşkünü bir toplum. İnce zevkler var. Hatta lale yetiştirenler Tezkire-i Şü-küjeciyân diye bir biyografi kitabında yer alıyor. Bu devir niye Lale Devri'dir? Değişme tüm dünyada 19. yüzyılda gerçekleşiyor. Fakat 19. yüzyılda herkes ister istemez değişiyor. Mühim olan

18. yüzyılın değişmesidir. Ve 18. yüzyılda kendilerini değiştirmek isteyen toplumlar bugünkü dünyayı kurarlar. Devlet, 18. yüzyılda Avrupalı anlamında bir bilinç değişmesiyle, bilinç ilerlemesiyle gelmiyor. Böyle bir tarif de yapmıyor. 18. asrın Osmanlısı o dünyanın ortasında olduğu için zorlanıyor. İşte burada bilmemiz gereken bir şey var: Maalesef 18. asrı Türk insanı iyi etüd edip tam anlamadığı içindir ki 19. yüzyıldaki değişmeyi emperyalist bir dayatma olarak değerlendirdi. Tıpkı dünyanın çeşitli ülkelerinin 19. yüzyılda kolonyal istilayla değişmeye zorlanması gibi bir Osmanlı Devleti tarihi yazdı. Çünkü 19. asır için izah edemediğimiz birtakım olaylar vardı. Bazılarını izah ediyor gibi göründü, ama bir yanımızı da izah edemedi. Çünkü biz 18. asrımızı bilmedik. 18. yüzyılın dünyasında Osmanlı imparatorluğu, değişen gelişen toplumlarla kavga etmek, direnmek zorunda olan bir toplumdur ve bunun için müesseselerini ıslah etmek zorundadır. Bu çok önemlidir ve bunu anlamış, adını da koymuştur.

"Islahat" kelimesi 18. yüzyıla ait bir kelime

limedir. Bu ıslahatı durgunluk içinde bir değişme gibi görüyor ama, değildir. İnkılap lafını tabii kullanmıyor. Öyle bir şey yok zaten ortada, ihtilal Osmanlı için zaten kelime anlamıyla karışıklık ve fitne demek. Ama ıslahat lafı hakikaten düzgün bir düzenleme ve değişmedir. Mousnier, Fransız Akademisi adına yaptığı bir konuşmada "Avrupa devamlı değişen bir kıtadır. Bilincimiz-deki ilerleme, bilgimizdeki ilerlemeyle değişir" diyor. Chardine "Avrupa devamlı değişir, hareketlilik içindedir, Bütün Asya ise atalet içindedir" diyor. Şii adi bu atalet kapsamına kısmen Türkiye'yi sokar gibidirler. Türkler ise bu büyük ataleti kendileri farketmişler. Kalkıp da 19. yüzyılın, 20. yüzyılın Türkiye'si gibi "Biz geriyiz. İlerleyelim., durgunluğu kıralım" falan demiyor. Adam "Biz bu orduların karşısında niye yenildik?" diye soruyor. Osmanlı cemiyeti aslında Avrupa'yı ta başından beri takip eden bir cemiyet Çünkü onanla harp ediyorsun, tekniğine uymak zorundasın. Fakat bundan sonra bazı şeylerin daha gelişmesi gerektiğini anlıyor. Mesela askeri tekniklerine el atıyor. Askerî teknikler değişik bir eğitim gerektirdiği için eğitime de el atıyor. Ve o dünyayla ilişkileri sonucunda yaşamında, zevklerinde değişiklik ortaya çıkıyor. Mimaride biz doğrudan Avrupa'yı mı taklit ettik, yoksa yanı başımızdaki İran'ı mı? Çünkü bahçe mimarisinde birtakım Farsça tabirler kullanıyorsunuz. Resimde mesela Levni çıkmış, bir perspektif, bir hareketlilik girmiş ama bunları

doğrudan Avrupa dan mı almışsınız, yoksa yanı başımızdaki İranlılardan mı? Bunları tespit etmek durumundayız.

Ama mühim olan bir şey bu cemiyette bir değişme var. Osmanlı Barok'u diyor mesela birtakım sanat tarihçilerimiz. Ben de bu tabiri kullandım. Evet bu Barok'ta Avrupa'nın etkileri var Ama bu, Barok'un aynen yansması mıdır? Çünkü o Barok'ta başka bir şeye önem vermek var, bir gösteriş mefhumu var, devleti toplumun karşısında sahnelemek var. Bütün mimaride ve süslemede bu hakim oldu 18. yüzyılda. Bizde bu felsefe ağırlıklı rını?

18

19

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Mimarinin felsefesini, düşüncesini verecek metinler yok elimizde. Ama ne var?

18. yüzyılın insanı mimariyle ilgileniyor, işte Hadikatü'l-Cevâmi, Ayvansarayî'nin eseri. Daha birtakım tezkireler eskiden beri devam ediyor. 18. yüzyılın insanı hattatlardan bahsediyor. Mesela adamların şeceresini tutuyor, biyografilerini yayınlıyor. Demek ki güzelliğe, şekle, yaratıya yönelik bir ilgileri var. Birşeyler yakalamak istiyorlar.

Ben üunu çok önemli görüyorum. Birşeyler yakalamak gibi beynelmilel trafiğin ticaretin geliştiği bir ortamda Venedikli Mura-no di senin zevkine yönelik cam eşya üretiyor. Sen onların zevkine yönelik halı dokuyup satıyorsun. Oradan sana göre birtakım mobilya geliyor ama, o mobilyayla senin de zevkin değişmeye başlıyor. Ve bir alışveriş başlıyor dünyada. 18. yüzyıla -çok dikkat ediniz- klasik diplomasi ve anlaşma tekniklerini geliştirmiş beynelmilel sistemin üyesi olarak giriyorsunuz. Westfalia sistemi, Grotiusçu hukuk anlayışı... Ve asrın sonunda sen artık beynelmilel anlaşmalarla iç hayatını bile tahdit ediyorsun. 18. yüzyılda Ankara'da, İstanbul'da, imparatorluğun çeşitli yerlerinde konsolosluklar var. İstanbul'da sefaletler var. Bunların diplomatik muafiyetleri artık senin eski anlayışına göre tek taraflı olarak verilen bir şey değil, beynelmilel sistemle, Westfalia'yla Karlofça'da ve Pasa-rofça'da tespit edilen diplomatik kurallara göre; ve bu asırda Küçük Kaynarca gibi antlaşmalarla bir yere doğru gidiyorsunuz. Burada mesela Rusya, Hıristiyanların hâmisî, protektörü oluyor. Sen de, Rusya'daki müslümanların hamisi oluyorsun, Halife sıfatıyla. Böyle insanların ruhanî lideri olan bir halife anlayışı yok daha önce. Onu muhtemelen yanlış anladılar, biz de tasdik ettik. İşimize geldi. Bundan sonra beynelmilel, İslamî bir kurum var, Hilafet diye. Hükümdarı olmadığını kitleleri, ülkeleri ruhanî, dinî lider gibi etkileme durumu ortaya çıkıyor. Bu asırda asıl önemlisi teknik gelişme başlıyor ve sen o tekniği alıyorsun; bu çok önemli. Dolayısıyla bizim 18. asrımız Türkiye'nin değişmeye başladığı bir dönemdir. Bunu nerede görüyorsunuz? Fabrikada, sanayi te-

20

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

sislerinde. Yani insanlar Halic'in kıyısındaki Sultan saraylarına çıkmaya başlıyorlar Lengerhane kurmak için, II. Mahmut'un yaptığı gibi tersane, feshane kurmak için. Tersaneyi genişletmek için Kâğıthane kuruyorlar en güzel yere. Suyu kirletmeye oradan başlıyorlar. Dünyanın değiştiğini ve ona ayak uydurmak gerektiğini farkediyorlar.

Sonra yeni mekteple beraber yeni bilgiler öğrenmeye başlıyorlar ve daimi orduların gerekçesine uyuyorsun. Daimi orduyu biz 18. asırda tanımadık. Daimi ordu bizde daha evvelden vardı ama onun tekniğin' kavrayorc-tmuz ve artık askeri düzeni nasıl değiştirmek gerektiği tartışmaları başlıyor. Asıl önemlisi, 18. yüzyılda bunu kısmen de başarmış oluyoruz. Bakın Avusturya ve Rusya hep müttefik olarak karşımızda. Bunlar modernleşmiş ordular. Bunlarla bir savaşa giriyorsunuz, yenildiğiniz yer oluyor, kazandığınız yer oluyor. Bizimkiler Belgrad'ı kaybediyorlar, tekrar alıyorlar. Rusya ve Avusturya 18. asırdaki asker ve komutanlarına bir daha sahip olamamıştır. Bu iki devletin ordularıyla mücadele etmek durumundayız ve bazen de yer yer onları püskürtüyoruz... Ne olursa olsun toprak kaybediyoruz 18. yüzyılda fakat bünyemiz değişiyor. Ve bu bünye değişmesinde emin olduğumuz dünyayı tanımlamak var. 18. yüzyılın Osmanlısı 16. ve 17. yüz-yıllardaki mütevazı yaşayan Osmanlı değil artık. O yüzdendir ki konaklarda biz Osmanlı sanatım bu dönemde yenilenmiş gibi görüyoruz ama onu

yaşamak için kabuk değiştirmesinin, şekil değiştirme aramalarının farkında değiliz.

Bu, 19. yüzyılda da devam ediyor. Buna "gerileme" deniliyor ve son derece kötü bir yorum. Cumhuriyet historiografyası, tarih yazıcılığı buna "gerileme" diyor. Ne kadar büyük bir tutarsızlık var burada! Gerileme devrini coğrafya, toprak kaybı için söylü-yorsan tamam. Fakat aynı zamanda "batılılaşmayı, modernleşmeyi, birtakım müesseseleri çok öven bil historiografik tarih yazacağım" diyorsun, o zaman buna nasıl gerileme dersin? Eskisine göre çok daha rahat bakıyor hayata insanlar. Batılılaşıyorsun,

21

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Batıdan mektebini, kitaplarını alıyorsun, tercüme ediyorsun, bir müddet sonra belli mekteplerde bu kitapların okunması için Fransızca eğitime geçeceksin. İkincisi, hakikaten ne geriliyor? Bir sürü yerlerde merkezi yönetim dışında birtakım lokal yönetimler çıkmış. Mesela Bosnalılar kendi işini kendileri hallediyor, şehirler idare ediyor, sandıklar kuruyorlar. Rumeli'de yetimhaneler açıyorlar. Dolayısıyla halk kendini idare ediyor ve dönemi içinde taşradaki yapılaşmada, inşaatta da gözle görülen gelişmeler var. Dolayısıyla gerileme • diye bir şey yoktur. Türk toplumu kabuk değiştiriyor. Elbette imparatorluğun sınırlarında çözülme var. Mukadder olan şey orada başlamış. En kötüsü de asrın sonunda Kırım'ı kaybediyoruz Gerileme terimi, daha ziyade yapının çürüdüğünü ve onun yerine yeni birşeyin geçeceğini ifade etmek için kullanılmıştır. Tabii ilelebed hadiseye böyle bakmanın bir faydası yoktur. Çünkü bir cemiyet ölüp ölüp dirilmez. Süreklilik vardır.

Peki Cevdet Paşa'da da "gerileme söylemi"nin ip uçları yok mu?

Efendim Cevdet Paşa tam 18. asrı yazıyor zaten. Küçük Kay-narca'dan |Yeniçeri Ocağı'nı kaldırılmasına kadar geliyor. Görüldüğü gibi asıl yıkılma çağıdır bu. Çünkü temel kurum ona göre -ki, doğrudur- yeniçeriliktir, yeniçerilik kaldırdığı zaman, çok güzel mukayese eder, "Rusya'da da Sterlitzler kaldırıldı" der "ama, orada Sterlitzler -tüfekçiler anlamında- bir yükü, bir urdu, kesildi devam etti. Bizde ise bu bir Seretan illetiydi kalbimizde." Seretan biliyorsunuz Akrep, onu kestiğin an bütün güç sarsılıyor. Çünkü yeniçerilik asayiş demek, maliye demek, ordunun bütün dalları demek, eğitim demek .. Yeniçeriye bağlı idarî mekanizmalar var. Kadılık bile etkilenmiş, şehir yönetimi... Devlet-i Aliyye yeniçerilik kaldırıldıktan sonra bir sürü ıslahata girişmek zorunda kaldı. Herşeyin altının üstüne geldiğini ifade ediyorlar. Fakat buna biz yıkılma diye bakmıyoruz. Cevdet Paşa çok sağlam bir hukukçu ve idare hukukçusu; o

22

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

mekanizmaya iyi anlar. Biz maalesef Cevdet Paşa'yı yeterince okuyup anlamıyoruz Tabii arşivlerde, kayıtlarda büyük problemler var fakat şunu söylemek gerekir ki 18. asır şu sıralarda müthiş bir ilmî kaynak olacak ve devletin tarihine bakış meselesi de çok değişecektir. Sonra mukayeseli araştırmalar yapmamız lazım. 18. asırda temel olarak kim değişmiş? Rusya değişmiş, İran değişmiş. Bunları bilmemiz lâzım. 18. asırda Kaçarları bilmemiz lazım. Safevî hakimiyeti de bitiyor -ki bilmiyoruz- ve Romanovlar Rusya'sını iyi okumamız, iyi tetkik edip mukayeseye gitmemiz lazım.

Türkiye beynelmilel tarih araştırmaları yapmıyor. Mesela Boğaziçi Üniversitesinde sessiz sedasız çalışan bir arkadaşımız var. Selçuk Esenbel, beynelmilel Japon tarihçiliği standartlarına sahip olduğu anlaşıyor. Biz onu bile okumuyoruz ama okuduğumuz zaman çok enteresan yaklaşımları olduğunu görüyoruz. Mesela Japonya'nın Abû'den Pemy geldi diye değişmeye başlamadığını gösteriyor, yani çok eskiden Batıyla alakalarını kesti denildiği devirde bile Japonya'nın ciddi mütercimleri var. Dolayısıyla Japonya'nın herşeyden haberi var. Mesela Japonya, Rusya'dan evvel anatomiye biliyor. Rusya ise anatomiye öğrenmeye Büyük Pet-ro'yla başlamış, Japonya 1894'te Kanun-ı Medeni'yi Almanya'dan alıyor. Bu çok önemli. Ciddi, yorumcu bir kafaya sahipler. Bir tek arkadaşımızın bile bize Japonya'yı tanıtmaması ufkumuzda ne kadar büyük değişiklik yapıyor. Yani yerli uzmana ihtiyaç var. Yerli Rusologlara ihtiyacımız var, yerli Petrologlara...

Karlofça, daha sonra Pasarofça antlaşmaları ve bunların arasında geçen büyük savaşlar; Pasarofça'dan sonra bir sulh ve sükûn dönemi denilen Lale Devri karşımıza çıkıyor. Bu devri -gerçi böyle bir devir var mı, yok mu tartışması yapılabilir, dediğiniz gibi 20. yüzyıl başında icat edilmiş bir dönemle-mc-mercek altına alırsak özellikle ne tür değişimler bu dönemde başladı? İktisadi ve sosyal hayatta, sanatta .

23

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Bir kere daha evvel başlayan bir gelişme vardı. Hep kul sistemi, devşirme diyorlar ya, o çoktan bitmiştir. Yani vezirlerimiz de, askerlerimiz de Türk artık. İkincisi tabii çok önemli bir şey, şehirler büyüyor. Göç var. Hep "İstanbul'a göç var" deriz. Hiç kimse İskenderiye'nin ne durumda olduğunu göz önüne getirmez; hiç kimse Selanik'in nasıl şekillendiğini göz önüne almaz; hiç kimse bilmez ki Aydın vilayetinin merkezi Aydın'dır, izmir diye bir şehir çok da önemli değildir, ama 18. asırda artık bir izmir vardır. Bunu gâvurlar yazıyor o zaman, konsolos, gezgini, tüccarı... Bizim tarihçimizin gündeminde bugün bile yok. 18. yüzyılın izmir'i nedir? izmir diye, Trabzon diye şehirler çıkıyor ortaya. Mazide bir Trabzon var ama, 18. asırda fonksiyonları değişen, beynelmilel ticarete açılan bir Trabzon var. Halep mesela, 18. asırda bünye değiştirmiş. Düpedüz Toskanalı tüccarlar var Avusturya tebasmdan. Bu, yapıyı değiştirecek bir sürü unsur ortaya çıkıyor, sonra taşra kendince bir dünya olmaya başlamış. Mesela Bulgaristan'ın kalkınmasında hayatî önemi olan bir Pazvantoğlu var. Biz onu eşkıya diye okuyoruz. Bosna'da, Makedonya'da tüccar Cumhuriyeti gibi bir Voskopoj gelişiyor. Neredeyse, Bosna'nın şehirleri kendini kalkındırıyor. Ürünü toplayıp zenginleşen insanlar ve Avusturya ticaretiyle zenginleşen bölgeler var. Bulgaristan Aba esnafı mesela. Aba sevk ede ede esnaflıktan çıkıyorlar neredeyse. (Tabii Bulgar tarihçi arkadaşların dediği gibi de burjuvazinin doğuşu, demek değil bu.) Mesela Fenerli zümresinde değişme başlamış. Fenerli Rum beyleri devletin memuru iken armatör beyler olmaya başlamışlar. Karadeniz nakliyatı ellerinde.

Bir başka çok ilginç bir şey: Fukara Yunanistan'ın Peleponez kıtasından birdenbire Hidra armatörleri çıkmış. Hidra, daha evvel eşkıya, alenen mafya adaşıydı. Yeni Yunanistan'ın habercisi olan yerlerden biri. Fikir hayatı değişiyor Balkanların. Belki abartıldığı kadar mühim değil ama renk değişiyor. Aynaroz'da kendi halinde teşbih çeken birtakım papazlar manastırların içinde başka şeyler yapmaya başlıyor. Bulgar keşişlerin gittiği Aynaroz'da

24

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

bir keşiş Bulgar Tarihi yazıyor Bulgarlara. Bulgar milliyetçiliğinin öncülerinden Peder Paissij Itilanderski hitap ediyor "Ey Bulgar! Dilini bil, tarihini bil, sen büyüksün..." diye. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında Halep'ten, Antep'ten filologlar çıkmaya başlıyor. Dahası, Bursa beynelmilel, kozmopolit bir şehirdi...

Bursa o dönemde bir sanayi şehrine doğru gidiyordu, diyebilir miyiz?

Sanayi şehrinin "nüvesinin nüvesi" olacak ama bunu ölçmek lazım. Bir kültürün merkezi olacak. "Bursalı" diye bir tip çıkıyor ortaya. Yaşam biçimiyle, yemesiyle, içmesiyle... Bunu bilmiyor, ancak hissediyoruz. Bu tuhaf bir şeydir bizim gibi ülkelerde, sponta-ne olarak kendiliğinden yaşanan ve hissedilen şeyler hiçbir şekilde kitaba girmez, vitrine çıkmaz ve bilinci etkilemez. Mesela zengin bir Türk mutfağı vardır. Herkes kendi evinde yer. Bu yemekler restorana çıkmaz. Restorana çıktığı zaman o mutfağın onda birini görürsün ancak. Yani bilirsin Bursa'mn ne olduğunu, nasıl yaşadığını, medeniyetin hoş ve ince taraflarını ama bu kitaba kaleme dökülmez. Urfa'daki adam onu bilmez. Bilse zaten başka türlü düşünür memleketin kültür tarihini ve oluşumunu. Keza Urfa deyince herhalde bir sürü insan fakir, yobaz bir Mezopotamya şehri zannediyor. Halbuki Urfa önemli bir yerdir. Bir "kültür mahrecidir". Ur-fa'ya iş yapmaya giden bilir ama kitaba dökülmedikçe, monografiyle ve bu monografi literal bir üslup ve edebî tarzda kaleme alınmayınca bu memleketin kültür tarihini tanıyamazsınız.

Biz mesela Selanik'i tanımıyoruz. Oysa Selanik çok önemli bir şehirdir. Selanik'i Sabatayist halkıyla, Yahudisiyle, bugünkü Türkiye toplumu hâlâ muhafaza ediyor. Ama bu memlekette Selanik üzerine ciddi bir kitap yoktur. Bunu Fransız, İngiliz yazar; bizde Cahit Uçuk'un İmparatorluk Yıkılıyorken adlı hatırat romanı Selanik üzerine en iyi bilgiyi veren eser.

Demek ki bizim 18. yüzyılın ne olduğunu anladığımız söylenemez. 18. yüzyılı anlamayan bir Türk münevverinin 19. yüzyılı

25

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

değerlendirmesi ve bugün değişen Türkiye'nin ihtiyaçlarını, kültür buhranlarını, çürük ve aynı zamanda da sağlam taraflarını anlayıp değerlendirmesi mümkün değildir.

1718'de başlayan ve Damat İbrahim Paşa'nın merkezinde olduğu bir dönemden söz ediyoruz Lale Devri deyince. Bu dönem III. Ahmed dönemi ama, ilginçtir, III. Ahmed'den çok Damat İbrahim Paşa'nın rengini düşürdüğü görülüyor döneme. Hakemlik görevi düştüğü için Tülay Artan'm bu konuda yazılmış bir makalesini çok dikkatle okudum, İbrahim Paşa'nın dynasty (hanedan) kurma çabaları üzerineydi. Bu, Osmanlı tarihinde olmayan bir şey. Daha doğrusu vardı, yok edildi. Bunu değiştirmek isteyenler oldu. Uzun süre sadrazamlık yapan Sokullu Mehmet Paşa kendi kardeşlerini birtakım valiliklere, beylerbeyliklerine getirdi, hatta bir tanesini Sırp Patriği yaptı. Bunların hiçbirisi yürümedi. 17. asrın ortalarındaki Köprülüler sülalesini en uzun yaşamış hanedan sayabiliriz. Köprülüler de Viyana'ya tamamen bitmiştir. Damat İbrahim Paşa tekrar bir nepotizm, akraba bağı, dynasty kurma çabasındadır ama yürümedi o da tabii. Bu ilginç bir tespittir Bundan sonra da Devlet-i Aliyye'de bu tür bir nepotist ağın kurulduğuna dair bir emare yoktur. Zayıf kalmıştır bu tür bir sınıflaşma çabası. Bizim 1940-50'ler kuşağındaki eski tüfek solcuların solculuğunun fantezi olmadığını inanıyorum. Çoğunun solculuğunun

temelinde şu yatar: Bu kişiler gerçek anlamda iyi bir eğitim görmüş ama zamanla fakirleşmiş ailelerdir. O fakirliğin verdiği bir isyan da yatıyor işin içinde. Direniş vardır. Yeni doğan bürokrasinin saltanatına karşı bir tepkidir ve maddi temeli vardır. Demek ki Türkiye'de dynastyler, üç nesilden fazlasını götüremiyor. Demek ki bu şekilde sınıflaşma çabası bitmiştir ama vardı... Buna karşılık 18. yüzyılda, taşrada ayan, eşraf takımında bir oturma vardır. Bunu da fazla büyütmeylem çünkü hukukî temeli olan bir şey değildir ve çok az kalmıştır. Çapanoğulları dıyo-

26

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

ruz, herkes Çapanoğlu. Yüz kişi doğuyor o aileden, Suud ailesi gibi çoğu fakir, bin zengin. Çok az böyle aile var. Suriye'de Kara-osmanoğulları gibi... Ama hukuken kurulmuş sınıflar değil bunlar, o yüzden fazla devam şansları yok. Bunun üzerinde ısrarla durmak lâzım. Osmanlı imparatorluğu aristokrasisi olmayan bir imparatorluktur ve galiba öyle de gitmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda bunu yaratma çabaları var, muvaffak olduğu söylenemez. Bir tek ulemada var böyle bir devamlılık kısmen ama onlar da bir müddet sonra kaybolup gidiyor.

Ben Tülay Artan'ın sözünü ettiğiniz makalesini okudum, Damat İbrahim Paşa'nın giriştiği çaba gerçekten de son derece ilginç. Sadece nepotizm anlamında değil, Tekfur Sarayı'nda çini fabrikası kurma çabası içerisinde de giriyor mesela Damat İbrahim Paşa Çiniciliği tekrar canlandırmak istiyor.

18. yüzyıl odur. Mesela Avusturya bu tip manifaktür geliştiriyor. Kendinde usta olmasa bile Hollanda'dan, surdan burdan getiriyor, porselen fabrikası kuruyor. Bizde de buna mümasil şeyler var. Mesela şeker yok Türkiye'de. 18. yüzyıl sanayisinin en önemli iki unsuru, şeker ve baruttur. Bizde barut var ama şeker yok. Sonra orduyu giydirmek için kumaş... bizde var. Kâğıt tabii çok önemli... Bürokrasi büyüyor, bu yüzden kâğıthane kuruyorsun.

Kâğıthanenin kurulması matbaanın gelişinden önceye mi rastlıyor?

Tesise, matbaaya hitap ediyor kâğıt bizde. Matbaayı kurduk ama bürokrasi de büyüyor; bunu unutmamak gerekir. Matbaa 18. yüzyılda bizde biraz fiyaskodur. Kuruldu, pek iyi devam edemedi... "Kapatıldı" diyorlar. Kapatılması da pek ses çıkarmıyor. Millet yazmayla idare ediyor. Ama 19. yüzyılda ihtiyaç var. Ondan

sonra patlama oluyor. Olan patlama da o kadar büyütülecek bir şey değil; imparatorluğun bize devrettiği miras, 30-40 bin kalem kitaptır.

27

I

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Avrupa'da bir manifaktür olurken kesinlikle ziraat ve hayvancılık ıslah edilir. Kars'ı Rusya işgal etmiş, hayvancılıkta müthiş bir gelişme olmuş; yeni cinsler vs... Türkiye'de 18. yüzyılda ziraat yok. Avrupa'nın en önemli özelliği, patates

tarımının bu asırda yayılmasıdır. Bizde yok. 19. asrın sonu, 20. asrın başında bile mahalli gazeteler patatesi methediyor. Bizde ziraat inkılabının başlaması için tarih vermek gerekirse, -ki Engin Deniz Akarlı buna değinmiştir doktora tezinde ama maalesef teferruatlı olarak değil- 19. yüzyılın son çeyreği, yani Abdülhamit Han devridir. Bilhassa Anadolu, biliyorsunuz kaybolan Rumeli ve Kırım'ın göçmenlerini aldı. Demiryolu hattıyla birlikte o boya yerleştirildi ve ziraat inkişaf etmeye başladı. Teknikler de o zaman ilerledi. Ziraat eğitimi de o zaman gelişmeye başladı. Kısacası o zamana kadar bu alanda bir ciddiyet yok.

18. yüzyılın insanı şehir nedir bilir, fizik, estetik nedir bilir. Hayatı yaşamaya başlar. Şehrin fonksiyonları değişir. Daha evvel bir mesire yerinin, bir seyran yerinin bu kadar önem kazandığına dair deliller, emareler çok azdır.

18. yüzyılın insanı yeni bir resim anlayışına girer. Levnî'nin tarzı Behzat'la Ağamerik minya-türleriyle yarışmaz, hatta belki 16. asır minyatürleri değer olarak daha da üstünde olabilir ama artık başka türlü bir bakış vardır dünyaya. Nuruosmaniye'yi, Süleymaniye kadar beğenmeyebilirsiniz ama Nuruosmaniye bir değişimdir, başka türlü arayışın ifadesidir. 18. yüzyılın insanı sayfiyeye çıkıyor. Boğaz'm kenarına, yalılara... Boğaz'ı keşfediyor. 18. yüzyılın taşra mimarisi de değişiyor. Mesela Birgi diye bir şehir var, çok güzel...

Bu bir adam-i merkezeleşme eğiliminin uzantısıdır diyebilir miyiz?

Tabii idarenin problemleri var. Bosna hakkında Halil inalcık hocamızın gençlik zamanlarında yazdığı kısa fakat çok zekice bir makale vardır. Orda görüyor ne olacağını. II. Viyana Muhasarası yıllarında Saraybosna sicillerine göre yazmıştır bunu. Yakalamış değişimi. Mıntıka kendini savunma konusunda artık merkeze güvene-

28

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

mez çünkü merkez âtıldır, hantaldır. Savunması için örgütleniyor ve kendi mahalli önderlerini çıkarıyor. Çok ilginç bir gözlem bu.

Şam valilerinin Hac yolunun güvenliği işinde sorumluluk almaları da böyle bir gelişmenin sonucu mudur?

Emirü'l-Hac Şam Beylerbeyi'nin 18. yüzyılda bu görevi ne kadar arttı, tam bilemiyorum. Dozunu bilemediğim bir konuda mukayeseye gitmek istemem ama gerçekten Şam valisi, -ki beylerbeyi Emir'ül Hac'dır ve bugünkü Suudi Arabistan Hac İşleri Bakanından daha yetkili, daha becerikli olduğu görülüyor- bayağı iş becermiş. Bütün o havalinin güvenliği, yolların, suyun temini... Bazen de su götürüyor. Mesela Süreyya Faruki Hanımın Hacılar ve Sultanlar* kitabında görürsün, bir duvar çekmek için bazen bir iskelenin yıllık geliri gidiyor. Çünkü oralarda usta yok, malzeme yok, hepsini temin edeceksin, müthiş bir bürokratik mekanizma. Mobilizasyon ve manipülasyon. Fevkalade yetkili ve çok örgütlü bir ekibin görev başında olduğu belli. O vakıfları, o paralan, o gereken usta ve malzemeyi temin etmek...

Bu işten bir para da kazanılıyor muydu?

Hayır efendim. Hacdan para kazanılmaz. Hacca para gider. Orada müthiş bir reprezentasyon var, yani gösteriş ve temizlik... Bugünkü devletlerin gösteriş ve temizlik masrafı gibidir. Bugün biz de yapıyoruz, Amerika da yapıyor, Rusya yıkılana kadar çok yapıyordu. Biraz dirilsin, gene başlar. Bu da öyle bir şeydir. Oraya çok para gider, çok enerji. Padişah İslam'ın halifesi ve lideridir. Bunun kabul ettirilmesidir amaç.

Lâle merakı Osmanlı'da nasıl ortaya çıkmıştır?

Lâle merakı Lâle Devri'yle başlamamış. Bu memlekette hep çiçek sevilir ve yetiştirilir. Çiçek insanlar sevsin diye var olan bir Suraiya Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638), Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

bitki değil mi? Fakat iş o derece bir ince zanaat, bir teknik bilgi haline dönüşmüş ki bazı nadide cinsler hakikaten çok büyük paralara satılıyor. Ama "satıldı" diye yazmıyor da tarihçi "satılıyordu" diye yazıyor. Bakın bu da bir sapıklık. İfadede teknik bir yanlıştır. Bir kere birisi bir soğan cinsi geliştirmiş, yetiştirmiş, Sadrazam ona mükafat olsun diye diyelim ki bin kûsur altın vermiş. Hep bin akma satılmıyor ki; üretilen soğanın fiyatı düşer daha sonra ister istemez. Boyuna bu paraların verildiği yok. 18. yüzyıl zaten israf asrı bütün dünyada ve o israfla devletler kalkıyor. Mesela Colbert 14. Louis'ye ne der; "Yeni Zaman"da (17. yüzyıl): "Majesteleri -Rosselini çok güzel bir film yaptı, tıpkı tarih öncesi gibi- manifaktörü geliştirmek lazım" diyor ve "Ordunun ihtiyacı için başka türlü manifaktür." Bu bildiğimiz kurdela; kral yaptı diye bütün vücutlar, elbiseler kurdelayla donatılıyor. Bu gibi gösterişçi tüketim çok parayı çeker çünkü kitleye satıp da sürümden, üretimden kazanacak halin yok. Ön planda parayı elinde tutan bazı zümrelerin tüketimine ve zevkine yönelik. Parayı vuracaksın; bunun da birtakım mekanizmaları var. Bu bütün dünyada böyledir. Binaenaleyh bu Türkiye'de de bir israf ama Türkiye'deki yeni konak, yeni yalı ancak bir şeydir zaten, çünkü ondan evvel hiç de öyle iç açıcı bir yaşayışın olmadığı, çok mütevazı olduğu anlaşılıyor. Kanuni döneminde bile son derece mütevaziydi hayatımız.

Evet. Biraz israfı oldu diye Sadrazam İbrahim Paşa hakkında dedikodu yapılıyor. Problem şurada: Bu 'yaptı' lafı, yani bir defaya mahsus olan olay 'yapılıyordu' oluyor. Geniş zamana yayılıyor. Mesela vakanüvis diyor ki "Kuklacı Mustafa vardı Birtakım şabı-emret oğlanlarım kadın kılığına sokup milletin haremine, köşklere soktu, kadm çengi oldu. Sonunda rezalet anlaşılınca skandal çıktı, boşanmalar arttı". Bu 'oldu' denilen şeye 'oluyordu' dersin devrin, cemiyetin ahlâk anlayışı, yaşam tarzı için yanlış bilgi edindirsin. Bu, bir kere olmuş, kaç kişiyi kapsadığı belli değil. Zannetmiyorum ki o zamanki Osmanlı toplumunun mevcut taassub ve

BİR KABUK DEĞİŞTİRME DÖNEMİ

ahlâksızlık anlayışında bir değişme olsun uzun boylu. Değişmenin ölçüsü vardır, onları bilmek lâzım. Yazım, üslup çok önemli.

Matbaa meselesiyle ilgili Siyaset Meydanı'nda çok önemli bir noktaya temas etmişsiniz. Onu biraz açsak...

Matbaanın gelmesi için bir sebep yok, gelmemesi için de bir sebep yok. Camı alıyorsun Venedik'ten, Acemistan'dan kendi malını beğenmeyip halı getiriyorsun, kitabı da getirirsin ihtiyaç duyarsan. Venedikliler basar, getirir. Viyana'da var Mekitarist matbaası, Venedik'te var. Bunlar Anadolu Türkçesi, Arapça, Farsça bilen Ermeniler. Döküm hurufat var orada. Arapça hurufat bu memlekette ortaya çıkmış değil ki! O zaman da var. Onu da abartıyorlar. 18. asırda onun evveliyatı var teknik olarak oralarda. Niye gelmiyor? Okumuyoruz çünkü. Ben söyleyeyim, en çok okunan kitap Menahbnâme-i Mahmud Paşa-yı Veli mesela. Elden ele kopya edile edile pek çok nüshası var. Bende ki gayet kötü, iki tarafa yazılmış, orta bir yazı. Bunu okuyorla' mesela. Demek ki millet Naima Tarihi'ni bile çok bilmiyor. Ortada 20 nüsha dolaşırsa okuyup dinleyen 200 kişi oluyor, o da yetti! Fazlasını da zaten aradığı yok. Burada matbaa olmaz. Matbaa gelmiş ve hakikaten çok fazla bir şey yapamamış, durgunlaşmış ve öylece asrı tamamlamıştır. Ne zaman ki sistematik eğitim müesseseleri, yeni bürokrasi kuruluyor, o zaman iş değişiyor. O zaman Karamanlı Rum bile İncil istiyor artık. Çünkü Yunan harfleriyle Türkçesi basılıyor. "Yobazlar istemedi de matbaa gelmedi" deniyor. Evet, belki bazı yobazların bazı lafları vardır ama mekanizmayı bu fazla izah etmez. "Efendim hattatlar karşı geldi." Hayır hattatlar karşı geldiği için de durmaz. Çünkü iki bin kişi kitap okuyacak olsa İstanbul'da, iki bin tane nüsha istenecekse bir eserden hattatlar o işe kolay kolay yetişemezler zaten. Patlar arz-talep mekanizması. Mesela Mushaf-i Şeriflerin matbu olması 19. asırda bile yasaktı. İradelerde görülüyor toplatılması. Dinlediler mi? Her ev Kur'an istedi de ondan. Vazgeçildi yasaktan.

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Dışarıda mı basılıyordu mushaflar?

Nerede basıldığını doğrusu keşfedemedim. Ama 19. asırdan kalma herkesin elinde basılı nüsha olduğuna göre, bende bile olduğuna göre belli ki öyle bir yasağın hükmü kalmamış. Zannediyor musunuz 15., 16. asırda Avrupa'da patladı matbaa? Şöyle bir görüş var: Luther çevirmiş İncil'i. Sanki ondan önce hiç çevrilmedi. Okuyan; "Vay be!" demiş. Okunması için de Gutenberg hazır bekliyor, hiç durmadan İncil basıyor. Ne alakası var?

Matbaanın Avrupa'da en geniş şekilde kullanılması Türk antipropaganda broşürleri içindir. Kilise kullanmıştır ucuza Türk-ler'in aleyhine; onların gaddarlığı, canavarlığı, katliamı üzerine broşürler köylere kadar dağıtılmıştır. Gazete bile matbaa üzerinde çok etkili olmamıştır. Çünkü çok az dağıtılan bir şeydir. Matbaa gelmedi diye az okuma da yoktur. Mesela Schiltberger ve Bertrandon de le Broquiere'nin Türkiye seyahatnameleri matbaadan evveldir ve yeterince elle çoğaltılarak okunmuştur. Bunun binlerce nüsha olmadığı çok açıktır ama demek ki ihtiyaç varsa çoğaltılıyordu. El yazmasıyla da halledilir, ihtiyaç yoksa da matbaa o ihtiyacı çok fazla üretmez.

Esas mesele şu: Batılı insan yalnız yaşamayı, yalnız oturmayı seven, yalnızlığına da âşık olan biridir. Batılı insanın musiki meşki diyebileceğimiz temrini bile kendi duyacağı kadardır. Mesela bize büyük Arapça uzmanı Helmut Ritter geldiği zaman herkes şaşmış. Adam Çello'yu kendi duyacağı kadar çalıyor. Avrupalılar bu kadar dünyasının içine kapalı insanlardır. Yalnız dua etmek çok önemli bir şeydir. Doğu toplumunda insan bunu yapamıyor. Bu dervişlere has bir şeydir.

O zaman da şifahî kültür öne çıkıyor galiba...

Şifahî kültür derin düşünmeyi, okumayı ve derin temrini etkiliyor. Bundan dolayı insanlar biraz geç okurlar bizde. Konuşmak, dinlemek bugün bile yaygın Türkiye'de. Yazarsın yazarsın okumazlar. Konuşman lâzımdır.

32

Aslında hepimiz Tanzimatçıyız

KONUŞAN: NAKİ ÖZKAN

Milliyet (Entelektüel Bakış), 12 Mayıs 1999

Ondokuzuncu yüzyıl neden Osmanlı İmparatorluğu'nun "En Uzun Yüzyılı"dır?

Çünkü o yüzyılda Türk toplumu en önemli dönemini geçiriyordu. Bütün yaşam biçimini, alıştığı teknik altyapıyı bir şekilde değiştirmek, kendini değişen dünyaya uyarlamak zorundaydı. Ancak bu tarihi, bu değişimi en sancılı şekilde geçiren sadece biz değildik.

İngiltere'yi, Fransa'yı düşünün. İngiltere'nin Sanayi Devrimi diye adlandırdığı dönemde, köyler boşaltılmıştı. İnsanlar yollarda ölüyorlardı. 19. yüzyılın Londra'sı bizim Tanzimatçıları korkutmuştur. Ahalinin önemli bir çoğunluğu hırsızlık ve fuhuşla geçiniyordu. Geçen asrın Doğulusu -ki bunların başında Türkler gelir- bu tip bir değişimi istemiyor, bu dünyaya çok şüpheyle bakıyordu. Osmanlı insanının Batı medeniyetine ikna edilmemiş olması, bizim pek bildiğimiz bir şey değil...

İkna olamamıştı ve ikna olması için de şartlar yoktu. Tamam, Avrupa medeniyeti buhar kuvveti, donanımlı ordular, zenginlik demekti... Ama bunun arkasında da kapitalist değişimin sancıla-

33

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

rı, herşeyin yıkıldığı bir Avrupa vardı. Bu, geleneksel toplumları, onun dinginliğini ürkütüyordu. O günün Doğulusu Avrupa'dan çekinen insan, bugünün Doğulusu ise intibak eden...

Bugün Batı'ya kuşkulu bakışların ardında, bazı baskılar yanında hala ikna olamamak da yatıyor mu?

Avrupa bize bazı şeyleri şart koyuyor, dün de koyuyordu aslında. Bugün büyük değişimler geçirmekte olan Türkiye'de bu tavır tepki yaratmaya başladı. Bu toplum bundan 75 sene evvel büyük bir hukuk devrimi yaşadı. Bugünkü Türkiye insan hakları bakımından, 40 sene öncesinin Türkiye'si değil. Bugünün Tür-kiyesi, Batı camiasından uzak olmamasına ve Batı'nın temel referanslarını kabul, hatta tatbik etmiş olmasına rağmen hala dışlanmayı anlamıyor.

Bu tepki neye yol açar, bilmek güç. Türkiye'nin içine kapanması, Batı medeniyetini reddetmesi, Şeriatçı bir düzene geçmesi, bir "Taliban rejimi"ne

dönüşmesi mümkün değil. Türkiye'nin ulaştığı zenginlik düzeyi, hukuksal altyapısı, bunun üzerinde kurulan ekonomik ve kültürel yapı gözönüne alındığında, geriye götürülmesi mümkün değil. Ama dışlanmanın getireceği tepkiyi görmek lazım.

Tepkinin sonuçları ne olabilir?

Sanıyorum daha milliyetçi yaklaşımlar insanlara hakim olacak. Türkiye buna itiliyor. Tepkinin ille İslamcı olması da gerekmiyor. Uluslararası İslamcı çevrelerde de Türkiye haksız, suçlu görülüyor; solcu çevrelerde de. Avrupa'da zaten hep haksızsınız. 65 milyonluk bir toplumun böyle bir çevreye hayırhah yaklaşması mümkün değil. O zaman insanlar, "Gerekeni kendimiz, kendimiz için yaparız" gibi bir slogana sanlabilirler.

İslamcı ya da milliyetçi tepkinin dışında bir başka tepki olamaz mı?

34

ASLINDA HEPİMİZ TANZİMATÇIYIZ

İslamcı demiyorum, bu tamamen milliyetçi bir tepki olacak, İslamcılar'da bulunduğu durumu muhakeme etme gibi ciddi bir süreç sözkonusu değil. Hazır kalıplar almıyor. O anlamda milliyetçi de değiller. Bugüne kadar milliyetçilik çok dar çevrelere, bir partiye has bir şeydi. Şimdi milliyetçi dalga yayılacak. Karşınızda sağcısıyla solcusuyla, işçisiyle işvereniyle kalabalıkların bir milliyetçi üslûp ve söyleme sahip olduğu bir Türkiye görebilirsiniz.

Bu hayırlı bir şey mi?

Hayırlı olup olmadığı başka bir şey. Ama gelişim budur. Tek yapılabilecek şey, giderek entegre olduğunuz Anglo-Amerikan dünyayı yeni baştan gözden geçirmenizdir. Ama maalesef Türk entellektüel hayatının en zayıf yönü budur. Batı medeniyeti hakkındaki bilgilerimiz çok naiftir. Bizim Batı medeniyetini Evliya Çelebi'den daha zekice ve daha bilgiyle tanıdığımızı sanmıyorum.

Ben Gümrük Birliği'ne girdiğimiz günlere kadar iş çevrelerinin Batı'yı en gerçekçi şekilde tanıdığını zannediyordum. Olaylar gösterdi ki, bunların da bir şey bildiği yok... İşadamları da slogan peşinde koşan militan talebelere farklı değil. Bilmeden karar alıyor, ülkeyi bilmeden kararlara zorluyorlar. Netice karşısında da herkesten önce kendileri şaşırıyor, itiraz ediyorlar. Politikacıların da Batı'ya çok naif yaklaşımları var. Bu yaklaşım, RP-FP'den sosyal demokrat çevrelere kadar uzanıyor.

Yüzyıllar süren bir alışverişten sonra Batı'yı hala tammayışı-mız garip değil mi?

Evet. Bu aşırı pragmatizmden, kurnazlıktan gelir. Bu da bir tarzdır. Ama insanı çok uzağa götürmez. Türkiye, geçen asra göre çok daha ileride. İşte bunun içindir ki, böyle bir toplumda bu tip bir pragmatizmle bir yere gidemezsiniz. Türklerin bulundukları çevreyi çok iyi gözden geçirmeleri, karar almaları ve ona göre politika izlemeleri gerekiyor. Buna başlandı...

35

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

"Tanzimat hâlâ yaşayan bir tarihtir" sözünüz, 21. yüzyıla geçerken 19. ve 20. yüzyılın bütün problemlerini yaşıyoruz anlamına mı geliyor?

Tanzimat dönemi insanları çok büyük şeyler başarmıştır. Değişen dünyada hem Türkiye'nin, hem de İslam aleminin ayakta kalmasını sağlamışlar, o bilinci de vermişlerdir. Tanzimatçı demek, literatürde çizildiği gibi, "tembel, yiyici, idare-ı maslahatçı" adam değildir.

Biz bu insanların torunlarıyız ve bizde onların dinamizmi, heyecanı var. Tabii ki, onlardaki yanlışlıklar, partizanlıklar, adam kayırmalar, hamlıklar da var. Hepimiz Tanzimatçıyız aslında...

Genel kanının aksine bizde değişim dış dayatmanın değil, iç dinamiğin sonucu değil mi?

Dışarıdan dayatmayla bir toplum değişir mi? Dışarısı mı bana insan haklarını öğretecek? Bunu bu toplum kendi biliyor. Bu toplum sanayicidir, bu toplum para kazanmak ister... Bu toplumun bazı insanları gidip Sibirya'yı etüd etmeye başlamışsa bunu AB mi bize önerdi? İçimizde bazen kötü kaynaşmalar, gerilimler olabilir. Bu tip gelişmelerde, dışarıdan önce kendi yapımıza bakalım.

Değişim hareketleri hep padişahlara karşı, özellikle de II. Ab-dülhamid'e karşı aydınlar tarafından yapıldı gibi bir bilincimiz var... ilerici olmak için mutlaka Jön Türk, parlamentocu, garp medeniyetçisi, liberal mi olunmalı?!.. Yoo,

İslamcı kesimde de bir sürü değişimden bahseden var... Mehmet Akif, bir noktadan sonra Cumhuriyet rejimine tepki duydu, gitti bu memleketten. Ama unutmayın ki, aynı adam Jön Türk hareketinin, II. Abdül-hamid'i indiren grubun içinde yer alıyordu.

II. Abdülhamid'e karşı neden özel bir tepki var?

II. Abdülhamid'in çok merkeziyetçi ve otoriter bir hükümdar olduğu çok açık. Enteresant bir şekilde Türkiye'nin ve dünyanın yeni şartlarını da görebilen biridir o. II. Abdülhamid dönemi,

36

ASLINDA HEPİMİZ TANZİMATÇIYIZ

okulların açıldığı, genel eğitimin yayıldığı, mühendislik, tıbbiye gibi bilimlerin çok geliştirildiği, modernleşmeye yönelik altyapı-ya^ ulaştırmaya önem verildiği, Dışişleri Bakanlığı'nın çok daha iyi teşkilatlandığı bir dönemdir.

Abdülhamid'in kendine göre bir hükümet anlayışı var. Bu kadar okul açılmış, o okullardan çıkan insanlar o rejimi değiştirmiş. Model olarak çizilen "yiyici, cahil, şark despotu" modeliyle kimse tarih yapamaz. Böyle bir tasvir iptidaidir. Ama "zamanının evliyası" gibi sunulması da tasvip edilemez.

700. kuruluş yıldönümünde Osmanlı tarihçiliği ne durumda?

Osmanlı tarihini yazmak için temel eksikliklerimiz var. Bir "Kim kimdir?"imiz yok. Paleografya ve diplomatik ilmiyle vesikaları doğru değerlendiren manüeller tamamen ecnebilerin elinde. Son zamanlarda Prof. Mübahat Kütükoğlu'nun eseri yüzümüzü ağartan bir istisnadır. Gönlümüzü açan şeyler iktisadî tarih alanında oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtelif milletlerin ve dinlerin yeri vardı. Bütün bu dünyayı bilmek lazım. Araplar Osmanlı Ara-bistanı'm yazamıyorlar. Balkan ülkelerinde Ottomaniist (Osmanlı uzmanı) yok. Biz ana mirasçı olarak, birtakım şeyleri onların istifadesine sunmalıyız. Burs vermemiz, desteklememiz lazım. Osmanlı tarih sentezini artık Osmanlılar yapacak. Büyük rol, Türk tarihçiliğine düşüyor. Bütün Osmanlı milletlerinin kabuğundan çıkması, birbirlerini tanıyıp bir kültür birliği kurmaları, Avrupalılar gibi bizim de ortak çalışmamız lazım.

37

Osmanlı mirasını reddetmenin temelinde tarih bilmezlik yatıyor

KONUŞAN: CEVHER İLHAN

Köprü, sayı: 65 (Kış 1999), s. 31-35.

Bir yazınızda "Biz redd-i miras hakkına sahip değiliz" diyorsunuz. Bununla neyi kastedtiğinizi biraz açar mısınız?

Böyle bir mesele normal, akli başında bir cemiyette tartışılmaz. Dünyada cumhuriyeti ilân edip imparatorluk yıkan, krallığı kaldıran tek devlet, tek toplum biz değiliz. Bu kaçınılmaz bir tarihî gelişimdir. Bu ülkede cumhuriyetten başka bir şey olması beklenemez. Zaten kimsenin de beklediği yoktur. Fransa ihtilâlle cumhuriyete geçmiştir. Rusya'da ihtilâlle Sosyalist bir cumhuriyete geçilmiştir. Ortadoğu devletleri de geçmektedir. Cumhuriyet monarşiyi, hükümdarlığı reddedecektir ve tenkit edecektir; bu kaçınılmazdır. Fakat bizde maalesef bir müddet sonra ölçü kaçırılmıştır. Özellikle de 1940'lı yıllarda artık iş oturuyor dendiği zamanda...

Bunun arkasında iki sebep yatıyor. Bir tanesi, müthiş bir tarih bilmezlik, tarih öğrenmeme ve reddetme tavrı var. Bu garip bir mesele. Hep söylüyorum, matematik bilmeyen açıkça matematiği reddedemez, gülünç duruma düşer. Müziği sevmeyen belki vardır. Bunlar kalkıp da "Biz müziği sevmiyoruz, müzik berbat bir şeydir" derse ne yaparsınız? Meclisinize sokmazsınız, kovarsınız. Maalesef bu tarih konusunda hiç de böyle olmuyor. "Tarih lüzumsuz, bunlarla uğraşacağına başka şeylerle uğraş, ileriye bak"

39

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

fa lan gibi görüş vardır, ikincisi, bazılarında Osmanlıya karşı, "Türklükle çok aynileşiyor" diye bir etnik nefret vukua gelmiş olabilir. Bunları anlamak çok güç. Şu bakımdan çok güç: çünkü böyle bir metodla, böyle bir düşünce ile bir yere varamıyorsunuz, yaşayamıyorsunuz. Bu, düşünce yöntemlerimize fevkalade aykırı.

Bu bakımdan normal bir ülkede tartışılmayacak şey bizde tartışılıyor. Hiçbir şekilde Fransa'nın bir solcusu, monarşi karşıtı; "Biz bu mirası reddediyoruz" demez. Derse, Fransa olmaz. Adeta bu fizik kanununa aykırı. Fransa kralını sevmeyebilir, aristokratının getirdiği medeniyete karşı olabilir, ama onu inkâr edemez. Bu kadar açıktır. Bunu Sovyet Rusya'da da görmedim. Konuştuğumuz bir kişi, hükümdarları anlattı, aristokrasinin meydana getirdiği kültürü ortaya koydu, büyük Petro'yu, hatta Katerina'yı methetti. Sonunda da onları kötüledi. "Onlar zaafı ve kusurları olan hükümdarlardı" dedi. Yani, "Böyle bir mirası tanımıyorum" demiyor adam. Dolayısıyla bu tip bir anlayış mümkün değildir. Bu anlayış nerede vardır? Ortadoğu'da vardır. Kral Faruk'u kovalarsınız. Kral Faruk yabancı dil konuşur, hanedanı Türkçe konuşurdu. Irak'ta aynı şey oldu. İnsan anlıyor ki, kendine göre bir tarih. Böyle tarih olmaz.

Ne Kraliyetimizin bir geçmişi var, ne Cumhuriyetimizin bir sağlamlığı söz konusu. Tarih çim sahası değil ki, istediğin yerleri tespit edip, kazık çakıp çitle çeviresin. "Ben bu kadarını seviyorum, gerisini yakalım" veyahut "Bana ne?" diyemezsiniz. Bu mümkün değil. Onun için bu örnekler gözümüzün önünde bulunsun. Ona göre düşünelim.

İkincisi, bu redd-i miras dış saldırılara karşı bir ara kullanılmış. "Ermeniler böyle tedhiş iddiasında ise Osmanlı ile hesaplaş-sm" denilmiş... Orada da sözkonusu olmuştu ama o sorun değil. Ben meseleyi daha ziyade tarihî mütalaa açısından ele alıyorum.

Çok dinli, çok ırklı bir yönetim olması hasebiyle bugünkü demokrasilerle mukayese edildiğinde, Osmanlı yönetim biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

40

OSMANLI'YI REDDETMENİN TEMELİNDE TARİH BİLMEZLİK YATIYOR

Bugün için çok dinlilik, çok ırlılık meselesi Türkiye'de nasıl tezahür ediyor? Buna bakmak lâzım. Şunu her zaman hatırlatıyorum: Blue jean ve Coca-Cola kültürünün olduğu bir yerde eski dünyadaki gibi çok kültürlülük, çok renklilik mevzubahis olamaz. Yani birbirine çok benzeyen insanların, bazen belirli kompartımanlarla kendilerini ayırmalarına şahit oluyoruz. Bu bakımdan ben şimdiki Türkiye'de de bu iş ne kadar yürüyor, ne kadar yürümüyor, onun üzerinde durmak durumunda değilim.

Ama hakikaten Osmanlı toplumu, bir çok dinin, bir çok kültürün bir arada yaşadığı bir toplum. Ve onların üzerinde bir standart elit zümre, yönetici zümre yaratılmış her kompartımanda; öbürü de reaya olarak kendi kompartımanında yaşamış. Ve o reayanın iktisadî, hukukî haklarında da eşitlik var. Temelde aynı. Müslüman köylü ile Rum veya Ermeni köylünün sıkıntısı birbirinden farklı değil. Hele 19. yüzyıldan sonra neredeyse Sadâret hariç hemen her makama, nazırlıklara, valiliklere, orduya, askerliğe kadar ulaşmıştır. Onun için bunun üzerinde durulması gerekiyor.

Tabii bu, imparatorluk kültürüdür. Zamanla bunun ulus devlete, asrın modasına uyması da tabiidir. Buna geçiş de bazen o kadar kolay, suhûletli olmamıştır. Çok sıkıntılar çekilmiştir. Bu sıkıntıları da aşağı yukarı herkes paylaşmıştır. İstiklal Savaşı ile Birinci Cihan Savaşı arasında çok kanlı olaylar olmuştur Karadeniz'de. 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürtlerin meskûn olduğu yerlerde kanlı olaylar var. Balkanlar malûm. Koskocaman bit devlet, çok da hâdisesiz çökmüyor. Tabîi bu çöküşten de herkes payını alıyor. Kalkıp da faları filâna neler yaptı meselesi, sadece hikâye oluyor.

Sonra çok garip şeyler başlıyor. Zira, bu ayrı kompartımanlarda sadakat yok. Balkan Savaşı'nda, ordular İstanbul'a ilerlerken -bunu bizzat orada olan yabancı gazeteciler söylüyor- millet karşılamaya hazırlanıyor. Bu, görülüyor. Şimdi, sadakatinden emin olmadığı bir grupla öbür grup o zaman bir arada yaşayamı-

41

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

OSMANLI'YI REDDETMENİN TEMELİNDE TARİH BİLMEZLİK YATIYOR

yor. Yani bu kompartımanlar kendi içlerinde kendileri olarak kalmış, ayrı bir şey olmamışlar. Bu çok önemli bir husus.

Mesela bazıları Amerika'yı örnek gösteriyorlar. Amerika ile hiçbir alâkası yok bu işin. Amerika, Anglo-sakson grupların hâkim olduğu, kültürel dokuyu meydana getirdiği bir memlekettir. Ötekiler ona, sadakatlerini sunduğu ölçüde oraya

intibak ederler. Zaten kendileri de söylüyorlar. Yani Amerika'ya başka bir dîn getiremezsiniz ki.

Mesela ispanyolca konusunda zaruret hasıl olmuş, onu bile resmen getiremiyor. Oysa dil konusunda zorluklar var. Bizzat New York'ta İngilizce bilmeyen, İspanyolca konuşan bir kalabalık var. Mesela ABD'nin güney eyaletlerinde birçok ispanyolca konuşan insan var. Buna rağmen getiremiyor. Yani, orada gerçek anlamda bir çok kültürlülük yok. Böyle bir iddia palavradan ibaret. Orada herkes Amerikalı. Herkes Coca-Cola, blue jean, ham-burger, Amerikan tipi hususî hayat, aile hayatı etrafında şekillenmiş. Yani bunların hepsi yerli bir tiyatrodur. Diğer ülke vatandaşları artık Amerikanize olmuş durumda. Amerika'da Amerika-lılık vardır. Diğerleri onun salçasıdır, garnitürüdür, aslı değildir. Bunu bilmek gerekiyor. Bu, bütün dünyada da böyle olmaya doğru gidiyor. Maalesef bazı insanlar bir yandan mozaikten konuşurlarken, öbür yandan da mikro-milliyetçiliklerinin gittikçe nefret edilen bir tarz, düşünce ve talep olduğunun farkında değiller. Yani, dünyada 5 bin çeşit dilin olması ve bunun arkasında da 5 bin etnik talebin olması, bir takım insanları ürkütüyor. Bu insanlar devlet katlarında otururlar. Onun için bu bir çatışmanın doğumu olarak görülüyor. Dolayısıyla bu konuda bir ölçü tutturmak gerekiyor.

600 sene Osmanlıyı ayakta tutan dinamik nedir? Bunun temelini hangi değer oluşturmuştur? Osmanlı'nın temel değeri nedir?

Osmanlı'da tabiî İslâm var, İslâm'ın etrafında Türklük var. Fakat Türk desen, mesela Müslüman olan bir başka unsur, bir Boş-

I

nak, bir Arnavut var. Hristiyan olan başka bir unsur var. Bundan daha çok Yunan anlaşılıyor. Slav Ortodoks, ikinci derecede kalıyor. Böyle sorunlar var. Tabiî bunun yanında sistem dışı gruplar var. Orada milletler arasında bir eşitlik yok. Burada bir uyuşma var toplumuyla. Burada asimilasyon yok. Böyle bir amaç da yok. Burada bir uyuşma var ve bu uyuşmanın içinde gidiyor. Bunların ilişkileri az. Zaten belki bu yüzden bir çatışma çıkmıyor. Yani kimse kimseyle evlenmiyor. Hepimiz bir mozayiğiz diye Yahudi kızı ile Ermeni delikanlısı, Rum delikanlısı ile Müslüman kızı evleniyor değil. Hristiyanların arasında bile birbirine karışma çok sonra meydana çıkmış bir şeydir.

Tabiî, semtleri ayrı, gidip gelmişlikleri yok. Aralarında hiç evlilik yok. Böyle olunca, yani hiç karışma olmayınca hâdise çıkmamıştır. Ne zaman ki karışma başlar, bundan çok büyük kültürel gelişmeler çıkar, ama aynı zamanda çatışma, didişme de başlar.

Osmanlı toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatının bugünkü toplum yapısına katkısı nedir?

İktisat tarihinin kendisine has trendleri var. Tabiatıyla bugünkü iktisadî yapımızın kökü de orada yatıyor. Bu çok açık bir şey. Yalnız bazı yanlışlarımız vardır. "Osmanlı tüccar değildir, sanayici değildir", tespiti doğru değildir. Osmanlı, askerî teknolojiye, sanayiye meraklı bir toplumdur. Geçen asırlardan beri teknik eğitimimiz var. Belirli sanayide adam yetiştirme an'anemiz var. Zaten o yüzden sanayimiz bugünkü düzeyine erişti. Kolay değil bu. İran bir makarna fabrikası kuramıyor. Çok kültürlü bir toplum ama, bu sahada eksik. İran'ın bize göre çok derin bir kültürü var. Edebiyatta ve diğer bazı sahalarda ileri. Tarih hocası, profesörü bizden aşağı kalmaz. Ama, sanayii yok. Bunu nasıl izah edeceksiniz? O konuda demek ki, Osmanlı'nın askerî sanayisi, teknolojisi kurulamamış, ama Osmanlıdan bunlar kalmış; teşeb-büs-i şahsî, cevvaliyet, dinamizm, teknik, beceri oradan veraset olarak kalmadır.

42

43

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Çünkü cemiyet zaten devam ediyor. İdare bakımından bir ciddiyet var. Herkes belki Türkiye'de Osmanlı idaresini tenkit eder, o ayrı. Ama Ortadoğu ve Balkanlarda bir takım müesseselerin ciddiyeti Osmanlıya bağlıdır. Bunun başında Ordu, Dışişleri, Maliye, İdare gelir. Bunlar çok kolay şeyler değil Bir an'ane. Bunu kuruyorsunuz, çok önemli bir şey. Bunu yıkabilirsiniz de. Aynı sistemi, aynı yargılamaları, hüküm vermeyi be-nimseyemezsen tabiî dağılır da... Yani Osmanlıda olmayan bir şeyi getirseniz, "sınıf esaslı olacak, sadece iyi aile çocukları idareyi hükmedecek" dersiniz biter bu iş. Çünkü Osmanlı iyi aile

çocuğunu aramıyor. Dağdaki köylünün çocuğunu da veziriazam yapabilen bir toplum o. Sistemin yürümez, dağıtabilirsin. Ama dersin ki, "Sadece iyi aile çocukları toplumu idare etsin," o zaman Osmanlı'da olmayan bir şeyi oluşturmaya kalkarsın. Veya "Ben şu okulda okuyup bu okulda okumayanı harcarım" dersin orada da işi bitirirsin. Çünkü bu öyle bir toplum ki medreseden de mülkiyeye yan geçiş yaptırıyor. Bu toplum, bu devlet ne gibi bir eğitim varsa, kendi kurmuş. Ve o eğitimi verdiği insanları da benimsemek zorundasın. Harcayamazsın. Kötü ise ıslah edersin. Burada bir zümre hâkimiyeti, zümre karşıtlığı doğurduğun an, o sistem yürümez. Çünkü o sistemin çok geniş bir bakış açısı vardır. Ve çok koyu bir pragmatizmi vardır. Yani orada ideolojinin, dünya görüşünün yeri yoktur. Bunu atmanın da bir nedeni yoktur.

Sizce fetihle istila arasındaki fark nedir? Osmanlı'ya imparatorluk mu, devlet mi demek lâzım? "Gaza" anlayışı irin neler söylersiniz?

Müslümanlarınki fetihtir. Cehd ve cihad sonucu ortaya çıkar. İstila başka bir şeydir. Ama pratikte istediğin ülkeyi istila ediyorsun gibi gözüküyor.

Biz kendimize imparatorluk diyebiliriz. Ama "devlet"i tercih ediyoruz. Çünkü devlet lafında bir mistisizm vardır. Cevdet Pa-

44

OSMANLI'YI REDDETMEİNİN TEMELİNDE TARİH BİLMEZLİK YATIYOR

şa'nın tâbiri ile, vahiyle olan bir şeydir. "İslâm devletinin anayasası kelâmıdır" dediği zaman bunu ifâde ediyor. Vahiyle gelen bir devlet zihniyetinden bahsediyor. Yoksa "Kur'ân'ı anayasa yapalım" demek değildir. Bu bir takım Müslüman arkadaşlara asil bir fikir gibi görünür, ama şarlatanlıktır. Çünkü öyle bir şey mümkün değildir. Mühim olan islâm'ın, Kur'ân'm ruhunu kavramaktır. Gâzâ anlayışının Kanunî devriyle beraber sona erdiği, dünyevi-leşmenin o zaman başladığı noktasında bazı iddialar var.

Böyle bir şey yok. Buz keser gibi tarih yazılmaz. Kanunî devrinde de gâzâ anlayışı vardır. Her zamanda insanlar gâzâ anlayışı ile savaşa giderler.

Çanakkale'ye de başka türlü kolay gidilmemiştir.

Bizdeki Batıcıların Osmanlı'ya bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Batıcının içinde tarihin ne olduğunu bilen, tarih okuyan, tarih bilen insan farklıdır. Bilmeyen adam da kendine göre kafasından atar. Birtakım kitaplar çıkıyor, Padişah Anaları gibi.. Burada adamın tarih bilmediği açık. Bir kitap daha gördüm, Fetih üzerinde duruyor. Baktım, harcıâlem Türkçe kitapları toplamış. Methodsuz bir düşüncenin mahsulü. Bu sebeple hiçbir anlamı yok.

Yine bir yazınızda "Ortaöğretimde okutulan tarih kitapları, okuyanın ufkuna bir şey katmıyor" diyorsunuz. Size göre tarih eğitimi nasıl olmalıdır?

Tabii bir memlekette büyük tarih sentezleri olmayınca tarih şuuru küçük kalıyor. Popüler kitap da kolay yazılıyor. Ne zaman ki büyük tarih kitaplarımız meydana gelir, o okullara akseder. Bu olmayınca bizim ortaöğretimde, maalesef öğretmen sınıfı da çok berbat bir vaziyette bugün. Bunların çoğunun Türkçesi de iyi değil. Kötü tarih kitapları yazılıyor. Belli ki, o kitaplardan tarih öğrenilmiyor. Yanlış öğretiliyor. Hepsinden öte, çok aşağılık bir üslûpları var. Tarih ve edebiyat okumuş bir insanın üslûbu değil. Maalesef, bazıları bunları para kazanmak için yazıyor. Kazanmış-

45

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

lar da. Ama çocuklar tarih bilgisi ve şuuru kazanamamıştır. Bu açık bir şey. Bu zamanla ıslâh edilir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nm bu konuda iyi niyeti lâzımdır. Öncelikle iyi niyet gerekir. Tarihinin iyi niyetli olması lâzım, takımçı ve partici bir zihniyette değil. Maalesef her sahada olduğu gibi, bu memlekette Millî Eğitim Bakanlığı da kültürel kalkınmayı sağlayacak bir bakanlık olarak görülüyor. Bunlara rağmen sağlanabilirse, büyük olay! Oradaki o zihniyet, son derecede, hakikaten, acınacak bir durumda. Önderlik görevini yerine getirememektedir. Kültür ve eğitim kalkınması bu memlekette onlara rağmen olur. Yoksa o sahada kolaylaşacağını tahmin etmiyorum.

Roma ve Osmanlı

KONUŞAN: İSA KOCAKAPLAN

Türk Edebiyatı, sayı: 331 (Mayıs 2001), s. 60-64.

Yeni bir yüzyılın başındayız. On yıl öncesinde Sovyet bloku-nun çöküşü ve ortaya yeni Türk Cumhuriyetlerinin çıkışı ile gözlerimizde bir umut ışığı parlamış ve 21. yüzyıl "Türk Asrı" olacak diye heyecanlanmıştık. Ne ümit dolu yıllardı onlar. Ancak sonraki yıllarda yaşadığımız gelişmeler ve bugün içine düştüğümüz ekonomik kriz, bizleri ümitsizliğe sevketmiş görünüyor.

Gerçekten durumumuz ümitsiz mi? İçinde bulunduğumuz bütün bu sıkıntılar yeni bir doğuşun sancıları olarak değerlendirilemez mi? Yeni bir yüzyılda daha güçlü bir Türkiye olarak yerimizi alamaz mıyız? Ahmet Kabaklı Hoca'nın Temellerin Duruşması isimli eserinde başladığını belirttiği "restorasyon çağı" hangi temellere dayanmalıdır? Kendimize olan düşmanlığımız veya bîgâneliğimiz hâlâ sürmeli mi?

Tarihimiz, okullarda doğru mu öğretiliyor? Tarih kitapları belirli bir ideolojinin propagandasını yapmak amacıyla, bazı gerçekleri görmezden mi geliyor? Gerçekten Cumhuriyetle Osmanlı birbirlerine çok uzak devletler midir? Osmanlı'yı reddedersek ne kazanırız, neleri kaybederiz? Osmanlı padişahları, yıllarca haremde cariyelerle gönül eğleyerek mi günlerini geçirdiler? Şayet öyleyse, bu devlet 600 yıl nasıl yaşadı? Öyle değilse bu fikir bizim kafamıza kimler tarafından niçin sokuldu? Tarihi doğru öğrenmek bize ne kazandırır? 21. yüzyılda güçlü bir devlet ve millet olarak yaşayabilmemizin şartları nelerdir? Osmanlı'dan tevarüs ettiğimiz devlet geleneği hangi temellere dayanmaktadır?

46

47

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Çoğumuzun zihnini kurcalayan bu ve benzeri sorulara cevap aramak; askeri, idari ve kültürel anlamda son derece zengin bir medeniyetin vârisleri olan bizlerin, bu mirasa gözümüzü kapayı-şımız sebeplerini öğrenmek üzere Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın kapısını çaldık. Hoca ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki odasında konuştuk.

Önce Osmanlı'nın tarihteki diğer büyük devletlere göre durumunu öğrenmek istiyoruz. Elbette karşımıza Roma İmparatorluğu çıkıyor. Tarih, bize Osmanlı ile kıyaslanabilecek devletin Roma İmparatorluğu olduğunu söylüyor. Türk hükümdarları "Sultan-ı İklim-i Rûm" unvanını almak için at üzerinden inmemişler. Roma'nın topraklarına hâkim olmak Osmanlı'nın da ideali. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra Roma İmparatoru unvanını da alıyor. Bizi nezaketle karşılayan Hoca'ya soruyoruz:

Roma ve Osmanlı iki cihan devleti. Peki bu iki devlet arasında ne gibi farklar var?

Osmanlı bir büyük Akdeniz imparatorluğudur, klasik imparatorlukların sonuncusudur. Ve yeni çağlara uymasını bilenidir. Osmanlı, zor zamanların imparatorluğudur. Yunan'ın Roma'nın belirli bir sistemle hükmettiği toplumlar, bizim zamanımızda artık millet safhasına, endüstri safhasına, merkezî devlet safhasına geçmekteydiler. Bunlarla boğuşmak zorundasın. Dolayısıyla bu imparatorluğu ayakta tutmak için klasik imparatorlukların vasıfları yanında başka bazı müesseseler gerekli. Onun için bu çok önemli bir devlet. Ve burada kesinlikle bir bürokrasi ve ordu geleneği var. En önemli iki vasıf bu. Ve istediğiniz kadar beğenmeyin, bugünkü Türkiye'nin İslam dünyasında bürokrasi geleneğine ve sağlam bir orduya sahip olan tek devlet olduğunu hiç kimse aklından çıkarmasın. Bu, Osmanlı'dan tevarüs edilmiştir. Bu gibi şeyler herhalde 30 senenin içinde olmaz. Bu, milletin bin yıllık özelliğidir.

Demek ki Roma dağınık kavimlere hükmediyor, Osmanlı ise millet olma şuuruna erişmiş kavimlere. Osmanlı'nın işi daha zor.

48

ROMA VE OSMANLI

Güçlü ve mahir bir idare sanatı gerektiriyor. Osmanlı cihan devleti bu başarıyı iki müessese ile gerçekleştiriyor: Bürokrasi ve Ordu. İşte Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelini oluşturan bu iki müessese Osmanlı'nın armağanı, İlber Hoca'nın dediği gibi ne kadar uğraşırsanız uğraşın, ırsiyetin üzerinizdeki etkisinden kurtulmanız mümkün değil. Hem müspet hem de menfi anlamda.

Peki böylesine güçlü ve muazzam bir geleneğe sahip milletin çocukları nasıl Batı hayranı kesildi birdenbire? Sultan Aziz devrinde, 1860'lı yıllarda Paris'te "Türk

modası" hâkim olabilirken, bizim bugünkü Batı-perestliğimiz neden? Acaba Batı'nın bize bakışı nasıl? Onların gözünde bütün İslâm dünyası aynı imaja mı sahip? Batı'daki Türk imajı devirden devire farklılık gösterir. Ancak öncelikle şunu söylemek gerekir ki Batı'nın gözünde Türkler diğer Müslüman toplumlardan farklı olagelmıştır. Türkler, İslam dünyasının gerilemeye, toprak kaybetmeye başladığı bir dönemde tarih sahnesine çıktılar. Yeniden bir fetih yaptılar. Müslümanların daha evvel uğramadığı yerleri fethedip bazı kavimleri Müs-lümanlaştırdılar. Temelde Türklerin çok misyoner bir karakteri yoktur. Fakat imparatorluğun yapısı fütuhata dayalıdır. O fütuhatin getirdiği güç, birtakım insanları, toplulukları cezbeder. O gücün sahibine bir yerden sonra hayırhah bir şekilde bakarlar ve onun dünya görüşünü ve tavrını benimserler. Türkler de bazı dönemlerde böyle bir güce, cazibeye sahip olmuştur. Öte yandan Türkler bir İranlı'dan, bir Arap'tan farklı olarak daha asker, daha savaşçı bir millettir Batı'nın gözünde. Peki Batılı bilim adamlarının Türk tarihine bakışlarında ön yargı hâkim midir? Batılıların, Türkler hakkında kulaktan dolma bilgilere çok itibar ettikleri zamanlar olmuştur. Aslında bu, bütün milletler için geçerlidir. Şimdi bu kulaktan dolma şeyler tarih yazıcılığı disipli-

49

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ni açısından çok şey ifade etmez. Mutlaka araştırma gerekir. Ama kimi tarihçiler, bu kulaktan dolma şeylerin etkisinden kurtulamamıştır. Çünkü kulaktan dolma tarih anlayışı, zamanla toplumların hafızasında derin izler bırakır. Tarih yazıcıları da mevcut kanaatlerden kolay kolay sıyıramaz kendini. Maalesef bundan en çok da Türk tarihi nasibini almıştır. Batı toplumlarında Yahudiler için de böyle kötü bir imaj mevcuttur. Ancak bütün Batılı Türkologlar aynıdır diyemeyiz. İçlerinde bilimsel bir etikle Türk tarihe yaklaşanlar da olmuştur.

Bir de Batılı elçi veya seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler var. Onlar da Türk toplumunu gözleyorlar, bir dereceye kadar içinde yaşıyorlar ve izlenimlerini kaleme alıyorlar. Bu seyahatnamelerde ortaya çıkan bakış açısı nasıldır? Bizim geleneklerimiz karşısındaki tavırları nedir? Onlarda da bir önyargıdan söz edebilir miyiz?

Seyahatnameler elbette çok önemlidir. 16. ve 17. asırlarda Batılı seyyah için Türkiye çok enteresan bir ülke. Ayrı bir din ve ayrı müesseselere sahip bir cemiyet. Bazen bunlar çok iptidai bir şekilde tenkit edildiği gibi, birtakım şeylere de çok büyük hayranlıkla bakılmıştır.

Enteresandır; saltanat veraseti usulünü o devrin gezginleri hiç de o kadar kanlı ve barbarca bulmazlar. Bu normal bir gelişmedir. Çünkü o devir monarşilerinin referansları, değer yargıları

odur. Sonra Türklerin birtakım huylarını çok beğeniyorlar, saygı duyuyorlar.

Mesela Protestan bir papaz için Türkiye'deki kapalılık hiç de o kadar ayıplanacak bir şey değildir. Hamamda insanların peştamal kuşanmasını "ne kadar edepliler" diye değerlendirir. Hiç kimse kafes arkasında sopa yiyen Osmanlı kadınının kapalılığından bahsetmez. Aksine, "gezen" kadından bahsedilir. Ama 19. asra gelindiğinde kesinlikle çok büyük bir anti-İsla-mizm vardır. Buna göre tahliller geliştirildi. Dürüst bilgilerin, gözlemlerin yanında, önyargılarla dolu, yamuk değerlendirmeler

50

ROMA VE OSMANLI

de yapılmıştır. 19. yüzyıl Batı'da ön yargıların ve İslâm aleyhtarlığının zirveye ulaştığı bir zaman dilimi.

Peki bu önyargılı tutum günümüzde ortadan kalktı mı, yoksa daha mı şiddetlendi? Biz, bir yılın altı ayını Yunanistan'la aramızda hiçbir problem kalmayacağına dair yayın ve konuşmalarla geçiriyoruz. Ama ardından hemen bir kriz patlıyor. Batı karşısında nasıl davranmalıyız?

Efendim dünyada önyargıların falan ortadan kalktığı yok. Bunu düşünen, buna inanan insanlar safdır. Batı toplumlarında anti-Islamist, anti-semit duygular ne zaman artar, ne zaman eksilir, bunlar tartışılır. Almanya'da ırkçılık falan kalmadı diyebilir misiniz? Onun için kimse dünya görüşünü ve politikasını bunun üzerine inşa etmesin. Kimsenin hayal üzerine politikalar inşa edip bunu çoluk çocuğa empoze etme hakkı yoktur; bu bir cinayettir.

Baştan beri Batı'nın bize bakışı üzerinde duruyoruz. Biz Batı'yı nasıl değerlendiriyoruz acaba? Bizim Batı'ya bakışımız sağlıklı mı? Efendim her şeyden önce Türk'ün kafasındaki Avrupalı "gâ-vur"dur, "kâfir"dir. Bu bakımdan fazla incelenmesine gerek duyulmaz! Zaman geçtikçe, Batı toplumlarını tanımaya başladıkça bir kısmımız için Batı ahlaksız, namussuz olmaya devam etmiştir. Bir kısmımız için ise Batılı zeki, mükemmel ve en medenî yaratık olmuştur. Hatta Batı'yı methetme konusunda inanılmaz derecede ileri gidenler, saçmalayanlar olmuştur. Avrupalının bize karşı olan önyargıları, onlar adına ilmi bir tetkiki de beraberinde getirmiştir. Bu iyi bir şeydir ama Türk tarafı için bu söz konusu değildir. Yani bizde ilmi Batıcılık gelişmemiştir. Ama Batı'nın kimi değerlerine açığız... Açığız ama nasıl? Dünyada bugün müthiş bir Amerikanlaşma var. Bu avamî bir kültürdür. Bu, bizim toplumumuzun da proble-

51

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

midir. Bir kültür bizim toplumumuza tüm kalıplarıyla giremiyor. Ama avamî yönleri istilâ ediyor.

Tabii dünya Amerikanlaşıyor derken, Shakespeare ne diyor, James Joyce ne yazmış diye bakmıyoruz. Dünya blucin giyiyor, Coca Cola içiyor. Adana kebabıyla viski içmeye kalkıyor. Ve daha garibi dünya, Dallas dizisindeki gibi yaşamaya çalışıyor. İşte bu tip bir yaşama biçimi insanlık değerlerini tahrip ediyor. Tek tip-leşme çıkıyor ortaya. Şayet esmer derileri, çekik gözleri olmasa Filipin sokaklarında olduğumuzu anlamak güçleşiyor mesela. Batı'nın teknolojik üstünlüğü, propaganda gücü diğer kültürleri bastırıyor. Ortaya tek tipli, tek kültürlü bir dünya çıkmaya başlıyor. Bu, sağlıklı bir gelişme değil herhalde. Tektipleşme ile mücadele etme gereği var. Ama kim, nasıl yapacak bu mücadeleyi?

Mücadele tabii ki söz konusu. Bunun önlemleri var. Toplumun elit tabakasının belirgin bir şekilde kendi kültürüne sahip çıkıp onu taşıması gerekiyor. Çünkü üst tabaka, alt tabakaya oranla daima dominanttır. Üst tabaka bir kültür yaratır, o kültürü taşır. Ve yaygınlaşabildiği ölçüde alta doğru yaygınlaşır. Bu, bütün dünyada böyledir. Üst tabaka kendi kültürünü kaybederse, alt tabaka da başı boş kalır ve kendine kolay bir yol tutturur. Bugün, "Osmanlı halka inemedi" diye zırvalayanlar olduğu gibi, Türkçe bilmemekle övünen terbiyesizler vardır bu memlekette. Temelsiz, hiçbir kültürel birikime sahip olmadan toplum mühendisliği yapmaya kalkışanlar vardır.

Türkiye'de Batı kültürünün bu derece yaygınlaşmasının; alt tabakanın da arabesk ve televoleye kayışının sebebi Hcca'nın sözleri ile açığa çıkıyor: Bizim elit tabakamız kayıtsız şartsız Batı'ya bağlanmış ve kendi kültürünü reddetmiştir. Bu da bizi içinden çıkılmaz bir kültür karmaşasına itmiştir.

52

ROMA VE OSMANLI

Peki ama, onlarca millete hükmeden Osmanlı, nasıl kendine has bir kültür ve medeniyet oluşturabilmiştir? Nasıl bir toplum yapısı vardı Osmanlı'da ve bu yapı devlet idaresine nasıl yansiyordu? Bu yapının, Batı toplumlarının yapısından farkı ne idi?

Her toplumda elit kültür, alt kültür vardır; bu manada bir sınıf da söz konusudur. Bu, kaçınılmaz olarak böyledir, aksi düşünülemez. Ancak Osmanlı'da ırsî bir sınıf anlayışı yoktur. Yani ırsî hâkimiyeti taşıyan tek insan padişaktır, hanedandır. Orada bile dikkat ederseniz asalet sistemi yürümez. Saraya dışarıdan insanlar gelir ve dahil olur. Bu, padişah hanımları da olabilir, Sadrazamlar da... Osmanlı'da esas olan, yönetici sınıfın irsiyetten uzak olmasıdır. Sınıflar arasında bir geçişkenlik vardır; yükselme imkânı vardır.

Bu, pratiğe de yansımıştır. Anadolu'dan en fakir bir gencin en yüksek yere yükselmesi mümkündür. Beceriksiz olunca da erime çok kolay olur. Osmanlı'da Başvezir'in çocuğu adam olursa bir şeyler olabilir. Olmazsa olmaz ve kimse de suratına bakmaz. Oysa Batı'da zengin bir soylu, zenginliğini kaybetse bile soylu sınıfında kalır, soyluluğun imtiyazlarından yararlanmaya devam eder.

İlber Hoca hem burada bize, hem de katıldığı programlarda milyonlara, bugüne kadar duyduklarımızdan farklı şeyler söylüyor. Öğrendiğimiz tarihin eksik ve yanlışlarla dolu olduğunu belirtiyor. Okullarda milyonlarca genç niçin yanlış bilgilendiriliyor o zaman? Türkiye'de tarih öğretimindeki yanlışlar bir eğitim problemi olarak ele alınabilir mi? Bunun müsebbibi kim ya da kimlerdir? Eğitim sistemimizin en büyük eksiği nedir? İlber Hoca, eğitim konusu denince daha bir hassaslaşıyor. Belli ki onun da bu konuda yüreği hayli yanık: Efendim elbette eğitim problemidir. Millî Eğitim Bakanlıklarında milletin en seviyeli insanları bulunur. Bizim Millî Eğitim camiamızı yönlendiren adamlar köylüdür. Bunların yüksek bir kültürü yoktur. Bunun suçcusu da böyledir solcusu da. Suçcuların kendi-

53

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ne göre bir akl-ı selimi var, bir şeyler arıyor adam yine. Ya öbürü... Onu bunu reddederek kendince bir şey yapmaya kalkışır. Bizim eğitim sistemimizde bugün bir kavga var "laik miyiz değil miyiz?" diye. Bu kavga, asıl problemin görülmesini engelliyor. Asıl büyük problem, zeki insanı yükseltecek bir eğitim sistemimiz yok; o yıkıldı. Bu, son 30 senenin bir faciasıdır. Bugünkü büyüklerimiz, şimdiki eğitiminin içinde olsalardı bulundukları makamlara zor gelirlerdi. Sayın Süleyman Demirel, bugünkü Afyon Lisesi'ni bitirseydi İTÜ'ye giremezdi. Yine aynı zekâsıyla, hafızasıyla o imkâna sahip olamayacaktı. Türk toplumu, zeki çocuklarına yükselme fırsatı veren bir toplum olmaktan çıkmıştır. Bu bütün an'anemizin, bütün geleneğimizin yıkılması demektir. Eğitim bugün son derecede pahalıdır. Asıl laik eğitimi yapan İstanbul'da bir-iki özel okul var. Paran yoksa buralara adım atamazsın. İlber Hoca'nın söyledikleri bize Nisan 2001'de yayınlanan bir Millî Eğitim Bakanlığı genelgesini hatırlatıyor. Bu genelge ile ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıflarda sınıfta kalma kaldırıldı. Birinci sınıfa giden öğrenci, hiçbir şey öğrenmese de 8. sınıftan mezun olacak. Hastalık, tembellik ve avarelik bulaşıcı olduğundan, sınıfta bir şeyler öğrenmek, kendilerini geliştirmek isteyen çocuklar da çoğunluğa uyacak. Öğretmen bir şeyler öğretme şevkini kaybedecek. Nice zeki öğrenci, zekâları işlenemediği için heder olup gidecek. Ama bu çocuklar, istatistiklerde 8 yıllık eğitimi üstün başarı ile bitirmiş olacak gözükecekler. Biz geleceğimizi, bu şekilde yetişmiş gençlere emanet edeceğiz. Mecburi eğitim 12 yıla yükseldiğinde de çocuklarımızın ömürlerinden çalınan yıl fazlalaşacak. Okula giren herkes aynı şekilde mezun olacak. Türkiye'de tuhaf bir komünizan eşitlik anlayışı var. Adam zekâları, bilgileri, görgüleri eşitlemeye çalışıyor. Allahu Teâlâ hiçbir zaman insanları eşit yaratmıyor. Bunun biri güzel biri çirkin. Bir tanesi zekî, öteki değil, insanları bu şekilde eşitlemeye çalışmak

54

ROMA VE OSMANLI

Stalinist bir anlayıştır. Bizimkiler parası olmayanlarla olanları eşitleyeceğine zekâları eşitlemeye çalışıyor. Zeki olmayan bir çocuğa vereceğin eğitimle zeki olanı nasıl ziyan edersin?

Türkiye'de millî eğitimin veremediği bir şey daha var. Köylülük inhisarı dolayısıyla millî kültürün içindeki yüksek sınıfların payı da inkâr ediliyor. Bu yüksek sınıflar bugünün dandik sınıfları değildir. Yani siz Osmanlı yüksek kültürünü reddederek -ki bu çok yaygındır- özgün ve yeni bir kültür yaratamazsınız. Burada cemiyet hayatında yer alan birtakım sivil kuruluşlara önemli görevler düşüyor tabii. Bu cemiyetler yüksek bir kültürü inşa etmede topluma yol gösterici olmalıdır. Devlet katındakilerin buna akli ermiyorsa, iş başa düşmüş demektir. Bu işler kolay değildir tabii, emek ve sabır ister. Yüksek bir kültür ister.

iyi yetiştirilmeyen kitleler daha kolay yönlendiriliyor olmalı. Aydınlarımızın tarihî mirası reddetmeleri de bundan kaynaklanıyor herhalde? Ama bu tutum devam etmeli mi sonsuza kadar? Tarihi nasıl doğru öğrenebiliriz? Bu işin üstesinden ne şekilde gelebiliriz?

Efendim bu gerilerde kalmış olmalıdır artık. Elbette bu tutumun payı vardır. Çünkü Cumhuriyeti ilan etmişiz. Onu savunmak ve yerleştirmek zorundayız. Ama bu

konjonktürelidir. Devam edemez. Çünkü redd-i miras yapmakla redd-i miras olmuyor. Şimdi babanızı reddetmekle işten kurtulabilir misiniz? Kaşınız benzer, gözünüz benzer. Yarın hastalıklarınız başlayınca göreceksiniz irsiyetin ne kadar büyük rol oynadığım. Redd-i miras bir cemiyet için en manasız müessesedir. O safha bitti; bitmelidir. Artık Osmanlılık denen şeyin bir kompleks olmadığı resmi bildirilerle de ortaya konmuştur. Osmanlı'nın 700. yılını kutlayan, devlet değil miydi?

Tamam kabul ama, bugün doğru bir Osmanlı'yı öğrendiğimiz söylenebilir mi? Çünkü okul kitaplarında öğretilen tarih bilgisi, gerçek tarihçiler tarafından hiç de tasvip edilen şeyler değil.

55

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Tarih kitaplarında hem ideoloji var, hem de büyük bir bilgisizlik... Ciddi yarışmalarla ders kitapları yazdırılmak. Bunu sırf devlet değil, önemli sivil kuruluşlar da yapabilir. Bunlardan bazılarının kendi meşreplerine göre yorumlanabilir. Mukayese edilir, gözden geçirilir. Ama her şeyden önce, okullarda doğru dürüst tarih okutu-labilmesi için o ülkede doğru dürüst tarih sentezleri olmalıdır.

Bugünkü yanlış tarih anlayışından sağlıklı bir nesil çıkması, kimlik kazanılması güçtür. Kaynaklara inmeyen tarih yazıcılığı mümkün değildir. Ağzı laf yapan zeki insanların olabilir ama bu hiçbir şey ifade etmez. Havanda su döversiniz.

Hiç kimse, olmayan bir tarihi yorumlayamaz. Olmayanlar üzerine kurulu bir gelecek inşa edemez. Yani yoklar yaylasında 5 bin koyunun satışından elde edilecek gelirle 20 tane fakir kıza çeyiz vaad edemezsiniz. Bu çok büyük bir cinayettir. Maalesef Türkiye toplumunda bu yapılıyor. Kör beyinler toplum mühendisliğine kalkışamaz, bu kör beyinlerle biz bir kültür inşa edemeyiz. Onun için tarih yazıcılığı, tarih öğreticiliği çok ciddi bir iştir.

Hoca'ya tarihi nasıl okuyup, yorumlamamız gerektiğini ve Türk insanının tarihe olan ilgisini yeterli bulup bulmadığını soruyoruz. Hoca sözlerini şu cümlelerle bağlıyor:

Çapraz okuma yapılmalı. Bu nasıl bir şey? Yani çok çeşitli kitaplar, farklı bilgiler okunmalı. Bir ansiklopedi yetmeyecek, ikincisine bakılacak. Tek yönlü tarih okuyuculuğu olmaz. Çapraz okuma yapmadan sağlıklı tarih bilgisi edinmek mümkün değildir. Bilhassa sosyal bilimler ve tarih için bu böyledir.

Türk insanının tarihe olan ilgisi yeterli mi sizce?

Aslında bir birikim oluştu. Tarihe karşı bir merak uyandı. Türkiye büyük travmalar geçiren, çok çilekeş bir ülke. Çok da asil, köklü bir geleneğe sahip. Bu toplumun insanları artık uyanmaya başladı. Gençlerde bunu görüyoruz. Mesela bir tarihî oyun, roman ortaya çıktığı zaman "Bu doğru mu?" diye soruyorlar. Ya-

56

m

ROMA VE OSMANLI

ni artık o kadar safdil değil bu çocuklar. Sorguluyorlar bazı şeyleri. Bu bir dinamizm getirdi topluma. İnsanlar 'Biz neyiz?' diye düşünmeye, değerlerine sahip çıkmaya başladı.

Kimse Cumhuriyet'ten falan da vazgeçmedi. Cumhuriyet düşmanı olmadı. Öyle bir ortam yok zaten. Ama insanlar mazideki imparatorluğun kültürel değerlerini benimsiyor. En azından bizim kuşaklar kadar ham-halat reddiyeler yazmıyorlar. Ben bunu bir gelişme olarak görüyorum. Zaten Türkiye'nin böyle bir gelişmeye doğru gitmesi lâzım.

İlber Hoca'mn yanından içimizi bir anda dolduran hüznün ve mutlulukla ayrılıyoruz. Hüzünlüyüz, çünkü bizi yıllardır meşgul eden bir türlü çözemediğimiz dertlerimizi konuştuk. Tarihin nasıl saptırıldığını, eğitimin nasıl yozlaştırıldığını; nasıl mevhum tehlikeler icat edilerek insanların korkutulmaya çalışıldığını gördük. Belki biraz fazlaca gayret gösterilerek çözülecek meselelerin, nasıl kördüğüm hâline getirildiğine şahit olduk. Ama bu meselelerin farkında olan, gençleri yazı, kitap ve konuşmaları ile aydınlatan İlber Ortaylı ve benzeri aydınların bulunması bize güven verdi. Mutlu olduk. Kulaklarımızda İlber Hoca'mn şu cümleleri uğuldarken, ilgi çekici bir röportajı gerçekleştirmiş olmanın heyecanıyla Ankara'dan İstanbul'a doğru yola koyulduk:

Kimse Cumhuriyet'ten falan da vazgeçmedi. Cumhuriyet düşmanı olmadı. Öyle bir ortam yok zaten. Ama insanlar mazideki imparatorluğun kültürel değerlerim benimsiyor. En azından bizim kuşaklar kadar böyle ham-halat reddiyeler yazmıyorlar. Ben bunu bir gelişme olarak görüyorum. Zaten Türkiye'nin böyle bir gelişmeye doğru gitmesi lâzım.

57

n

KİMLİK SINIRINI TARİHÇİ BELİRLER

KONUŞAN: SEMA ULUDAĞ Radikal Kitap, 30 Mart 2001, s. 13.

"Eskiye rağbet olsa bit pazarına nur yağar" demiş atalarımız. Demişler de aslına bakarsanız pek iyi etmemişler. Eski görüp de bir kenara bıraktıklarımız, sadece birer nesne olarak değil, üzerlerinde taşıdıkları anılarla ve yüklediğimiz anlamlarla önemlidir. Hele işin içine toplumsal boyut katıldığında, durum daha da çetrefilleşir. Çünkü artık psikoloji, sosyoloji, ekonomi, politika gibi kavramlar söz konusudur. Üstüne bir de toplumsal belleğin yeterince oluş(a)maması faktörünü eklersek, varın durumun ciddiyetini siz düşünün. Bu yüzden, geçmişimizde kalan ve yarınımızı oluşturacak olayların araştırmasını tarihçilere bırakırız. Onlar, bizim adımıza araştırır, bilinmeyenleri ya da yanlış kavrananları gerçek biçimleriyle ortaya koymak için didinir dururlar. Tıpkı, İlber Ortaylı'nın yaptığı gibi. Ortaylı, yıllardır tarih alanında yaptığı araştırmaları kitlelerle paylaşmak için çaba sarfediyor. Geçmişinden habersiz, tarih belleği zayıf bir toplumda tarihçi olmak nasıl bir şey?

Öncelikle, 'tarih belleği olmayan bir toplum' demeyelim isterseniz. Çünkü bu çok ağır bir tanımlama. Bana göre Türk toplumunun tarihî bellekten çok kimlik sorunu bulunuyor. Bütün an-

59

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

laşmazlıklar da buradan kaynaklanıyor. Kimlik meselesi olan toplumumuz, son yıllarda tehlikeli gelişmelere sahne oluyor. Bunlardan en önemlisinin etnik kompartımcılık olduğunu düşünüyorum. Ancak bunun halledilebilmesi için gerekli olan nesnel temeller bulunmuyor. Örneğin kültürel kurumlar doğmamış, dil bilinmiyor. Bunlar sorunun bir yanı.

Kimlik meselesinin yanı sıra edinilen yanlış tarih anlayışı tarihçilerin çalışmalarını etkileyen bir faktör olsa gerek...

Evet, Türkiye'de yanlış bir tarih anlayışının olduğu söylenebilir. Yanlış tarih anlayışı Cumhuriyet'le birlikte doğmamış. 1924'ün ya da 1930'larm değil, 1940'larm ideolojisi bu. O yıllarda Ruslardan korktukları için Almancı saydıkları Turancı ve Türkçülerin dış politika açısından tehlike yaratacağı düşünülüyor. Bu akımlar bastırılıyor ve bu kez de eski tarih anlayışına tepkiyle "Türkiye Türklerindir, Cumhuriyet'in sınırları içindekiler Türktür" denilirken Balkanlardaki, Ortaasya ve Rusya'daki Türkler gözardı edilip suni tarih yaratılıyor.

Bu ortamda tarihçilerin önemi ortaya çıkıyor. Çünkü kimlik sınırlarını belirlemek tarihçilere düşüyor. Ancak bunu sadece Türkiye'nin sorunu olarak görmemek lazım. Örneğin tarihi çalışmalarıyla bilinen ve pek çok ünlü tarihçisi bulunan Fransa, bu sorunu 19. yüzyılda çözmüş olsa bile çalışmalarını hala sürdürüyor. Almanlar cilt cilt araştırmalar yapmış. Çok yakında Rusya'da eleştirel tartışmalı çalışmalar başlayacak.

Genel durum böyleyken aydınlarımızın durumu nedir? Yarının tarihine yön verecek insanlar olarak görünen aydınlarımız gerek yakın tarihi, gerekse Osmanlı tarihini yeterince tanıyor mu?

Hayır, ne yazık ki tanımıyorlar. Türkiye'deki aydınların oluşumunda tarihî bilgilerin rolü pek olmamış. Bizim aydınlarımız söze, "Tarihçi değilim ama..." diye başlar. Söze böyle başlarsanız, gerçeği de tam olarak yansıtamazsınız.

Tarihi bilmeden tarih

60

KİMLİK SINIRINI TARİHÇİ BELİRLER

üzerine konuşulmaz. Bütün bunların yanında tüm ideolojilerin tarihî süreçte oluştuğunu düşünürseniz sanırım durumun ne derece ciddi olduğu da ortaya çıkmış olur.

Reddedilen bir mirasın tarihini, Osmanlı'yı yazıyorsunuz. Osmanlı tarihi, genellikle siyasî ideolojilerin kimliklerini oluşturacak biçimde kurgulanıyor. Bu tarihi reddedenler belli bir siyasî kimliğe bürünürken mirası sahiplenilenler gerici olarak tanımlanıyor...

Tarihi reddeden bir ideolojinin bize has bir şey olduğunu düşünüyorum. Örneğin İngiltere'nin kendine has bir tarih anlayışı vardır. Bizde ise kimlik sakatlığı mevcut. Sakatlık beraberinde parçalanmayı da getiriyor. Osmanlı Türklükle; Osmanlı Sünnilikle; Osmanlı hoşlanılmayan yönetim anlayışıyla bir tutuluyor. Böylesi değerlendirmeler epistemoloji bilmemenin kurtuluş yolu olarak görülüyor. Son kitabınızda Osmanlı aile yapısını anlatmışsınız. Osmanlı aile yapısının günümüz toplumunun biçimlenmesinde ne gibi etkileri olmuştur?

Aile, bir toplumun en muhafazakar, en tutucu olan kesimlerinden biridir. Bu nedenle orada değişimin yaşanması zordur. Ama geçen yüzyıldan başlayarak, tüm dünyada olduğu gibi bizde de aile kurumunda büyük değişimler yaşanmıştır. İlk çağlardan itibaren, çocuk doğurma dolayısıyla da neslini sürdürmek amacıyla kurulan aile, hukukî yaptırımların başlamasıyla birlikte farklılaşmaya başlar. Değişim, bizim istediğimiz kadar köklü ve hızlı olmayabilir belki. Örneğin Türk toplumunda Cumhuriyet'in ilanından sonra uzun yıllar Osmanlı aile yapısının yansıması görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise göçün başlamasıyla birlikte farklılaşmalar başlamış, çekirdek aile yapısı giderek küçülmeye başlamıştır. Aile çeşitli kurumsal yapılanmaları beraberinde getirdiği için çok önemlidir. O nedenle toplumda bu alandaki gelişmeler kavranmadan toplumun genel yapısı anlaşılamaz.

61

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Sizce yakın bir gelecekte tarih yazarlığı dar bir grubun ilgi alanı olmaktan çıkıp geniş kesimleri kapsayabilecek mi?

Elbette; ben geleceğe umutla bakıyorum. Bundan 15-20 yıl sonra, inşaallah o günleri görmeye ömrüm yeter, tarihçilik çok büyük gelişmeler kaydetmiş olacak. Sizce gençler bilinçli olarak mı tarihçiliği seçiyor, yoksa "bir yere gireyim de neresi olursa olsun" mantığı mı ağır basıyor? Bugünün gençleri her ne kadar havai görünse de, çok bilinçliler. Sadece Osmanlı tarihine, Türk tarihine değil, değişik dillere ve alanlara ilgi artıyor. Örneğin Avrupa tarihine meraklı gençlerimizin sayısı az değil.

Aydın Doğan Vakfı Ödülü'nün bu yılki sahibisiniz. Bu ödülün, ilerdeki yapacağınız araştırmalar için ne gibi bir etkisi olacağını düşünüyorsunuz?

'Allah mahcup etmesin' diye bir söz vardır. Açıkçası, Aydın Doğan Vakfı Üdülü'nü kazandıktan sonra mahcup olmaktan çekiniyorum. Çalışmalarım devam edecek elbette. Yazarlığın yanı sıra elden ayaktan düşmediğim sürece üniversitede ders vermeyi, hocalığı sürdüreceğim.

İLBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

KONUŞAN: HAKAN KAYNAR

EkoPol, sayı: 1 (Ocak-Mart 1999), s. 40-45

62

İlber Ortaylı, ilk yolculuğuna çıktığında daha bir yaşında bile değildir. Farklı nedenlerden dolayı Kırım'dan ayrılmak zorunda kalan anne ve babasıyla birlikte doğum yeri olan Avusturya'dan (Bregenz) İtalya'ya, oradan da gemiyle Türkiye'ye gelir. İkinci Dünya Savaşı'na tanık olmuş genç ailenin Ankara'daki ilk yılları sıkıntılı geçecektir. Baba Kemal Ortaylı uçak mühendisi olmasına rağmen iş bulmakta güçlük çeker, anne ise Stalingrad'da Rus Dili ve Edebiyatı okumuştur. Türkiye'de ise okuduklarını DTCF'de başkalarına anlatmaya başlar.

Ortaylı'nın çocukluğu 25 yaşını yeni tamamlayan Cumhuriyetin başkentinde geçecektir. Sokaklarda değil, konser salonlarında, resim sergilerinde, tiyatrolarda geçen bir çocukluktur bu. İlkokula ilk defa 1955'te ailecek gezmeye gittikleri İstanbul'da başlayan Ortaylı ilk eğitimini Ankara'da tamamlar (Etlik İlkokulu). Ortaokulda tekrar İstanbul'a döner. Saint George Lisesi'ne başlar. Ancak iki yıl sonra buradan ayrılarak Ankara'ya gelip öğrenimine Atatürk Lisesi'nde devam eder. İstanbul'a ise her yaz gezmeye gidecektir artık. 1960 yılında elinde bir harita ile İstanbul'u sokak sokak gezmeye başlayacaktır. İstanbul'da geçirdiği iki yıl ona Al-manca'yı öğrenmesi için yeterli olmuştur.

Evde öğrendiği Rusça, dışarıda konuşulan Türkçe ve Saint George'de öğrendiği Almanca. Ortaylı henüz 13 yaşındadır.

İlber Ortaylı dünyayı gezmeye, 1967'de Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şube'de ikinci sınıftayken başlar. Durakları arasında

63

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Halep, Şam, Beyrut, Kudüs ve Amman vardır. Daha sonra girdiği DTCF Yakınçağ Tarihi Bölümü'nde öğrenciyken burslu olarak Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik dersleri alır. 1971-72 yılları arasında geçen bu öğrencilik yıllarında Ortaylı Belgrad'ı, Saraybosna'yı ve Venedik'i görür. 1973 yılında, kay-dolduğu 1965 yılından beri ilişkisinin kesilmeyeceği SBF'de asistan olmuştur. 1974 Ekim-1975 Haziran tarihleri arasında Amerika'dadır Ortaylı. New York ve Detroit'e gitmiştir.

Türkiye'ye dönerken İzlanda, Lüksemburg gibi ülkelere, Zürich ve Köln gibi şehirlere uğrayacaktır. Dönüşte askere alınır, Zonguldak'a gider. 1977 yılında arşivde çalışmak üzere Bonn'dadır. Temmuz'dan Ekim'e kadarki üç aylık sürede Londra ve Ro-ma'yı görür. Tam bir yıl sonra tekrar Amerika'ya gidecektir. Washington, New York; dönerken yine Roma. Aynı yılın Ekim ayında çok uzağa değil, Viyana'ya gider. 1980 Eylül: Bologna, Cenevre, Venedik; Aralık: Paris, Londra, Varşova. 1981'de nüfus kâğıdında doğum yeri olarak görünen Viyana'ya gider yeniden, ama yetinmez: Budapeşte, Floransa, Napoli'ye de uğrar. Münih, Sofya, Tunus, Trablusgarb: yıl 1982. Sonraki yıl Viyana'dadır yeniden. Frankfurt'u da görür. Aynı yıl Indianapolis'e de gidecektir. 1984 başlarken Tunus'dadır, Temmuz ayında yeniden Avrupa: Madrid'i ilk kez görür; Paris, Milano, Toledo'ya uğrar, yedinci kez Venedik'i görür. 4-7 Ekim tarihleri arasında bir toplantı için Atina'dadır, şehri gezmeyi ihmal etmez. 1984'te Strasbourg ve Paris'e gider, bir konferansa katılacaktır. 1985'te yine Venedik'tedir, şehirle sekizinci beraberliğidir bu. 21-26 Nisan New York, 27 Haziran-4 Temmuz Paris, Kasım Londra, yıl 1986'dır. Yıl sonuna doğru İsrail'e gider, Tel-Aviv'i ve ikinci kez Kudüs'ü görür. 1987 yılında, Nisan: Amsterdam; Mayıs: Princeton, Boston, Cambridge; Temmuz: Bombay ve Hamburg; Ekim: Münih, Bremen, Bonn, Bochum; Kasım: tekrar Princeton, Boston ve New York. Kahire'yi ilk kez 1988'de görür: Haziran'da yeniden Almanya'dadır: Berlin, Darmstadt. Aynı yılın Eylül ayında on gün boyunca Tahran'da bulunur. Ekim ayında Rusya'ya gider: Moskova ve Baktı. Kasım ayının son günlerinde yeniden Berlin. 1989'da Mart ayını Princeton'da geçirir Ortaylı. 13 Eylül'den sonra ayrılmak zorunda kaldığı SBF'deki görevine geri dönmüştür. Aynı yılın Eylül ayında bu kez yabancı bir ülkede değil, Tür-kiyede'dir. Mardin'i, Nusaybin'i, Midyat'ı, Hasankeyf'i görür; unutamaz. Üniversitedeki görevine döndükten sonra iki üç gün-

64

İLBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

lük gezilerle yetinmek zorunda kalır. 1989 Eylül'ünde bir sempozyum için iki günlüğüne Atina'dadır. Ekim'de beş gün boyunca Tel-Aviv ve Kudüs'te bulunur, aynı topraklara üçüncü gidişidir bu. 1990'da Haziran ayında Balkanları gezer. Dedeâğaç, İske-çe, Selanik, Tiran, Işkodra. Temmuz ayında dördüncü kez Kudüs'tedir, Ekim'de dokuzuncu kez Venedik'te. 1991 yılında baba toprağı Kırım'a gider. Aynı yılın Haziran'mda Helsinki'de bulunur. Haziran bitmeden UNESCO toplantısı için Madrid'dedir. 1991 yılı Ekim'inde Moskova'dadır. Kırım'a tekrar gider. 1992: Washington, Cambridge, Londra, Roma, Viyana, İsveç, İran; 1993: yedinci kez Roma, Moskova; 1994: Girit, Kıbrıs, Berlin, Taşkent, Semerkant, Madrid, Toledo, Granada; 1995: Berlin, Roma, Moskova, St. Petersburg, Tel-Aviv, Taşkent, üçüncü kez Madrid; 1996: Kiev, Berlin, Paris; 1997: Hamburg, Moskova, Tahran, Kiev, Viyana, Semerkant, Moskova. Ortaylı bir gezgindir.

Etlik İlkokulu (1958), Saint George Avusturya Lisesi, Ankara Atatürk Lisesi (1965), Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şube (1969), DTCF Yakınçağ Tarihi (1973), Viyana Üniversitesi Slavistik ve Orientalistik (1971-1972). Ortaylı üniversite eğitiminden sonra akademik hayatına Chicago'da devam etti. Yüksek Lisansını Halil İnalcık'm yanında tamamladı. "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalli İdareler" isimli doktora tezini 1974'te SBF'de savundu. 1979 yılında "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfu-zu"nu bitirdi. 1981 yılında, 1971'de öğrenci olarak gittiği Viyana Üniversitesi'nde Orientalistik

dalında misafir profesörlük yaptı. 1983 yılında on yıl önce göreve başladığı SBF'den istifa etti. Ortay-lı'nın gezici bilginliği daha çok bu istifadan sonra başlar. Paris'te Ecole des Hautes Etudes, Berlin Freie Universität ve Princeton Üniversitesi'nde davetli profesör olarak çalıştı. 1988 yılında ODTÜ'de part-time doçent olarak çalıştıktan sonra 17 Nisan 1988'de SBF'deki görevine tekrar döndü. 1989'da profesör oldu.

Şimdiye kadar yazılanlardan çıkartılabileceği gibi Ortaylı Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca bilmektedir. Bunlara İtalyanca ve birçok Balkan dilini de eklemek gerekiyor, Ortaylı, bir bilgindir.

İlginçtir Ortaylı'nın yayınlanan ilk makalesi de seyyahlar üzerinedir: "Bazı 16. Asır Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine". Ortaylı'nın 70'in üze-

65

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

rinde yayınlanmış makalesinin konuları bile onun nasıl komple bir tarihçi olduğunu gösterir. "Osmanlı Ulaşımına Bir Yaklaşım Denemesi: Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi" adlı makalesi bir tarihçinin neden iktisat bilmesi gerektiğini söyler bize. "Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar", "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış" gibi makaleler Ortaylı'nın mimari, "Anadolu'da 16. Yüzyılda Evlilik İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", "Osmanlı Toplumunda Aile" ve birçok makalesi sosyoloji bilgisini gösterir.

Ortaylı komple bir Osmanlı tarihçisidir. Osmanlı tarihine karşı yaklaşımı dönemsel, sınıfsal ayrımlar içermez. Onun tarihçiliği hiçbir şekilde belirli bir uzmanlık alanı içinde sıkışıp kalmamıştır. "Sosyal Bilimlerin Açılması" teklifini yürütenlerin Ortaylı gibi tarihçilerin yaşamsal pratiklerine bakmaları gerekmektedir. Şüphesiz o sadece bir tarihçi de değildir, denilebilir ama sadece bir tarihçi olmak için bile gerekenden çok daha fazla çalışmıştır.

Hocam, isterseniz Türkiye'nin yönetim geleneğine tarihsel bir perspektiften bakalım?

Türkiye, uzun bir yönetim geçmişi olan ve yönetim geleneği oluşturmuş bir ülke. Etrafımızdaki ülkelere bakarsanız onların böylesi geleneklerinin olduğunu söyleyemeyiz. Daha doğrusu onların büyük çoğunluğuna bazı kolonyal güçler bir yönetim biçimi bırakmışlar. Ama bunu ağır aksak götürüyorlar. Fransa ve İngiltere gibi ülkeler demokratik ülkelerdir. Ama anlaşılan sömürgelerine demokrasiyi bırakamamışlar. Bıraksalar da onlar orada yaşayamıyor. Fakat bu ülkelerin içinde bürokratik gelenekleri ve bizatihi demokratik diyalog kabiliyetleri ve hatta mesela kolonyalist ülkelere daha iyi olanlar var. Şimdi mesela Portekiz, Hindistan'ın bir kısmına üs kurmuş bir ara. Portekiz, Hindistan ile mukayese edilmeyecek kadar geri, diktatoryal, demokratik geleneği zayıf bir toplumdur. Hindistan büyük kıtadır, büyük zenginlikleri vardır, büyük fakirlikleri vardır. Büyük aydınları, münevverleri, alimleri vardır. Çok da cahil bir kitlesi vardır. Okuma yazma sorunu vardır. Fakat harika şeyler yaratıyorlar. Yani mesela Fransa'nın yakın

66

ILBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

tarihindeki kara sahifelere Hindistan'da rastlanmaz. Onun için sınıflamalar güç oluyor. Siyaset bilinci olan, ama gene de bürokratik geleneği zayıf bir dünyadan söz etmek mümkündür.

Peki neler bunu oluşturuyor? Tarih mi bunu yapıyor? bakarsanız İsrail diye 50 yıllık bir devlet var. Ordu geleneğine, dışişlerine, içişlerine, maliyesine, belediyesine bakıyorsunuz, bir yığın Batı pikesinden çok daha oturaklı, en azından birtakım konularda Batı Avrupa'yı bile geride bırakmış, ilginç bir ülke. Rüşvet mekanizmaları bile çok daha sağlam. Skandal duyulmuyor. Niye duyulmuyor? Muhtemelen başka türlü bir kontrol var. Yani birey ve cemaatin bütünleşmesi söz konusu. O bakımdan hakikaten tasnifler çok zordur. Bürokratik gelenek için uzun tarih, bağımsızlık, Batılı olmak, Hristiyan olmak söz konusu olmuyor.

Türkiye bir imparatorluk ve büyük bir imparatorluk, Türkler tarih boyunca da büyük devletler kurmuşlar. Yani bizde maalesef bazı cahil milliyetçi çevrelerle onlar kadar cahil ve kötü niyetli bazı kozmopolit çevreler bu işi alaya aldılar ama Türklerin bir teşkilatlanma, örgütlenme ve bu anlamda bir devlet kurma geleneği var. "Devleti kurup kurup yıkmış" diyorlar. Göçebe konfederasyonunun

ömrü bellidir. Ama devlet yıkılmaz. Osmanlı Devleti aslında yıkılmadı. Devam ediyor formu değişmiş olarak. Binaenaleyh burada çaresizlikten, güçsüzlükten dolayı bir devletin yıkılması söz konusu değil. Türk vatanının, Türk siyasi heyetinin, Türk milletin fethettiği toprakları kaybetmesi söz konusudur. İmparatorluk dağılıyor ve dağılırken anavatan topraklarımızın bir kısmını da kaybediyoruz Balkanlarda. Ama devlet devam ediyor. Onun için burada bir devlet geleneği var. Türkler teşkilatlanma yeteneği yüksek, askeri bir toplum. Yani "Her Türk askerdir" sözüne gülerler ama beğenin beğenmeyin bu doğrudur. Bunu insanların davranışlarında görürsün. Bütün bu havalide birbirine yumrukla, levyeyle saldıran başka bir millet yoktur. Yani insanlar hemen kavga ederler. Sinirlidirler ve o kavga derhal fiili müdahaleye dönüşür. Garip küfürler vardır. O garip küfürlerle tahrik

67

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

olurlar. Memleketin mahkemeleri saçma tahrik sebebi olan davalarla doludur. Yani Türkler saldırgan bir millettir. Bu husus önemlidir. Ayırıcı bir özelliktir. Mesela Glab Paşa Ürdün'de orduyu kurarken insanlara önce saldırganlık mefhumunu öğretmiş. Adam kavga etmek istemiyor. Saldırgan değil. Bunu asker yapmak için önce saldırgan yapacaksınız. Sonra mesela Lawrens diyor. "Haydarpasha garına git, çök diye bağır, bütün Türkler çöker. Ama Araplar buna aldırmaz etmez." Beğenelim, beğenmeyelim bunlar Türklerin hususiyetleridir.

Karşımızda, at göçebeliğine alışmış, hareket kabiliyeti yüksek, örgütlenmeye son derece müsait ve daima ara mekanizmalar geliştirerek problemleri çözen bir toplum tipi var. Bu bizim Viyana muhasarasına giden ordu için de böyledir, İstiklal Savaşı yapan kasabalar için de böyledir, Almanya'ya göç eden insanlar için de böyledir. Köydeki meselesini halletmek isteyen insan için de, kız kaçırma işini halletmek isteyen adamlar için de aynıdır. Yani Türkler devamlı ara mekanizmalar çıkaran, devamlı tamponlar kuran, örgütlenen bir millettir. Kuşkusuz ki bu milletin bizim anladığımız anlamda manevî kültüründe, okuma-yazma, literatür kültüründe boşluklar vardır. O bir sorundur. Onu söylemek lazım. Siyasal kültürümüzde galiba, düşünceye, teoriye yönelik birtakım oluşumları, görüşleri yerleştiremeyeşimiz bundan ileri geliyor. Bu durum, bir geleneğin zayıflığı değil, kendine has bir rengidir. Devlet geleneğinden ve devlette süreklilikten söz ettiniz. Osmanlı toplumu, devleti yıkılmamıştır diyorsunuz.

Efendim, Selçuklu Devleti de yıkılmamıştır. Osmanlı da yıkılmamıştır. Devlet devam ediyor. Yönetici sınıfıyla, kendi adetle-riyle, kuralları ve vergileriyle devam ediyor. Devletin adı değişti tabii. Ve biz buna "yıkıldı" dedik. Aslında o devleti oluşturan siyasî heyet devam etmektedir. Bu anlamda böyle bir yıkılma söz konusu değildir. Türk tarihinde bir ara, bir fasıla olmamıştır.

68

ILBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

Şimdi böyle olunca Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluyor. O zaman, yönetimde bir değişme gibi görülen durumu nasıl izah edebiliriz? Yönetimde değişme yoktur. Yönetimde değişme diyebileceğimiz tek husus, yönetimin adıdır. Yönetilenler aynıdır. Yönetenler de, memurlar da aynıdır. Gelenek devam etmektedir. O memur, bürokrat sınıfının kendini yeniden üretmesi usulleri değişmemiştir. Değişmeler ani değil, zamana uyan bir evrim içerisinde. Binaenaleyh burada bir devlet geleneğinden söz ettiğiniz zaman, bu gibi ara durumları ön plana alamayız. Şüphesiz, ki Cumhuriyetin icap ettirdiği bir ritüel, bir protokol, bir anlayış, bir edebiyat vardır; o gelmiştir. Ama ne bileyim, Gümrük Bakanlığı ondan evvel de vardır, sonra da. Memuriyetteki terfi ve anlayış esasları değişmemiştir. Veya değiştiyse bile, bu Cumhuriyete dayalı bir değişim değildir. Bizde bu konudaki asıl olumlu ve olumsuz değişmeler, daha çok olumsuz değişmeler çok farklı bir rejim döneminde olmuştur.

Nedir bürokrasimizdeki en büyük değişme?

"American Spoil System" dedikleri, her gelen iktidarın hademeye kadar adam değiştirmesidir. Bu, Cumhuriyetle gelmedi. İmparatorluktan Cumhuriyete geçtiğimiz zaman böyle bir uygulama yapılmadı. Bu ne zaman geldi? 1970'lerin sağ-sol kavgası içinde; MC (Milli Cephe) hükümetleri, CHP koalisyonları devrinde

ortaya çıktı. Herkes tepeden tırnağa değiştiriyordu bürokrasiyi. Ve o bürokrasinin, kalemin içinde yetişen insanları dışlayarak yapıyordu bunu. Mesela bizim üniversitemizin, verimsiz, işe yaramayan üyelerini bürokrasiye aktarması gibi bir gelenek doğdu 1970'lerden itibaren. Fransa'da hiçbir ciddi profesörü kalkıp bir yere müsteşar yapamazsın. Adamın böyle bir şeye vakti yoktur. Mesela kültür müşaviri olur, ama büyükelçi olur bir ara, devamlı bürokraside kalmaz. Bu tip uygulamanın Cumhuriyete geçişle alakası yok. Çok sonra çıkan bir şey. Onun için yönetimdeki temel, yapısal

69

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

değişimlerin bu tip rejim değişiklikleriyle pek alakası yoktur. Hele bizim tarihimizde bunu pek göremezsiniz.

Yönetimdeki hakim unsurların, asker-sivil bürokrasinin de sürekliliğinden bahsediyorsunuz.

Klasik devir Osmanlı vüzerası, mareşaldir. Bir yerin beylerbeyi, mareşaldir. Bu durumda sivil siyasî organların durumu nedir?

Valla sivil kavramı bizim anladığımız anlamda değil. Mesela, yakın zamanda RP iktidardan uzaklaştırıldı ve birden 'sivillik' diye feryat etmeye başladı. Sivil demek o değil. Sivillik bambaşka bir şeydir. Kontratlar sistemiyle sivil toplum birbirine raptedilen bir yapıdır. Mesela kilise bir müessesedir. Kontratla bağlanmıştır. Devletle ilişkileri belirli bir sisteme bağlanmıştır.

Sivil toplum dediğimiz zaman vatandaşların çok örgütlendiği, o örgütlerin birbirleriyle ilişkilerinin düzenlendiği, o örgütlerin siyasî partilerle ilişki kurduğu, parlamentonun hükümet organları, yargı organları, birtakım baskı organlarıyla devamlı temas halinde olduğu, onlara hesap verdiği bir sistem anlaşılır. Yoksa, sivillik 'Asker işime karışmasın, ben konuşayım' demek değildir.

Bunun dışında bir sivil idare tarzı yok. iş bu kadar ucuza alındığı içindir ki zaten, mesele de anlaşılmıyor. O tarzda bir sivil toplum da acaba bu tip bir topluma ne kadar oturur? O da ayrı bir tartışma konusu. Bizim toplumumuzda mesela kilise benzeri bir örgüt yoktur. Kilise kendi kanunu, kendi dünyası olan bir örgüt. Hukuku, belli oranda bağımsızlığı olan bir organ. Bizde ise böyle bir şey yoktur ve hiç bir zaman da olmamıştır.

Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyete geçişle yönetim geleneğinde bir kopma yok, diyorsunuz. Peki birtakım sancılar, sorunlar yaşadık. Bu sorunları doğuran sebepler neler olabilir?

70

İLBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

Cumhuriyete geçişle birlikte ortaya çıkan herhangi bir sancı yok. Türkiye'de kültür ikileşmesi dediğimiz olay çok eskidir. Osmanlı İmparatorluğu Batıyla devamlı mücadele etti. Nihayet Batı karşısında zayıf düştüğü an onun bazı müesseselerini almak zorunda kaldı. Almadan yapamazsınız. Nedir bu?

İlk önce ordudur. Ordu tabii birtakım başka değişiklikleri getiriyor ve bu nihayet iktisadî, içtimai hayata kadar yansıyor. Bunların hepsi devralman şeylerdir. Bunlar Cumhuriyetle gelmiş değildir. 1925'te Şapka Kanunu çıkarıldı diye kadın kıyafeti değişmiyor. Bu sorun geride de var; yani Osmanlı devri boyunca. Ka-nun-ı Medeni çıktı diye, kadın erkek eşitliği, sorunu ortaya çıkmış değil. Bunlar vardı zaten. Bunları halledemiyorsunuz. Bu büyük bir sorun ve bugünün insanları da bunu anlamıyor. Kendilerine göre modeller öneriyorlar. Onun için böyle tarihi bölümlere, dönemleştirmeye çok sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bir şeyleri anlayamazsınız. Bunların üzerinde tek tek durulabilir. Fakat böyle toptancı bir değerlendirme olmaz.

Belki şu boyut biraz daha gündeme getirilebilir. Değer bazında, referans bazında bir farklılaşmadan söz edebilir miyiz? Valla o husus tartışılır. O her zaman olan bir şeydir. Şimdi mesela, İngilizce eğitim diye bir mesele var. Bunu bir ara millet işte gâvurlar, emperyalizm ajanları, bilmem kimler kuruyor diyordu, yalan mı?

Fatih Üniversitesi, İngilizce eğitim yapıyor. Demek ki burada başka bir pragmatizm rol oynuyor. Çocukları İngilizce öğrenecek de rahat iş bulacak diye düşünüyorlar. Bunu bir sosyal vakıa olarak almak zorundayız. Çünkü ebeveynin % 95'i böyle düşünüyor. Çocuk İngilizce okurken Türkçeyi unutuyor. Onun farkında

değil kimse. Bunun ne Cumhuriyetle, ne başka birşeyle alakası var. Bu tam bir pragmatizm. Bir gedik açıldığı zaman bunu nasıl kapatırız? Böyle bir anlayış var. Bu hususun üzerinde bunun için duralım diyorum.

71

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Önceki sözlerinizde dikkati çeken bir husus olmuştu. "İsrail'in kısa bir devlet geçmişi var" dediniz.

Evet, bizdeki İsrail uzmanlarının bu işi iyi incelemesi gerekiyor. Bunlar modern İsrail'i bilecekler, Yahudi dinini de bilecekler ve bu memleketi çok iyi tetkik edecekler. Çünkü sorunları bize çok benziyor. Yani Yahudi de şeriatla yaşıyor ve onun karşısında birtakım adamlar var. "Ben örtünmem, ben sizin kurallarınıza uymam, istediğim gibi yaşar eğlenirim, siz bana karışamazsınız" diyorlar. Bir de bunun tam aksi var. Biz, İstanbul'da, Fatih'in Çarşamba'sına tahammül edemiyoruz. Orada benzeri mahalle var, Kudüs'te.

Şimdi o adamlar orada nasıl beraber yaşıyorlar biribirlerinden nefret eder olmalarına rağmen? Niye mesela orada üniversitelerde olaylar çıkmıyor, sorun yaşanmıyor? Bunların tetkik edilmesi lazım. Tek tip bir laik model üzerinden hareket edemezsiniz.

Acaba İsrail ile Türkiye bu anlamda karşılaştırılabilir mi?

Evet. İki ülke arasında problemlerin birbirine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. Yapısı aynı olan sorunlar var. Türkiye'nin uzun geçmişi, devlet geleneği dolayısıyla diyelim ki etrafa göre daha iyi durumdayız, güçlüyüz ama, İsrail de 50 yıl evvel kurulmuş bir memleket. Belki Avrupa Yahudileri hakim ama Yemenlisi de var ve uyum sağlıyor. Bizim Avrupalımız, "Anadolu'dan gelenler ortalığı berbat etti" diye şikayet ediyorlar. Oradaki Avrupalı Yahudilerin sesi o kadar çıkmıyor. Orada da Yemenliler, Cezayirli Yahudiler var. Ama ortalığı berbat ediyorlar diye şikayet edilmiyor. Bu çok önemli bir keyfiyet. Bu yüzden incelenmesi lazım.

Acaba uzun yönetim geleneğimiz, geçmişimiz midir bizim bu sorunlarla baş edemememizin nedeni?

Hayır öyle bir şey olmaz. Her toplumda sorun olur. Bizde de sorun var. Esasında biz bazı şeylerde çöktük. Mesela, yanlış anlaşılmasın, sosyolojik anlamda söylüyorum, din işlerini köylülüğe havale ettik. Bunun anlamı, binaların kapıcılık işlerini köylülere

72

İLBER ORTAYLI: GEZGİN VE BİLGİN

bıraktığımız gibi, din işlerini de köylülere bıraktık. Bu bir çılgınlıktır. Çünkü hiç bir cemiyet, -laik ihtilal yapan Fransa dahil-dinin, doktrinin, akidenin gözetilmesini, yorumlanmasını seçkinlerinin elinden almaz. Bir toplumun en güzide, en okumuş, en akıllı insanları yapar bu işi. Köy papazı orada kardinal olmaz. Bugün Türkiye'de kimse alınmasın, ben bunu görüyorum. İlmi tamam, Arapçası tamam, zeki de insanlar ama bunların dünya görgüleri yok. Bunun nedeni ne olabilir?

Çünkü biz bırakmışız.

Acaba niye bırakmışız?

Türkiye'nin en seçkin insanların din işlerinden haberleri yok. Adam öldüğü zaman tabuta konuyor ve musallaya yatırılıyor. Yaşarken adamın dinle alâkası yok. Böyle bir toplum olmaz. Ateist olmak demek bunları bilmemek demek, bunlardan uzak kalmak demek değildir. Bunun gibi daha bir sürü işlerimiz bu vaziyettedir. Mesela solcular hakim sınıflardan bahseder. Hangi hakim sınıf? Hakim sınıfın sürekliliği olur.

Bugün Türkiye'de yöneten gruplar kendini üretemiyor. Bu çok önemli bir şey. Şikayet ediliyor. Mesela deniliyor ki on bin tane memuru varmış Türkiye'nin dışarıda. Ben burada bu on bin memurun yirmi bin çocuğu nerede diye sorarım? O memurların çok güzel yabancı dil bilen çocukları nerede? Varsa onlar niye Türkçeye tercümeler yapmazlar? Yok demek ki. Besbelli ki o sınıf kendini üretemiyor. O çocukların çoğu sıradan okullarda okuyor. İyi yabancı dil öğrense Türkçeyi unutuyor. Sonuçta hiçbir işe yaramıyor. Böyle bir sınıf yok ortada. Kuvvetli bürokrasinin kendini yeniden üretmesi diye bir şey sözkonusu değil. Ayrıca, ülkemizde insanlar çok çabuk sınıf değiştirebiliyor. Çok çabuk

tırmanabiliyorlar. Ve, bu işi çok fazla kabiliyetleri olmadan yapıyorlar. Herşey için bu böyle. O bakım-

73

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

dan Türkiye'de bu anlamda bir sınıflaşma ve kendini yeniden üreten sınıf yok. Çok ciddi müesseseler maalesef toplumun marjına, kenarına itilmiş durumda. Din, bunların başında geliyor.

Ancak bunun Cumhuriyet laikliğinden önceye giden tarihi var. Eskiden de böyleydi. Osmanlı tarihine bakın. Acaba hangi sadrazamın çocuğu sivrilmiş? Köprülü Mehmet Paşa'nın oğlunun medresede okumasını kasdetmiyorum. Bütün 19. asır boyunca hangi büyük sadrazamın çocuklarından biri ilmiye sınıfına girebilmiştir? Mümkün değil. Tersine akım sözkonusudur. Halbuki bu öyle bir sahadır ki, toplumun en rafine, en görmüş geçirmiş insanların başı çekmesi gerekir. Türkiye'de bu yok.

74

Avrupa birliği ve Türkiye

Konuşan: Mustafa çalık

Türkiye Günlüğü, sayı: 49 (Ocak-Şubat 1998), s. 32-39.

9-10 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg Zirvesi'nde AB'nin genişleme süreciyle alâkalı görüşmeler neticesinde Türkiye hakkında olumsuz bir karar çıktı. Türkiye AB'nin birinci ve ikinci kademe genişleme sürecine dahil edilmedi. Bu, daha evvel bir çok vesile ile Türkiye'ye imadan öteye açık ifadelerle söylenmişti; ama siyasî ve bürokratik kadrolar bu mesajı almamakta, nedense habire direnmişlerdi. Artık bir yol ayrımına geldik. Şimdi bulunduğumuz noktadan, Türkiye-Avrupa ve Türkiye-Almanya ilişkilerini yeni baştan düşünmek ve uzun vâdede bizi sıkıntıya sokmayacak bir tavır geliştirmek zorundayız. Türkiye'nin Avrupalılığı, Avrupa'nın Türkiye'ye bakışı ve Türk-Avrupa münasebetleri meselelerine genel olarak nasıl bakıyorsunuz?

1358'de Edirne'nin fethinden beri Türkiye Avrupalıdır. 1912-1913 Balkan bozgununda Avrupa topraklarından bir hayli çekildik, lâkin orada ciddi miktarda bir Türk azınlık kitlesi kaldı. Bundan başka Osmanlı fûtuhatı İslam tarihindeki son genişleme hareketi olduğu için, Müslümanlık, dolayısıyla Osmanlı medeniyeti (ki Osmanlı medeniyeti özgün bir medeniyettir) Bosna'da, Arnavutluk'ta, adalar halinde Bulgaristan ve Yunanistan'da yayıl-

75

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

mıştır, yerleşmiştir. Bilhassa 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'dan başlayan müslüman muhacereti Romanya ve Bulgaristan gibi topraklardaki Türk ve Müslüman sayısını arttırmıştır. Burada etnik olarak Türk olmayan, dil bakımından Türk sayılmayan bir takım Rusya Müslümanları da derhal ve süratle Türkleşmiştir. Çünkü Osmanlılık aslında ana mayadır, bunun içinde Türk ırkçılığı aranmaz ve aranması manasızdır. (Bosnalı ve Arnavut müslü-manlar kültür olarak bazı ahvalde Uzak Asya'nın Türklerinden bize daha yakın gözükür. Çünkü dil birliği herşeyi ifade etmez, biliyorsunuz, yaşanan tarih ve kültür birliği daha da önemli olur.) Türkiye her anlamda ve coğrafya olarak Avrupa devletidir. Yalnız ben bu sözü; "işte biz bundan dolayı AB'ye gireriz" gibi bir iddia için malzeme olarak kullanmak niyetinde değilim. Bu ucuzluktan aslında Türkiye'de aydınların da, devlet adamlarının da, diplomatların da kaçınmaları gerekir. Çünkü bu fuzuli gayretin, bazılarının ifade ettiği gibi Türk halkının onurunu zedeleyen bir dilencilik olması bir yana, ciddi bir pazarlık imkânım da azalttığı gerçektir. Dilencilik tavrıyla hiç bir ittifaka girilmez. Düşününüz ki Avrupa Birliği'ne giren Avrupalı devletlerin bile yaptıkları referandumlarda, girelim diyenlerle girmeyelim diyenlerin sesleri neredeyse eşit derecede yükseliyordu. Bazı ülkelerde de referandum neticeleri, 'girmeyelim' kararma yol açtı, Norveç'te olduğu gibi...

Girelim karan çıkan ülkelerin bazılarında da referandumların olumsuz sonuçlanmasına ramak kaldı. Bizde idare, maşaallah halkoyuna başvurmadan her şeye tepeden karar vermeye alışıktır. Bizim yöneticilerimiz, tarihin yarın haklarında ne hüküm vereceğini de kaale almazlar. Bütün kitle iletişim araçları (devlet veya özel) koro halinde "Girelim de girelim, Avrupalıyız" diye tutturdular; bu arada öbür taraftan çıkan muhalif seslere fırsat vermedikleri

gibi kulaklarını da tıkıyorlar. Yani bazı soruların üstü hemen kapatılıyor Türkiye'de, hemen örtülüyor. Bu anti-demokratik davranışla (çok demokratik bir yere giriyoruz güya) pazarlık gücünüzü de

76

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

kaybediyorsunuz. Tansu Çiller meydanlara çıkmış, Gümrük Birliği'ni Türk tarihinin nihai hedefi gibi, âdeta Hegelyen düşüncenin gayesi Prusya devleti gibi yahut Voltaire'in XIV Louis asrı rüyası gibi gösterip kıyameti koparıyor ve tabii ki neticede onunla birlikte, onun siyasî hesapları uğruna Türkiye de pazarlık gücünü kaybediyor. Gümrük Birliği'ne dezavantajla giriyorsunuz. Gümrük Birliği'ne girersen girmezsin, onu tartışmıyorum; işin teknik detayları daha çok iktisatçıların işi; oraya ehven şartlarla girmek vardır, bazı yükümlülükleri tehir ederek, bazı alacak tazminatları arttıracak bugünkü duruma düşmeden girmek vardır; fakat hiç bir şekilde, Gümrük Birliği sevdası uğruna, karar organlarında esamenizin geçmediği bir organizasyonun vereceği bütün malî-iktisadî kararlara daha baştan uymayı taahhüt edemezsiniz. Yarın bu organlardan hangi kararların çıkacağını biliyor musunuz ki? Tabii, işin bu kısmının iktisatçılarıyla da iktisatçı olup olmamakla da hiç bir alâkası yok. Sizin kendinize, kendi ülkenize, ülkenizin hükümlerine haklarına nasıl baktığınızla alâkalı... Yani öncelikle millî haysiyet, sonra da millî menfaat anlayışınızla alâkalı. Üstelik, AB'nin bazı üyeleri önce tam üye oldular ve aradan bir müddet geçtikten sonra Gümrük Birliği'ne dahil oldular.

Gümrük Birliği'nin teknik teferruatı konusunda fazla konuşmak istemiyorum. Bu konuda, daha çok Yahya Sezai Tezel ve Erol Manisalı'nın yazdıklarını, okuyuculara tekrardan tavsiye ederim. Benim konum değil, birliğin iktisadî, malî bakımdan tahlilini yapmak. Ama iyi pazarlık yapılmadığı, acele edildiği çok açık seçik ortadadır.

Şimdi ikinci bir mesele şudur: Avrupa'ya niye giremiyoruz? Görünüşte bunun için Yunanistan kullanılıyor. Şüphesiz ki. Yunanlı olursan Türkiye'yi istememek için geçerli sebeplerin vardır. Ben Yunanlı olsam ben de istemem Türkiye'yi bir müddet için. Bunun bir çok sebebi vardır. Görünüşte onlar bunu savunma diye, askeri emniyetleri falan diye düşünüyorlar; işte bunlar Kıbrıs'ı

77

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

yuttu, bizi de yutar diye düşünüyorlar ama, buna inanan Yunanlı kadar, inanmayan Yunanlı da var. Asıl sebep, dinamik nüfusu çok fazla artan, yaratma ve çalışma kapasitesi çok yüksek olan bir Türkiye ile Yunanistan'ın aynı birlik içinde yer alması Yunanlılar açısından çok tehlikeli sonuçlar yaratır. Onun için, bu konuda Yunanistan çok inatçı davranıyor. Yunanlılık açısından baktığınızda, bir takım adalara iskân olacak Türkler, Yunanlıların boy gösterdiği bir takım ticarî, iktisadî dallara el atarsa sonuç ne olur?

AB niye Türkiye'yi istemiyor? Çünkü 60 milyonluk kalkınmış bir ülke, en başta Alman ve Avusturya bloku için istenmeyen bir kitledir. İkincisi, AB mevzuatı gereğince tam üye olan ülkelere ödenmesi gereken bir takım tazminatlar, sübvansiyonlar var ve bunlar da üye ülkelerin daha çok, nüfusları oranında veriliyor. Türkiye'nin üyeliği söz konusu olunca bu çok büyük bir yükür AB bütçesi için. Bu desteklerin sonunda da hakikaten kuvvetlenen bir kitle ortaya çıkacaktır. Şimdi mütemadiyen, 'Nüfusunuz çok artıyor' diye yüzümüze vuruluyor. Bunun cevabını vermeyi beceremiyor Türkiye; mesela diyemiyor ki, 'Benim genç nüfusum artıyor ama sizinki de yaşlı. İleride ben senin ihtiyarlarını niye besleyeyim? Bence asıl düşünülecek mesele budur. Önümüzdeki 20 yıl zarfında Avrupa'daki en ciddi problemlerden biri sosyal sigorta sistemi olacak ama bizim bürokrasimiz bunun henüz farkında değil.

Türkiye, genç nüfusu ve nüfus artış hızından dolayı Avrupa'dan maalesef özür dileyici bir tavır sergiliyor.

Ben bu tavrı asla anlayamamışımdır. Orada bir Avusturya var, mesela nüfusunun üçte ikisi modern çağa göre emeklilik yaşında... Almanya dersiniz, kalabalık olmasına rağmen hızla ihtiyarlayan bir nüfus. Siz bu ülkelerle siyasî, iktisadî ve kültürel bir birliğin içine girdiğiniz zaman, bir an gelecektir, onları beslemek zorunda olacaksınız. Şimdi şöyle bir soru var: "Bunlar (yani biz)

Müslüman, biz bunları ne yapacağız?" diyorlar. Hümanizan fikirleri, kozmopolitizmi falan bir tarafa bırakın, kendileri açışm-

78

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

dan haklılar belki de. Böyle bir Müslüman medeniyeti, kültürü istemiyorlar içlerinde. Peki biz Protestan bir kültürü niye isteye-'lim? Ben şahsen, Protestan bir hayat tarzını da, onun biçimlendirdiği bir kültürü de istemiyorum. İspanya'daki adam bile bunu soruyor. Ben bu sorunu birkaç hafta evvel Madrid'de gündeme getirdiğim zaman İspanyol bir milletvekili bana dedi ki: "Kastil-ya'nın köylüleri ve kasabalıları da devamlı bu Protestanlık işini bize soruyorlar" Tabii, bir ilâhiyatçının rahatsızlığı açısından sormuyorlar. Yani, Avrupa'nın kuzeyinde İspanyol hayat tarzına uymayan Germanik bir tarz var. Orada daha farklı bir kuzey medeniyeti var. Güneydeki adam bunu, Katolisizme karşı Protestanlık diye ifade ediyor ve rahatsız oluyor.

Demek ki Avrupanın kendi içinde bile henüz bir takım kültürel duvarlar var. Bu duvarlar bizim için çok daha yüksektir, bu da tabiidir. Şimdi bu duvarı birdenbire aşmaya çalışırken düşünmek gerekir. Ayrıca bu duvarları büsbütün ortadan kaldırmaya çalışmanın, dünyayı o kadar tek renge çevirmenin manâsı da yok. Avrupa Birliği renkli kalacakmış. Nasıl renkli kalacak? çok merak ediyorum. Amerikanizmin tahribatı altında hepimiz birlikte ezilirken, işin bir de bu tarafını düşünmemiz lâzım. Türkiye bu konularda biraz fazla ileri gitmiştir. Gümrük Birliği'nden evvel arazi ve emlak satın alma, kiralama konusunda çok açık verdik. Çok yakın bir gelecekte Batı sahillerimiz kuzeyli emeklilerle dolabilir. Gelip burada ev bark alıyorlar. Danimarka bile Birliğe girerken, "burada kimse ikinci ev alamaz" diye şart koştu. Çünkü Alman istilasından korkuyorlar. Gelir yerleşirler. Böyle bir nüfusu karşılamaya hazır mısınız? Burası Mayorka adasına döner. Bütün bunların üzerinde durulmadı. Sonra Almanya açılıyor. Nereye açılıyor? Eski kültürel sahasına, eski iktisadi sahasına doğru. Neresi burası? Orta Avrupa ve Doğu Avrupa ...

Yani tarihî Lebensraum denen alan mı?

Lebensraum lafı bu anlamda doğru. Hitler kullanmış diye Almanlar hiç sinirlenmesinler, bu Almanya'da evvelce de var olan bir kav-

79

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ramdır. Lebensraum'u isteyenler de sırf Almanlar değil; maalesef bizatihi oradaki insanlar da bekliyor Almanları. Bugünün Çek münevverleri bence kötü bir imtihan vermişlerdir. Rejim yıkıldıktan sonra Prag'da toplantı yapıp "Almanya'dan özür dileyelim" diyorlar. Niye dileyeceklermiş? Çünkü İkinci Dünyü Savaşı'ndan sonra Almanları sürmüşler. Açık bir şey ki, Çekler Çekoslovakya'yı kurdukları zaman Almanlarla çok iyi geçiniyorlardı. Hatta arazi sahibi Alman bir kadının Başkan Maszaryk'e maruzatı var, "Efendim ben ne yapacağım şimdi? Almanca'dan başka bir dil bilmiyorum" diyor. Başkan, "Zararı yok hanımefendi, benim annem de Çekçe konuşmıyor" diyor. "Böyle yaşayacağız" diye devam ediyor. Böyle yaşıyorlardı, ta ki Südet bölgesi Almanları Alman kesilip, Hitlerci-lik yapıp, Nazileri getirene kadar. Binaenaleyh böyle bir kitlenin Çekoslovakya'dan kovulmasında kusurlu olan biri varsa bu da kendileridir Almanların. Niye özür dileyecekmiş Çekler? Niye özür diliyor bu adamcıklar? Böyle şirinlikler yaparlarsa belki Almanya'dan daha çok burs alabilirler, yeni iş imkânları elde edebilirler. Bunların münevveri böyle, işçisi başka türlü, küçük burjuvası daha başka türlü, köylüsü daha başka sebepten bekliyor Almanya'yı. Yine mesela yeni Ukrayna tarihçiliğine bakarsanız, kendilerinin tarihte bir takım Alman kurumlarını yaşadıklarını, dolayısıyla Rusya'dan farklı olduklarını ileri sürüyorlar.

Yani kendilerini Ruslardan çok Almanlara yakın hissediyorlar...

Evet, birdenbire böyle şeyler olmaya başladı. Bunlar belki de bağımsızlıklarını pekiştirmek ve yeni bir kimlik kazanabilmek için Rusya'dan çok Almanya'ya yakın durmayı tercih ediyorlar. Demek istediğim şey, özetle şudur: Lebensraum'u teşvik edenler sırf Almanların kendi emperyalist milliyetçileri değil. Doğu Avrupa'nın büyük kısmı, yeni bir kimlik kazanmak isteyen eski Doğu Bloku ülkelerinin çoğu bunu istiyor ve buna hazır durumdadır. Almanya için meselenin asıl mühim tarafı da budur. Bu alanlara doğru tekrar genişleyerek

kendisini yeniden meşrulaştırmak ve üstünlüğünü kabul ettirmek istiyor. Mesela Hırvatistan'ı o ka-

80

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

dar düşünmüyor da, Polonya'yı düşünüyor, Litvanya'yı düşünüyor. Çünkü buralarda yerleşik sayılır zaten. Kendi yurdu gibi gördüğü buralara patlayan nüfusunu yerleştirmek istiyor. Polonya'ya Berlin'den bir saatte gidilebiliyor. AB'nin patronu şu anda fiilen Almanya... Almanya'nın bu konumu AB'nin Türkiye'ye karşı tavrında da etkileyici ve bir ölçüde de belirleyici oluyor... Elbette öyle oluyor, ama Almanya'nın bu konuda yalnız olmadığını da bilmemiz gerekir. Mesela bir kaç yıl evvel İspanya'da UNESCO tarafından, "Sosyal Bilimlerin Gelişmesi" başlıklı bir konferans tertiplenmişti. Bu konferansta bütün Avrupa'dan gelen sosyal bilimcilerin yanı sıra, Avrupalı sayılabilecek ülkelerden de katılımcılar vardı. Mesela İsrail'den de temsilciler vardı. Toplantının bitimine yakın, hiç programda yokken İngiliz gölge Dışişleri Bakanı Lord Owen ortaya çıkarıldı ve bir nutuk söyledi; AB'ye girebilecek üyeler olarak adeta bütün Avrupa'yı saydı ve sonunda da "Türkiye mi? Giremeyeceğini açıkça belirteyim" dedi. Belki orada Türklerin bulunduğunu hesaba katmamış da olabilir. Konuşmadan sonra Lord Owen'a, "Aferin çok açık sözlüymüşsü-nüz" dedim. O da bana, "işte siz de İsrail'le bilmem şöyle bir şey yapın" falan dedi. Ben de tabii, "Ne yapacağımıza bırakın da biz karar verelim", dedim ve daha sonra dönünce bunu yetkililere bildirdim, bir yerlerde de yazdım. Şimdi bu çok açık bir görüş beyanıdır ve bunu görmemezlikten gelerek olur olmaz hayallere kapılmanın mânâsı da yoktur.

Zaten dikkat ederseniz Avrupa'nın içinde, Türkiye'ye ara sıra göz kırpan sadece İtalya ve İspanya gibi güney ülkeleridir. Kuzeyin Türkiye diye bir derdi hiç yoktur. Kaldı ki kuzey ülkelerinin güney ülkeleriyle de arası pek iyi değildir. Bir kere Avrupa'nın içinde iktisadî eşitlik, iktisadî dengelenme yok. Bu da maalesef kolay olmuyor. İstemekle, edebiyatla olmuyor. Bu iktisadî dengelenmeye, en başta mevcut ideolojiler, mevcut nüfus yapıları,

81

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

mevcut üretim yapıları mânidir. Dolayısıyla AB zaten kendi içinde bile çok problemlili bir beraberliktir. Bu problemlili birliğin içine girerken oldukça iyi düşünmek gerekiyor. Bizim buradaki başlıca rakibimiz de Almanya'dır. Bu açıkça ortaya çıkıyor.

Alman Dışişleri Bakanı Kinkel'm Türkiye'ye karşı kullandığı üslûba ne diyorsunuz? Kinkel'ı, mesela selefi Genscher'le mukayese edince aralarında diplomatik liyakat açısından nasıl bir fark görüyorsunuz?

Tabii Kinkel, Genscher'le mukayesesi bir tarafa, son derece kaba ve kabiliyetsiz bir diplomattır. Gelmiş geçmiş Alman hariciye nazırları içinde belki en yeteneksizi ve tamamiyle tesadüfen bu mevkiye gelmiş bir adamdır. Ben biraz biliyorum Almanya tarihini; Bismark'tan bu yana gelen en kötü hariciye bakanıdır ve seleflerinin yerini dolduracak bir adam değildir. Alman politik sistemindeki bir gariplikten dolayı küçük partinin milletvekili olarak o makama aslında hak etmeden gelmiştir. Ne dediğini bilmiyor. Bir de zaten Alman diplomasisi, geçmişinde de öyle pek parlak bir diplomasi değildir.

Yani Alman mühendisliği ve askerliği kadar makbul bir Alman diplomasisi geleneksel olarak da yoktur.

Öyledir. Avrupa'daki, mesela İngiliz, Fransız ve Avusturya gibi bir diplomasi ekolünden söz etmek mümkün değil Almanya söz konusu olunca. O gelenekleri zayıftır; çünkü mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu içindeki küçük Alman devletlerinin, Prusya hariç bu şansı pek olmamıştır. Aslında, Prusya da bu konuda pek şanslı olmamıştır; ama diğerlerine göre nispeten tecrübelidir. Diplomasie ekolleri gerçekten çok zayıftır Almanların. Kinkel'in Dışişleri Bakanı olması ise yukarıda söylediğim gibi, eğlencelik denecek kadar tesadüfi bir iştir, zayıf Alman diplomasisi için bile bir nevi tenzil-i rütbe demektir. Almanya ile ilişkilerimiz konusundaki en mühim mesele şudur: Bugün zengin bir potansiyele sahip Türkiye'nin asıl rakibi ve

82

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

düşmanı, maalesef Rusya değil Almanya'dır. Bu, tarihte de böyleydi esasen... Osmanlının karşısında asırlarca bir Alman-Avus-turya bloku olmuştur. Son asırdaki bazı diplomatik ittifaklarla bu bloklaşmalar renk değiştirdi, sözüm ona, ananevi Türk-Alman dostluğu şekline dönüştü. Öyle, söylendiği gibi ananevi bir Türk-Alman dostluğu filân yoktur. Mesela, ananevi bir Türk-Fransız dostluğundan söz edilebilir ve bu dostluk gerçekten birinci büyük savaşa kadar da şöyle böyle devam etmiştir. Buna benzer bir ananevi Türk-Alman dostluğu yoktur. Sadece Alman-Avusturya bloku yıkılıp da yeni Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra, yeni kurulan Almanya'yla Osmanlı böyle bir dengeleme oyununa gitmiştir; fakat bu da öyle köklü bir anane filan oluşturmaya yetmemiştir; üstelik bu dostluk da Birinci Büyük Harpteki isabetsiz ittifakı doğurmuş, yani kötü meyveler vermiştir.

İsterseniz biraz da Türk-Alman ilişkilerinin tarihine bir göz atalım... Biliyorsunuz, Orta Çağın ortalarında Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu denilen bir Almanya İmparatorluğu var. Bu NATO benzeri bir konfederasyon gibidir. İçinde Avusturya, Bavyera ve gittikçe büyüyen bir Prusya Krallığı var. 10. asırdaki bu durum bir ittifaktır ve İmparatorluk tacı resmen Macar Kralı Sigismond'a verilmiştir. Fakat tacı genelde Avusturya büyük dukaları taşırdı. Yani Avusturya büyük dukası Alman İmparatorluğu tacını giyiyor ve aynı zamanda 'mukaddes Roma-Germen imparatoru oluyorlardı. Bu imparatorluk için Voltaire'in kullandığı ifade, "Bu ne mukaddestir, ne Roma'dır, ne de imparatorluktur!" Gerçekten de gürültülü bir ittifaktır bu. Tabii, o imparatorluğun belirli bir başkenti yok, büyük kurultay, yani Reichstag değişik başkentlerde toplanıyor; ama her zaman da iyi işlemiyor; çünkü bazı meseleler haricinde oy birliği ile karar alınması lâzımdır. Nadiren işlediği devirlerden bir tanesi İkinci Viyana Kuşatması'dır. Yani biz Viyana'yı kuşattığımız zaman bu imparatorluğun müttefik kuvvetleriyle karşı karşıya geldik. Bu imparatorluğu nihayet Napolyon dağıttı,

83

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

biliyorsunuz. Prusya, Avusturya ve Bavyera krallıkları ile bir takım serbest şehirleri ve dukalıkları birbirinden ayırdı, içlerinden Prusya Krallığı, 1871'de Sedan'da, Fransa'yı yenerek Versailles'da imparatorluğu ilân etti. Avusturyadan bazı toprakları ilhak etti, Avusturya zararına genişledi. Bu yeni devlet II. Abdülhamid'in dikkatini çekti ve Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bizi terketmeye başlayan politikasına karşı bir denge unsuru olarak Almanya ile yakınlaşma başladı. II. Abdülhamid bu ittifakı çok ustaca ve dikkatli biçimde kullanmıştır. Çünkü buna pek fazla güvenilmeyeceğim çabuk anlamıştı. Nitekim bizi Kuveyt sorununda rezil eden Almanya'dır. Almanya'ya güveni yüzünden II. Abdülhamid bu kusuru işledi fakat çabuk farkına vardı. Almanya'yı bir perde olarak kullanma yolunu seçti. Ne var ki, Jön Türklerin mübalâğalı Alman hayranlığı yüzünden biz Almanya'yla Birinci Harb'e girdik. Girmemek mümkün müydü? Bence mümkündü; ama girdik ve girdikten sonra da çok akıllıca hareket ettiğimiz söylenemez. Neticede bu ittifak bize çok pahalıya mal olmuştur. Sadece imparatorluğu değil, pazarlarımızı da kaybettik. Onun içindir ki, Cihan Harbi nesli bu tip ittifaklara karşı daha sonra çok çekingen davranmışlardır. Bilhassa Atatürk ve inönü bu konuda çok hassastırlar. Şimdilerde uluorta, hatta gülünç bir mantıksızlıkla sarfedilen bir "an'anevî Türk-Alman dostluğu" lâfıdır gidiyor. Öyle bir dostluk falan yoktur. 18. yüzyılın sonuna kadar en fazla çarpıştığımız kavim de, Balkanlar'da bir takım toprakları kaybettiğimiz camia da Avusturya-Alman blokuydu. Bunu unutmamamız lazım. Dost olmak için hiç bir an'anevi sebebimiz yoktur.

Milletler arasında, zaten an'anevi dostluk falan olmaz. Geçici ittifaklar, geçici gerilimler olur. Diplomasi bu geçici gerilimleri yumuşatmak, rahatlatmak ve harbi önlemek esası üzerine dayanır. Gerilim olan yerde gerilimleri yumuşatmak ve çıkarları (hiç bir yerde çıkarlar % 100 çakışmaz, % 100 çakışmayan bu çıkarları) bir şekilde geçici uyuma getirip dengeyi sağlamak, menfaatlerimizi korumak diplomasinin varlık sebebidir. Fakat maalesef Türk diplomasisinde 1940'lardan beri devam eden Sovyet tehdidi-

84

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

dinden ötürü elastikiyet kaybolmuş ve Batıya karşı âdeta bir iman hasıl olmuştur. Bu imanın birinci safhası NATO'dur. Türkiye'de ne diplomatlar ne de başka bazı çevreler bu ittifakı sadece bir ittifak olarak görememişlerdir. Buna bir imanla yaklaşımlardır. İkinci safha da AB'dir. Bu da bir iman haline getirilmiştir. "Ben buna inanıyorum," diyor, sözüm ona akıllı bir diplomat. Diplomat, hiçbir şeye inanmaz, diplomat bazı şeylere kani olur; bazı şeylerin gerekliliğini teslim eder ve onun için menfaatlerimizi sağlayacak şekilde uğraşır. Diplomatın işi, uğraştığı konularda iman etmekten çok şüphe etmektir. Başka bir açıdan bakılınca, Türkiye, Lüksemburg Zirvesi'nin ardından Avrupa ile münasebetlerini aynı zamanda daha realist, daha mantıklı ve tarihî tecrübesinin gösterdiği istikamette tanzim etme şansını da elde etmiş olmadı mı? Bu neticenin ardından Türkiye, henüz ne yapacağına karar vermemiştir. Hatta korkarım, henüz ne yapması gerektiğini bile düşünmek istemiyor. Bazı koca koca adamların televizyonlara çıkıp, "Birader, Avrupa'ya kızıyoruz ama başka çaremiz de var mı?" üslûbu ile konuşmalarına tahammül etmek çok zor. Çünkü bu "...başka çaremiz de var mı?" anlayışı, maalesef Türkiye'deki fikrî ve siyasî ataletin başlıca sebeplerinden birisidir. "Başka çare var mı?" Ne tatsız söz... Başka çare var mı? Onu konuşmamız lazım. Türkiye'nin başka bir yığın çaresi olması lâzım.

Elbette olması lâzım. Tabii ona göre bir sınaî yapılanma, ona göre bir bünyevî değişikliği teşvik edersin; ona göre bir diplomasi geliştirmeye çalışırsın. Tabii, mevcut diplomasinin alternatifi de RP'nin bir zamanlar gördüğü hayal gibi olmaz, kanaatimce. Üstelik RP'nin şu anda kendini kurtarmak için Avrupa'ya neredeyse minnettar bir bakışla iltica etmiş vaziyetini düşününce, insan boş hayâlle soğuk gerçek arasındaki acı farkı görüyor. İktidara gelinceye kadar Avrupa aleyhtarlığı yap, sonra kendi mahke

85

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

melerine karşı Avrupa'dan medet um. Buna ister komedi deyin, ister trajedi; ikisi de olur.

Türkiye'nin coğrafi olarak zaten şöyle bir çıkmazı yok mu: AB'ye tam üye olduğumuz takdirde, AB üyesi olmayan Rusya, Kafkas ülkeleri ve diğer komşularımızla münasebetlerimizi AB standartlarına oturtmuş olacağız. Halbuki bizim bu komşularımızla veya doğudaki hinterlandımızla olan münasebetlerimizde, AB standartlarına endekslenemeyecek bir takım zaruretlerimiz var. Böyle bakınca, AB'ye tam üye olmamak, orta ve uzun vadedeki millî menfaatlerimize daha uygun değil mi? Bunun yanı sıra, AB'ye tam üyelik peşinde koşmaktansa Gümrük Birliği anlaşmasını, Norveç'in yaptığı gibi AB ile serbest ticaret bölgesi statüsüne dönüştürmesi daha doğru ve akılcı değil mi?

Yapılması gereken odur. Etrafınızdaki komşu devletlerle ve diğer ülkelerle ikili ilişkilerinizi geliştirirsiniz, onun gereklerine uyarsınız, sonra da AB ile serbest ticarete talip olursunuz. Çiller-Karayalçm-medya üçlüsünün 1995'de yaptığı gibi, tam üyelik uğruna, Türkiye'yi dünyada emsali bulunmayan bir malî ve hukukî ipotek altına sokmak ne millî menfaat kavramı ile bağdaşır ne de akıl ve iz'anla...

Türkiye, AB'den serbest ticaret statüsünü talep ederken de başka konulardaki pazarlık gücünü azaltacak mantıksız mükellefiyetlere girmemelidir. AB'nin insan hakları ve demokrasi standartlarını benimsemeyi tercih edeceksek de böyle abuk subuk bir teslimiyet mantığı içinde değil, Türkiye'nin hassas şartlarını ve bu şartların gereklerini gözönüne alarak yola devam ederiz.

Memleketimizdeki bir takım gerilim ve çatışmaların karşısında, öyle AB'nin tavsiyeleriyle oturup bekleyemeyiz. Almanya bizim memleketimizin herhangi bir problemi için hiç bir zaman doğru bir çare üretmez; aslında iyi niyetle baktığım da zannetmem. Ayrıca, Almanya bizim başımızdaki dertlerden fazla da an-

86

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

lamaz zaten. Aklınca büyücü çırağı gibi Türkiye'nin etnik problemleriyle oynamaya çalışıyor. Şimdi mesela Macaristan bile böyle şeylerle oynamaya çalışıyor. UNESCO dahil, bütün beynelmilel teşkilâtlarda azınlık sorunlarını ortaya atıyor. Çünkü şu anda kendi azınlığı yok; ama başka yerlerde Macar azınlığı var. Kendi içinde şöyle 50-60 binlik bir azınlık olsun da görürüz ne

yapacağını, azınlık meselesine nasıl yaklaşacağını. Bu müthiş bir sorundur ve maalesef bu konuda karşımızdaki büyük Avrupa devletlerinin çok akli başında olduğunu da söyleyemeyiz.

Politikaları itibarıyla Türkiye bugün Germen Bloku ile karşı karşıyadır. Bu blok, Almanya ve İskandinav ülkeleridir. Mesela İskandinavlar başka devletlere azınlık politikaları öğretiyorlar. Kendilerinin bildiği azınlık nedir? Ben size söyleyeyim: İsveç'in bir azınlığı olabilir, içindeki Finli nüfusa hiç iyi davranmıyor. Danimarka'nın bir azınlığı olabilir: Firizyalılar. Hiç iyi davranmıyorlar onlara, ciddi problemler var. Bunlar küçük gruplar tabii. Birileri kalkıp bize Bask modeli öneriyor. Basklarm nüfusu nedir ve bu nasıl bir nüfustur? Bu pek ifade edilmiyor. Bask modelinden bahsedenlerin kaçı, Basklarm İspanya'nın endüstriyel nüfusunu teşkil ettiğinin farkındadır?

Dış destekle veya dış müdahale ile hiç bir problemi doğru biçimde çözemezsiniz. Toplamlar, bünyelerindeki problemleri kendi kapasiteleriyle, kendi içlerindeki potansiyelle, kendi içlerine kapanarak çözerler, kendi kendilerine karar vererek çözerler, kendi kuvvetleriyle çözerler veyahut da çözemezler, böyle bir kabiliyetleri yoksa. İnsan haklarının çözümü için dışarıdan makina getirilmez, adam da getirilmez. Bu gayet açık bir şeydir. Hapishaneleri kendin ıslah edersin, çünkü senin mahkûmunu, gardiyanım sen bilirsin, İsveç'ten gelen heyet senin hapishane sorununu çözemez. Bunlara bir toplumun milli aydın sınıfının kendisinin karar vermesi gerekir. Avrupa Birliği'ne girmekle birdenbire demokratik de olamazsın. Öyle olsaydı Yunanistan çok demokratik bir ülke olurdu. Halbuki azınlıklarına nasıl davrandığını en iyi biz biliyoruz.

87

•c

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Sırf Türkler değil, başka azınlıklar da var orada. AB'ye tam üye olunca birdenbire ne üniversitelerin adam olur, ne de ilmin irfanın artar. Avrupa Birliği'ne girdikten sonra eskisinden de cahil kalan memleketler var. Üstelik bu anlamda Avrupa ülkeleri kendi kendilerini üreten toplumlar değiller. Yani oradaki bir üniversite modeli bizim için hiç bir zaman örnek teşkil edemez. Mesela, Avrupa üniversiteleri Amerikan ve Japon üniversite modellerinin çok gerisin-deler. Avrupa'nın en zengini Almanya'dır; üniversitelerinin hali bir felâkettir. Rakamları versek korkunç şeyler çıkar ortaya. Bir toplum böyle birliklere girince sanayi üretimini falan da pek kolay arttıramaz. Yani biz şimdi bu zamana kadar Avrupa'nın sayesinde mi geliştik? Sultan Mahmut'tan beri, Sultan Abdülhamid'den beri, hatta 18. yüzyılda kurduğumuz, temelini attığımız teknik işletmeler, fabrikalar, imalâthaneler, mühendis mektepleri, Cumhuriyet devri müesseseleri sayesinde buraya kadar geldik.

Yani AB veya başka bir birliğe ümit bağlamak yerine kendi iç dinamiklerimizi nasıl daha fazla harekete geçirebileceğimize kafa yormak...

Tabii ki; ama bu demek değil ki, AB'den uzaklaşalım. Niye uzaklaşalım?

İhracatımızın büyük bir kısmı oraya gidiyor. Bu arada dörtte bire yakını sırf Almanya ile yapılıyor. Bizim de orada gittikçe artan payımız var. Ama başka yerler de aramamız lâfzım. İkili anlaşmalardan, açılımlardan kaçınmamamız lâfzım, fakat hesap kitap yaparak... Ben Türkiye'yi idare eden insanların da, iş aleminin de ciddi bir hesap kitap yaptığım zannetmiyorum. Türkiye'nin iş çevreleri bu konuda hiç bir hesap yapmamışlardır ve onun için de, dikkat ederseniz hiç bir zaman kesin konuşmıyorlar, yuvarlak laflar ediyorlar. Bunlar, üzerinde düşünülecek şeylerdir.

Buraya kadarki konuşmamızı özetlersek şu noktaların altını bir kere daha çizebiliriz: Lüksemburg Zirvesi'nin ardından Türkiye'nin çok ciddi bir dönüm noktasına geldiği açıktır. Türkiye'nin AB içinde tam üye sıfatıyla yer alma şansı, teorik olmasa

88

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

da fiilen ortadan kalkmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin önünde, Ön Asya'dan İslâm dünyasına; Kafkasya'dan Rusya, Japonya ve Türk dünyasına kadar son derece geniş bir dış politik ve ekonomik manevra alanı da mevcuttur. Yine çok bilinen bir şeydir ki, gerek dış politikanın ve gerekse dış ticaret ilişkilerinin, pek göze

batmayan ama en ciddî araçlarından biri de gümrük tarifeleridir. Bu açıdan bakınca, AB'nin ortak gümrük tarifelerine tâbi olmak, ekonomik ve politik bir tuzaktan başka bir şey değildir. Türkiye, Gümrük Birliği'ne girdikten itibaren bu tuzağa düşmüş bulunuyor. Bazen bir ülke ile ilişkilerinizi düzeltmek için mesela bir takım mal kalemlerinde gümrük indirimine gidersiniz, bir jest yaparsınız; karşılığında sizin için hayatî ehemmiyet taşıyan başka bir malın ithalâtında belli kolaylıklar veya tamamen siyasî bir meselede o ülkenin desteğini elde edersiniz, yani o da size başka bir jest yapar. Bu bir ülkenin ilişki kurma veya ilişkilerini düzeltme konusunda en kolay ve en çabuk harekete geçirebileceği imkândır; Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinden beri böyle bir imkâna artık sahip değildir. Dolayısıyla Gümrük Birliği'nin bu fuzuli yükünden, onu bir serbest ticaret ilişkisine çevirmek suretiyle kurtulabildiği takdirde, Türkiye'nin AB'ye girmemesi, girmesinden belki de daha hayırlı neticelere vesile olacaktır. Bütün bunları göz önüne alarak, Türk işadamlarına, diplomatlarına ve Türk münevverlerine Avrupa hakkında kısaca nasıl bir bakış açısı tavsiye edersiniz?

Türk işadamlarına tavsiye edecek bir şeyim yok, ben bir işadamı değilim. Ama genel bir prensip var; tetkik ediniz, düşününüz, araştırınız diyebilirim. Bu gibi şeyleri size devlet yapmaz, biraz da kendiniz araştırın. Bir araştırma bütçelerinin olduğunu dahi zannetmiyorum, bu çok ciddi bir meseledir. Mesela Gümrük Birliği'ne girilirken Avrupa'nın hukukî mevzuatı, iktisadi mevzuatı, iktisadi zenginlikleri tesbit edilip, buna göre politikalar gerçekleştirilmiş, stratejiler saptanmış mıdır? Hiç zannetmiyorum. Bunların hepsi bir araştırma konusudur. Bunları sadece devlete bırakamazsınız.

89

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Diplomatlara gelince, diplomatların herkesten çok düşünüp araştırmaları lâzım. Kendi araştıramadıklarım başka kurum veya kişiler eliyle araştırmaları lâzım. Bu da aslında, diplomatlardan çok dışişlerinin yöneteceği bir teşkilâtlanma ile mümkün olabilecek bir şey... Bugünün Türkiye'si dünyayı tanımayan, etrafını tanımayan, ilmî metodlarla bunu yapamayan bir memleket haline gelmiştir. Burada Allah'tan ki Balkan göçmenleriyle Irak Türkmenleri var da Arapça ve Balkan dilleri işini hallediyoruz. Fakat bu, 60-70 milyonluk bir memlekete yakışmayacak bir ilkel istihbarat ve bilgi edinme farzıdır.

Türk aydım ise maalesef dünyayı tanımıyor. Tanımadan konuşuyor, tanımadan düşünüyor ve ciddî şeylerle uğraşmıyor. Aydınlarımıza bakılınca verilecek hüküm kısaca şudur: Burası dünyaya fazla açılmış bir toplum sayılmaz. Halbuki, Türkiye bir tarafıyla dünyaya hızla açılmaktadır, ama kimin vasıtasıyla? 1960'lardan itibaren kol işçileriyle ve son 10-15 yıldan bu yana da iş adamlarıyla... işadamı eline çantayı alıp bir yerlere gidiyor çekinmeden. Aydın için bu sözkonusu değil. Aydınımız tanımıyor dünyayı ve etrafından bihaber insanlara mahsus yarım yamalak akıl ve fikir yürütmelerle ahkâm kesiyor. Ufuk darlıkları var. İşte, "Başka çaremiz mi var?" lâfı böyle bir ufuksuzluğun eseridir. Üstelik bunu en fazla söyleyen de ne iş adamları, ne de diplomatlar; maalesef esas itibarıyla düşünmek ve düşünerek çare bulmakla mükellef olan adam söylüyor. Bu tavır hiç yakışmıyor düşünce adamlarına.

Türk aydını bir kere, kendini yetiştirmesi gereken bir aydındır. Dünyadan haberi yoktur, ezbercilik yapmaktadır. Doğru dürüst bölge uzmanımız mevcut değildir. Televizyondan Avrupa Birliği lâfını duyar duymaz başlıyorlar tam üyeliğin nasıl bir kurtuluş yolu olduğunu savunmaya... Ezbere raporlarla, modellerle, kaba gözlemlerle bu kadar fazla konuşulur mu?

90

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

KONUŞAN: MEHMET GÜNDEM Zaman, 3-6 Ekim 1999.

Tarihle, kendi tarihiyle problemlili bir görüntümüz var son on yıllarda. Tarih nerede duruyor, biz nerede duruyoruz? Tarihin içinde miyiz, dışında mı? Ya da aynı anda ikisi birden mi? Nedir tarih karşısındaki durumumuz?

Tarih karşısındaki durumumuzu 'ne olmalıdır?' şeklinde tayin edemiyoruz. Çünkü tarih doğrudan doğruya meraka bağlı bir şey. Merak edenler için orada çok önemli bir tarih var. Merakı biraz da varlık problemi üzerine düşünme bağlamında kullanıyorum. Böyle bir düşünme eyleminiz yoksa, buna ilişkin merakınız yoksa,

tarih sizin için geçmişte kalmış bir şeydir. Ben yine de merakı hangi faktörlerin tayin ettiğini bilemiyorum, kimsenin de bildiği kanısında değilim. Ama bazı insanlar -ve bu bazı insanlar hep varlar- geçmişini bir şekilde merak ediyorlar ve geçmişini, tıpkı hali tarif eder gibi de tarif ediyorlar. Bu bir yetenek meselesi. Bu yetenek doğuştan verilmiş. Bu bir özellik. Yani şu anda mevcut olmayana bir şekilde bilgi olarak edinip bunun üzerinde konuşmak. "Tarihin içinde miyiz, dışında mıyız?" dersanız ben de şöyle söylerim: Tarih realitedir, ondan kaçamayız.

Yani tarihçi olunmaz, tarihçi doğulur kanısında mısınız?

91

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

Evet. Demek ki tarihçi olmak, belirgin bir iletişim geleneği belirgin bir şekilde konuşma yeteneği ve asıl önemlisi kuvvetli bir hafıza istiyor. Bu özelliklerin hepsinin toplanması veya yoktan var edilmesi ve geliştirilmesi mümkün değil. Onun için galiba tarihçi olunmaz, doğulur, diyorum. Müzisyen doğulur, ressam doğulur, sporcu doğulur aslında. Sonraki antrenman insanları belirli bir yere kadar götürebilir. Esas olan kendi cevherimizdir. O cevheri ortaya çıkartan şey nedir? Herkes kendinde bu cevheri görme, keşfetme kabiliyet ve imkânına sahip mi?

Yaşanılan olaylar olabilir, bulunduğunuz siyasî ortam olabilir; ama bu keşifte asıl önemli olan, estetik anlayışımızdır. Estetik anlayışınızla alemin nasıl algıladığınızı belli olur. Belirli bir zamanı bir imaj olarak kurmak lazımdır. Bu, illa solculuktur, milliyetçiliktir gibi saikler değil, belirli bir ortamı imaj olarak algılayabil-me, düşünebilme ve kendini çekebilmedir. Fakat şu anlamda çok zor zanaattir. Benim zamanımda bilhassa, mesela bir kadın, tarihçi olmak isterse çok zordu. Yani hiçbir şekilde yurt gezisi yapamamış, bir kız çocuğu nasıl yapar, bir yerden bir yere gitmesi aile iznine ve bir takım gürültüye merbuttur. Garip bir kıyafetle ve yanı başında enstrüman çalan bir arkadaşla bu iş<olacak değil, daha geniş imkânlar lazım. O imkânlar nedir? Maalesef Türkiye'de erkek olmayan ne Anadolu'yu gezebilir, ne birtakım âsâr-ı atıkayı tetkik edebilirdi.

Sizi tarihçiliğe yönlendiren etkenler nelerdir? O cevheri nasıl keşfettiniz? Ben onun farkında değilim. Herhalde geçmişe merak. İlk önce kendi estetiği içinde yabancı bir dünya görünüyor tarih. Kendi yaşadığı dönemde değerlerin kaybolup gitmesiyle insanın bir başka ortama gitmesi söz konusu oluyor. Zannediyorum halden memnun olmama ve çok küçük yaştan itibaren bir nostaljiye, mevcut durumdan kurtulmak için kendine yeni bir dünya aramak; bunun tesiri olmuştur tarihçi olmamda. Bir de kuvvetli re-

92

II»

sim kabiliyetime bağlıyorum. Güzel resim yapardım, bıraktım. Tabii ki tarihî eser dikkatimi çekiyor, oradan dolayı tarihe girme ve yönelme de var. Halden memnun olmamaktan kasdımız nedir?

Mesela 1950'lerin dünyasının beni çok sıktığı kanısındayım. 50'lerin dünyasında yayılan müziğini sevmem, Amerika'da dalgalandıran müziği sevmem, oradan gelen müziği sevmem, oradan gelen cazı sevmem. 50'lerin kılık kıyafetini sevmem. 50'lerin otomobil dizaynını, telefon dizaynını sevmem... Böyle bir ortam beni çok sıkmış olmalı ki, eski Avrupa'yı, eski Orta Doğu'yu aramışımdır. Bugün değişen bir şey var mı?

Bugün bu durum devam ediyor. Dünya kirlenme içinde. Bizi "cezbeden, değişen bir şey yok. O yüzden ben herhalde ve hala çocukluğumun İstanbul'undaki o güzel zamanlarda yaşıyorum.

imparatorluğun En Uzun Yüzyılı çalışmanızın başında bir cümle dikkatimi çekti: "Ülkemizin tarihçileri yarım yüzyıldır bütün engellemelere rağmen..." diye devam ediyor. Nedir bu tarihçinin karşısına çıkan engeller?

Tarihçinin karşısına çıkan engellerden bir tanesi, siyasî fikir hürriyetidir. Siyasî fikir hürriyeti bizde sadece ve sadece devlet ve onun polisi, savcısı tarafından kısıtlanıyor gibi algılanır ve öyle gösterilir. Siyasî fikir hürriyetim baltalayanlar bizde bizzat vatandaşların kendileridir.

Nasıl?

İnsanlar işlerine gelmeyen fikir sahiplerini çok tenkit ederler, onu koruyanlar da öbür vatandaşlardır. Dolayısıyla bizde bir fikir adamının, bir sanatçının tarafsız kalması mümkün değildir, bir tarafa kapaklanır. Mesela siz sol kesimin veya sağ kesimin işine gelmeyen bir tarih yazın ve terminoloji getirin, bakın ne kadar

93

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

çok tenkit alacaksınız. İşte bu olduğu takdirde bu memleketlerde yaşamanın imkânsıza yakın zor olduğunu hepiniz bilirsiniz.

Tarihçinin karşısındaki diğer engeller neler?

Türkiye'deki halkın % 50'yi aşkını, belki 60'ı Türkmen'dir. Belki yüzde 10'u Kıpçak Türk'ü, gerisi muhtelif etnisitelerden. Ve bu bir Osmanlılık içinde kaynamış gitmiş. Burada bir milliyetçilik yapmak zorundasınız, tarih sizi bu noktaya getirmiş, orada bir seçim hakkı yok; 'Biz Türk milliyetçiliği yapalım mı yapmayalım mı?' diyemezsiniz. Çünkü tarih bu toplumu en azından 1877-78, yani 93 muharebesinden beri buna zorluyor. Yani imparatorluk yıkılır, o ayrı, fakat ana vatan topraklarımızı kaybetmeye başladığımız an milliyetçilik gelir, orada artık Osmanlılık iflas etmeye başlar. Ondan kaçmamazsınız. Bunları nasıl okuyacağınız da bir engel.

Siyasî engeller var mı?

Siyasî engeller de var. Ama tarihçinin karşısında duran çok önemli engellerden birisi de şöyle formüle edilebilir: Tarihçiye engel, tarihçi meslektaşından gelir, okumuştan gelir; şunu diyemezsin, bunu diyemezsin derler Bir şey dediğin an, bir tarafın adamı olursun. Onun için bu gibi memleketlerde o anlamda geniş tarihî sentez ve yorum yapılamaz.

Peki ne yapılır bu memleketlerde?

Bu memlekette yapılacak iş, bilinmeyen tarihi bildirmektir. Daha tarihimizin gerçekleri ortaya çıkmamıştır. Bunları ortaya çıkardığın zaman, ortaya çıkan gerçekler insanları heyecanlandırır. Bunu yapmak zorundasınız.

Bilinmeyen gerçekler, ne zaman bu memlekette bilinebilir olabilir?

Araştırmamız lazım. Fransa tarihinde, İngiltere tarihinde, Almanya tarihinde üzerinde ciltler yazılan konular bu memlekette bilinmez. Mesela bir mahalle idaresi nedir? Türkiye'de bilinmez, çok az bilgimiz vardır; bol spekülasyon ve hikaye anlatırız.

94

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

Tarihe yaklaşımımızı belirleyen şey, çıkarlarımızı geldiği gibi, mantığı olursa ve bu mantık mutlak iyi ya da mutlak kötü gibi kategorik bir zihinsel şablon oluşturuyorsa, bu tür bir tarih okunmasından ortaya ne çıkar?

Böyle bir reddiye-medhiye, tarihi ayıklayarak bakma mantığı var. Sırf Türkiye'de değil bir sürü ülkede var. Bunlar daha çok Balkan ülkelerinde, fakat asıl felaketi, Sovyet artığı ülkeler de var. Demek ki Rus historiografisi ve Sovyet Marksizmi hiçbir halta yaramamış, geride birtakım iptidai bakışlı insanlar bırakmıştır. Tarihe böylesi bakarak ancak efsaneler yaratılır. Rusya'da bugün öyle insanlar var ki neredeyse fiction (kurmaca) yapıyorlar tarih diye. Bunlardan birisi Akademi'nin matematik profesörlerinden; fena bir matematikçi de değilmiş. Fakat anlaşılan matematik tıkanı ve fazla ümidi yok ki, mesela Korkunç İvan'la Kanuni Sultan Süleyman'ın aynı adam olduğunu iddia ediyor. Böyle garip fictionlarla tarih yazıyor, bunlar kabul görüyor, taraftar topluyor, bu kitaplar okunabiliyor. Bunu yapan da Ruslar, o camiada en uygarı, en çok kafa yormuşu, mürekkep akıtmış. Adamın biri çıkıyor Müslümanlardan, 'Büyük Petro Türkiye'de esir oldu' diyor. Adamın biri çıkıyor 'Kahveyi Araplar getirdi Brezilya'dan' diyor. Öbürü çıkıyor diyor ki, 'Bugünkü Kazan Tatarlarının aslı Bulgarlardır' diyor. Bir başkası çıkıyor, 'Özbekler Timur'un ahfadı' diyor. Halbuki Özbekler daha sonra indi aşağıya, Timur ve torunları da hiç hoşlanmıyor bu takımdan. Bu da mesela Özbekistan'ın millî tarihi oluyor. Bir kısmına sorarsan ta İran'ın batısına kadar zaten hepsi Taciklerin elindeydi. Böyle ilanihaye abartılmış, gerçek dışı unsurlarla yazılmış tarihler var. İnsan şaşıyor. Problem var, yok değil. Bu hakikaten gülünç ve rahatsız edici. Türkiye'de de bir ölçekte böyle bir problem var

Türkiye'de bu problemin varlık zeminini oluşturan., besleyen

sebepler nelerdir?

Tarih hiçbir şekilde bu millete okutulmamıştır, benimsetüme-miştir ve sevdirmemiştir. Tarih bilmemekten dolayı bir kere ta-

95

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

rih reddetme vardır. Bu çok barizdir. Bazı tarihçilerimiz diyorlar ki mesela, "Osmanlılar, Arapça, Farsça kullanmış." Halbuki Osmanlı'nın Arapça bilen, bugün bizim İngilizce bilenimiz kadardır. Bunun sıkıntısını çekmişlerdir, işte diyor "Dilimizi ihmal etmiş." Ne edecek? Başka dil bildiği yok ki adamın. Yine diyor ki; "Yobazlar çok hakimdi, bizi geri bıraktırmışlar." Evet yobaz var. Yobazsız toplum olmaz; ama Osmanlı, yobaz kılıçla bir anda ortadan kaldırmayı da bilir. Üstüvânî Mehmet Efendi taifesine Köprülü'nün yaptığı belli. Osmanlı idaresi bu konuda kimseye pabuç bırakmaz. Bu tür yaklaşımlar hep yanlış şeyler.

Tarih reddedilebilir bir şey midir?

Tarih isterseniz de, istemeseniz de orada, sizin küplerinizde duruyor. Tarih cehaletten dolayı "reddettim" deyince reddedildi zannedilir. Bazıları, "Osmanlı'yı reddederim" diyor. Zannediyor ki adam, pasta keser gibi bir tarih yapabilir. Mümkün değil. Böyle bir şey olabilir mi? Bir kere Cumhuriyeti kuranlar Osmanlı Paşaları, Osmanlı Erkân-ı Harbiye'si. Demek ki, redd-i miras sosyal düşünceye, sosyal realiteye uymayan bir şey. Tarihi tanımama bugünün çok önemli bir sorunudur. Dolayısıyla bilgisizlikten ileri gelen bir itme var, bilgisizliği meşrulaştırma çabası.

O halde bizde tarihe şartlı ve önyargılı bir bakışın yanında bir de cehalet engeli var.

Türkiye bugün sağlam Latince ve Yunanca filolojisi olmayan bir memleket. Bu memlekette kimse Yunanca ve Latince'nin kayda değer uzmanı değildir, bir iki arkadaşımız hariç. Bu yüzden Batı kültürüne inememiştir. Hristiyanlık bilmeyiz. Bizde hiçbir şekilde Hristiyan uzmanı yoktur. Ne gerici denen, ne de ilerici denen arkadaşlar arasında iyi bir Hristiyanlık uzmanımız yoktur. Biz Batılılık ve Batı tarihi falan da bilmeyiz. Yunanca ve La-tincesiz Fransızca, İngilizce, aydınların değil, liman hamalı ve otel resepsiyonistlerinin Fransızcasıdır, İngilizcesidir. Türk milleti maalesef tarih bilgisinden uzak, tarih şuuruna sahip olmayan

96

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

bir millettir. Bu millet şu anda sol kanatta da, sağ kanatta da maalesef tarihin kendisiyle değil, kendilerine göre yeniden yazılmış, yemden inşa edilmiş bir tarihle düşünmeyi tercih ederler ve gerçek anlamda bir tarih bilgisinin getirebileceği bir üslup da yoktur. Tarihi yazanların tarih bilmediği, metinlerinden ve tercümelerinden anlaşılır. Birkaç kişi bunun dışındadır Türkiye'de.

Yani tarihe farklı bakılabilir; fakat bunun bazı kıstasları olmalı, öyle mi? Her yerde tarihe farklı açılardan bakılır. Türkiye bunun istisnası değil. Burada mühim olan, bakışta asgari müşterektir. O da tarihin bilim olan tarafıdır. Yani adamın biri farklı açıdan bakarken ilmî malzeme kullanmalıdır ve bunu da ahlaklı bir şekilde kullanmalıdır. Bir kere bu işin ilmine ve ilmî malzemesine sahip olduktan sonra hangi açıdan bakarsa baksın tarihe. Cahilce bu sahaya girenlere gülerler. Epigrafi malzemeyi kullanmayan insana gülerler. Yani adam "İstanbul kuşatmasını büyütmeyle" diye bir eser yazabilir. Herkes Fatih Sultan Mehmet'i göklere çıkarmak, İstanbul'un fethine kasideler yazmak zorunda da değildir. Fakat bunu yok sayarken, birtakım kaynakları da bilmek zorundasın. Hiç de Türk dostu olmayan, Fatih dostu olmayan yabancı adamların yapamadığını, bizim yerli adamlar o kadar kolay yapıyor ki, hayret ediyorsunuz. Nasıl yapıyor? Bakıyorsun kullandığı malzemeye, birtakım ikinci el Türkçe kaynaklar. Hiçbir şekilde ne bir kitabe okumuş, ne bir vekayiname okumuş, ne çağdaş notları okumuş. Hiçbir şey yok. Böyle olmaz. Yahut aksini alalım, bunun tersi noktada yer alan bir arkadaş da oturuyor, Osmanlı tarihinin müesseselerini göklere çıkarıyor, her sayfasında birkaç maddi yanlış var.

Tarihçinin kaynakları iyi kullanması lazım, kendi tezini hurda, mesnedsiz laflarla, vesikasız iddialarla veyahut da yanlış, saptırılmış vesika

kullanımlarıyla desteklememesi lazım. Bir de o tehlike vardır. Yani aynı malzemeyi farklı şekilde kullanırsın,

97

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

saptırırsın. Bunun örnekleri vardır, bizim ihtiyar tarihçi kendine göre örnekleri alır, keser biçer falan değil mi? Onun için tarih yaptığınız an bir kere her şeyden evvel tarih bileceksiniz. Bu da maalesef okulda öğrenilmiyor galiba. Biraz doğuştan kabiliyet çok lazımdır. Okul ancak yol gösterebiliyor. Doğuştan; ne kadar hafızanız kuvvetli, ne kadar imaj kabiliyetiniz var, ne kadar resim yapabiliyorsunuz, ne kadar müzikal bir adamsınız; bunlar çok şaşılacak bir şekilde tarih yazımında etkili unsurlar.

İskender Pala, "Osmanlı deyince sadece tarihi hatırlamamız ve bütün yükü tarihçilerin sırtına yüklememiz yanlıştır. Çünkü bir toplum yalnızca tarih perspektifinden bakılarak doğru temellendirilemez. Doğru metodoloji ve anlayış, o tarihi yapan asıl unsurlara; yani edebiyata, sanata, mimariye, folklorla vs. eğilerek bütünü kucaklamakla mümkündür. Mesela Osmanlı'nın edebiyatı da tarihi kadar önemlidir. Çünkü tarihin satır araları edebiyat metinlerinde gizlidir" diyor. Bizde bu perspektifte bir tarih yazıcılığı yaklaşımı var mı?

Türklerde bir kronoloji nefreti vardır. Ama kronoloji bilmeden tarih yazılmaz ve bilinemez. Siyasî tarih bilinmeden tarih olmaz, harfleri bilmeden tarih anlaşılmaz. Bunları bir kere kesin bilmemiz gerekiyor. Şüphesiz ki evvela toplumsal düzeni anlatmak için onlarla konuşacak, yani edebiyat tetkikleri yapacaksınız. Bizde edebiyat tarihleri çok zayıftır. Şiire münhasırdır. Hele 19. asra gelince adamakıllı abestir. 19. asır edebiyatını, bizim umumi Türk edebiyat tarihi içinde yeri ve ustalığı ne olacağı çok tartışılan adamları incelemekle halledeceğinizi zannedenler yanılır. 2000 yıllık Türk şiirinde acaba Şinasi'nin hakikaten bir yeri var mıdır? Efendim bu siyasî bir adamdır, reform meraklısıdır, öncü bir gazetecidir; tamam. Acaba Namık Kemal çok büyük bir şair midir? Türk şairi olarak biz Namık Kemal'i mi öğrenmeliyiz yoksa Nedim veya Urfalı Nabi daha mı önemli? Ve nihayet 19. yüzyıl edebiyat tarihi gazete dilidir, vesikalardır, yani devletin bürokrasisinde yazılan evrakın dilidir, romandır tabii. Ama ben hiçbir ede-

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

biyat tarihçisi görmemişim ki 19. yüzyılın Osmanlı diplomatika-sı (vesika dili) üzerine çalışsın. Onu biz yapıyoruz, tarihçiler. Böyle olmaz. Onun için edebiyat tarihleri bizde çok zayıftır ve maalesef büyük tarih yazımına malzeme vermekten de uzaktır. Zaten eski dille irtibatımız kaybolduğu için, yeni nesiller dili gittikçe unuttu ve kendilerine has zayıf bir çağm argosunu yarattıkları içindir ki, yavaş yavaş bu sahaya girecek kabiliyetli adam ihtimali de azalmaktadır. Türkiye'de 10 tane edebiyat fakültesinin talebeleri var ki, çoğu orada niye okuduklarını bilmezler. Divan edebiyatıyla ilgilenip de Arapça, Farsça kelimeyi yanlış telaffuz eden edebiyat doçenti biliyorum ben. Bu olmaz. Yani burada şiiri doğru okumaktan âciz adamlar içinden Orhan Saik Gökay çıkmaz, bunu bilin. Orhan Saik Gökay öldüğü gün de üzülürüz. Aslında niye üzüleyim 90'ım geçmiş bir üstadın artık ebedi istirahatgâhma çekilmesine? Sadece Allah'a dua edersin, uğurlarsın. Sonra onun arka-smdakilere bakarsın. Arkasında adam yok ki! Orhan Saik Gökay, şiiri her gün eşi Ferhunde Hanımefendi ile okurdu. Aslında her gün 20 tane adamın kapısında sırada olması lazım gelirdi. Nerde onlar? İşte İskender Pala gibi birkaç kişi vardı ki, etrafında biraz dolaşırlardı. 90 yaşında Pertev Naili Boratav gidiyor öbür tarafa. Ama yok, arkasından gelen adam yok. Bir konuşmanızda "Bizim memlekette tarih tetkikatı zayıftır. Büyük sentezler yapılmamıştır. Bu tarihi aktaracak ana ve ara araçlar yoktur" dediniz. Nedir bu ana ve ara araçlar?

Mesela bu dediğim araçlar; Avrupa tarihinde tiyatrodur, tarihî romandır. Mesela birtakım şairler tarihçidir; Schiller gibi, Goethe gibi, Puşkin gibi, Corneille gibi. Dolayısıyla tarih kitlelere böyle birtakım alimlerin sentezlerinden, monografilerinden ve aynı zamanda bu tip yazarların kaleminden geçer. Sonra tarihî film çeviren büyük rejisörler vardır. Visconti ve Passolini bunlardan ikisidir. Macar Szabo da böyle biridir. Mesela Eisenstein

98

99

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

vardır, kendine göre Sovyet devrinde çarpıtılmış milliyetçilik-Marksizm arası bir tarih görüşünü perdeye yansıtır; ama iyi rejisördür. Sonra romancı Aleksei Tolstoy böyle biridir. Bizlerin bu gibi araçları yoktur. Bu dallar bizde çok zayıftır. Bir kere doğru dürüst bir tarihî ressamımız yoktur. Bir Repin yoktur, bir Suriko yoktur. Adam, tablosuna baktığınızda Rusya tarihinin bir safhasını hazmedeceğiniz, bütün çelişki ve bütün tutarlılığı-tutarsızlığıyla görebileceğiniz bir ressamdır. Dolayısıyla bizim milletimiz tarih bilmez. Tarih eğitimi konusunda sizin farklı bir yaklaşımınız var... Üniversitelerdeki tarih bölümleri lisansüstü hale getirilmelidir. Bunu bir tek Halil İnalçık Hoca yaptı, iyi gidiyor mu bilmiyorum. Fakat başka yerlerde o zihniyet yok. ODTÜ'de yapmak istediler, bölüm yanaşmadı. 18 yaşını bitiren çocuğu, tarih okutuyorum diye almak cinayettir. 18 yaşında çocuğu hukuk okutuyorum diye almak da cinayettir. Bunlar mümkün olan şeyler değildir. Bunlar ciddi bilimlerdir, ancak belli bir yaştan sonra bunları öğretmek durumundasınız. Tarih Türkiye'de belirgin bir yüksek tahsil düzeyinden sonra yapılması gereken bir şeydir.

Osmanlı tarihinin Türk tarihi üzerine örtülmüş kara bir şal olduğu yönünde iddialarda bulunanlar var. Osmanlı tarihi Türk tarihinin üzerine örtülmüş kara bir şal mıdır?

Olur mu öyle şey efendim. Bunlar hurdacı lafları. Birtakım adamlar bana diyorlardı ki, 'Efendim Osmanlı'yı bırakın, Selçuklu mühim.' 'Nedeı Se ;uklu Osmanlı'dan mühim?' diyorum. Adam, 'Çünkü Selçuklu daha liberal, İslam'a karşı daha fazla eski kültürümüzü muhafaza etmiş' diyor. Bunlar boş laflar, hiçbir mesnedi yoktur. Cahil adam bununla gidecek, sizi 1300'den 1900'e boş bırakacak, 6 asır boşluk. Bunlar sakat görüşlerdir Vardır Türkiye'de maalesef böyleleri. Farkında değiller ne kadar çok gülünç bir duruma düştüklerinin.

100

T\RIHTEN KAÇAMAYIZ

Biz bunlardan dolayı mı bir redd-i mirasla karşı karşıyayız?

Bunlardan dolayı müthiş bir cehaletle karşı karşıyasmız; bu çok tahripkârdır. Bizimki, okuması yazması kıt, tarihçiliği sığa yakın, cihanşümul tarihçi hiçbir zaman çıkaramamış bir toplum. Bunu abartmıyorum; çünkü bizim bir tek Cevdet Paşa'mız var akli başında ve ilginç yorumlan olan. Herkes bunu bilir ki o da sistematik bir tarih yazmamıştır. Yani bu tarihin içinde Osmanlı tipi geleneksel vakanüvis tarzı da vardı, bir yanda kadim Yunan'dan bugüne gelen bazı müesseselerin tartışması da yapılır, işte Yeniçerilerin ilgasıyla Sterlitzlerin idamı gibi iki vakayı karşılaştırmak gibi çok orijinal tarihçilik de yer alır. Bu dahinin dışında da bizde ne 19. ne 20. yüzyılda çok parlak bir adam görmüyorum.

Şimdi böyle bir ülkede bunu yaptığın an doğacak tahribatı düşün. Almanya 11. Cihan Harbi'nden sonra Faşizm belasını ve zihniyetini ortadan silmek için yakın tarihi çok okutmaya başladı ve eskiyi sildi müfredattan. Ben Berlin'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders verdiğimde öğrenciler 1648 Vesfaliya Anlaşma-sı'm bilmiyorlardı. Halbuki Alman tarihinin en önemli olaylarından biri. Öyle tarih okunan ülkede bunun yarattığı tahribatı düşünsen, biz hiç dayanamayız buna. Bu sakat bir iştir ve bunu bir kere bıraksın herkes. Böyle bir şey olmaz. Ne demek tarihi reddetmek efendim? Bakın mesela Rusya hiç bir zaman böyle bir şey yapmadı. Yani 'ben Sovyet tarihini okuturum, ondan evvelki insan benim için mühim değildir', demedi. Tabii Marksist anlayış içerisinde öbür türlü adam bunu yaratmıştır, bu önemlidir gibisinden ona da önem verilir. Fakat ne yapıldı, cumhuriyetler de kendi milli tarihlerini o kadar iyi okumazlardı ve onun sıkıntısı çekiliyor şimdi. Bağımsız devletlerin hiç birisi niçin bağımsız olduklarını ve nasıl bağımsız olduklarını bilmiyorlar ve onun sıkıntısını çekiyorlar. Farkında da değiller, bu gidişle de olmayacaklar.

101

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Osmanlılığı Sünnilik olarak gören yaklaşıma bakışınız nedir?

Osmanlı mezhep yorumuyla kurulmuş bir devlet teşkilatı değildir. Bugünün İran'ı gibi, mesela Caferi mezhebi ve içtihatları üzerine kurulan bir devlet değildir. Bunların hepsi şüphesiz ki tutarsız şeyler. Kültürlü bir toplum böyle kurulmaz.

Osmanlı'yı reddediyorsun, dert o değil. Batı'yı istiyoruz, Batı'yı da getiremiyoruz. Osmanlı tarihinin belirli yorumlarından rahatsız olan kitleler var. Bu bir etnik grup olabilir, bir mezhep grubu olabilir. Osmanlı'yı Sünnilik olarak görmek isteyenler de var. Ama Osmanlı Sünnilik demek değildir.

Nedir Osmanlı ve bizim için tarihin neresinde duruyor?

Bazı çevreler "Bu bizim imparatorluğumuzun tarihi" diyor. Bu milliyetçi bir bakış açısı. "Ben varım, benden başkası yok" tarzında bir taşra milliyetçiliği. Osmanlı İmparatorluğu'nu dünya tarihi içindeki yeriyle değerlendirdiğimizde Türkler "Ben de Osmanlı'danım" deme hakkına sahip. Yani "Osmanlı biziz" yerine "biz Osmanlı'danız" anlayışı daha doğru. Türk kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan biri Osmanlı'dır, Osmanlı tarihidir. Balkanlar ve Anadolu, imparatorluğun anavatanıdır. Bu toprakların önemli bir kısmı bugün Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bunun ne anlam ifade ettiğini maalesef anlamamakta ısrar edenler var.

Osmanlı kimliği salt bir Müslüman kimliği olarak kalmamıştır. Sadrazam Said Paşa'nın ve benzerlerinin girişimlerinde olduğu gibi Türklüğün ağır bastığı bir Müslümanlıktır. Öbür Müslüman etnik gruplar bu Türklüğe dil olarak intibak ettikleri ölçüde Osmanlı-Türk olmaktadırlar.

Beylikten imparatorluğa bir sürecin öyküsü, Osmanlı. Osmanlı nasıl bir ortamda beylikten imparatorluğu vücut buldu?

Bir beyliğin kuruluşu historiografik bir problemdir. Kaçınılmaz olarak bir spekülasyon konusudur. Kaynakların azlığı ölçüsünde boşluğu tarihçinin imajı ve düşüncesi doldurur. Hele bu

102

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

konu Osmanlı tarihi ise boşluk daha fazladır. Orada garip bir problematik var tarih yazıcılığı açısından. Bu eksikliğe dayanılarak 40 tane spekülasyon yapılıyor. Mesela, adam diyor ki: 'Bütün vakayinameler efsanedir'. Ninemin bile aklına gelecek bir şey. Çünkü hakikaten elimizdeki kroniklerin anonim olsun, kişisel olsun kuruluş devrinden 100-150 sene sonra kaleme alındığı belli bir şey. Ona istinaden, "Bunların hepsi uydurmadır" diyor. En kolaycı yorum. Arada meseleyi ciddi olarak tetkik eden tek adam bizim Halil İnalcık Hoca. Hoca bu yaşma rağmen, sağlığı da müsait olmamasına rağmen oralara gidiyor, araştırmalar yapıyor, gözlemlerde bulunuyor. Bunların yapılması lazım, hakikaten o köy orada var mı, yok mu? Mesela birtakım çağdaş kaynaklar araştırılmamış, mutlaka Cenova'da, Venedik'te olabilir bir şeyler. Bunlar bilinmiyor. O bakımdan soruya net bir cevap veremiyorum; çünkü o devri inşa etmek son derecede zordur. Osmanlı Devleti Bizans'ın bir devamı mı, ya da aralarında nasıl bir ilişki var? Osmanlı ile Bizans arasında alaka var tabii. Medeni alakalarımız var. Bunlar Orta Doğu ve Balkan bölgesinin büyük imparatorlukları. Osmanlı İmparatorluğu tarihin üçüncü ve son Roma İmparatorluğu. Ben bunu söylediğim zaman bazı insanlar çok rahatsız oluyorlar. Roma İmparatorluğu ne, Roma mefhumu ne? Bunun üzerinde durulmamış. Dünya tarihi bilmemenin, dünya tarihini benimsememenin büyük zararları içindeyiz. Onun için bu söylediklerime reaksiyon var. Ayıplamıyorum, ters bir şey deseylediğimi zannetmiyorum. Bazı imparatorluk tipleri vardır, tarihin belirli çağlarında, belirli çevrede. Bunlar üç tanedir, Osmanlı bunların üçüncüsüdür ve yeni çağlara, sanayi çağıma intibak edenidir. Ne kadar intibak ettiğini hala tartışıyoruz. Açık söylüyorum, Bizans ikinci Roma'dır, bizimki de üçüncü Roma'dır. Tabii bunun müesseselerinde ister istemez benzerlik olur, O müesseseler zaten çok da Bizans'a özgü şeyler değildir. Düşünün ki, Roma İmparatorluğu'nun imparatorluk oluşu Mısır'ın

103

r

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

alınmasından sonradır. Yani Sezar Mısır'ı almıştır ve Mısırlıların mali sistemini, yer ölçüm tekniklerini, ürün vergilendirme sistemini öğrendikten sonra bir Roma maliyesinden söz edilir. Bizans demek İran demektir. Biz bunların hepsinin üstünden geçmişiz. Yani -ki at göçebeliği çok önemli bir askerî teşkilatlanmayı getiren bir şeydir- birtakım yerleşme kültürlerini buralardan almışız. Bir kere islam medeniyeti çerçevesine girmişiz, ondan sonra bu topraklara gelmişiz. Ondan sonra buralardan uzak kalmak mümkün değil. Birtakım

milliyetçiler buna kızarlar. Yanlış düşünüyorlar; çünkü bir sistemin büyüklüğü onun birtakım unsurları alıp onu hallü hamur etmesi, mezcetmesiyle mümkündür. Osmanlı'nın kuruluşu konusunda farklı görüşler var?..

O çok önemli bir şey değil. Orta zamanlarda kuruluşlar böyle tarihle saatle falan olmaz. Kronikler bir tarih verirler, o esas alınır. Hiçbir zaman da 'biz şu tarihte kurulduk' diye öğretmezler. Kroniklerde biraz hükümdardan bahsederler. Devlet zaten böyle bir ebedî bir kuruluş olduğu için onun üzerinde de pek durulmaz. O, 1299, 1301, 1304 biz tarihçilerin yorumlarıdır.

Peki diğer beylikler arasından sıyrılıp da Bizans'ı muhatap almasını neye bağlıyorsunuz Osmanlı Beyliği'nin?

Demek ki o daha dinamik bir unsur. O komutanların kişilikleri daha çekici, karizmatik olabilir ve insanlar, genç savaşçılar onun etrafında toplanıyorlar. Germiyanogulları gibi, Aydoğdu-ları gibi büyük beyliklerin sınırını geçiyor, Bizans'la o hallü hamur oluyor ve Rumeli'ye ayak basıyor. Rumeli'de yok Türk, oraya ayak basınca, o gümrak kıta açılıyor önünde birdenbire. Açılıyor çünkü orada devlet yok zaten. Teşkilatlanma kolaylaşıyor. Bu beyliğe Koyunhisar Savaşı'ndan sonra insanlar akmaya başlıyor ve bu akış zaman zaman artıyor. Bunlar uzun zamanlar da değil, 20-25 sene içinde Bursa'nm fethine kadar, savaşçısı geliyor, uleması geliyor, başka yerde tutunamayan geliyor. Germiyan'dan bir kişi gelir, "Bu pazarın bacım bana verin" der. Os-

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

manii vergi sisteminin kuruluşu. 'Bac nedir?' diye soruyor Osman Gazi, "Bac pazardan gelenlerden alınır" diyorlar. Osman Gazi önce kızıyor, sonra ona "Yok beyim, cümle yerlerde olur" diyorlar. Sonra bir Çandarlıuar çıkıyor, böyle iş yapacak yere, genişleyecek yere insanların nüfuz etmesi gibi. Burada iktisadî menfaat söz konusu olabilir, İslami heyecan söz konusu olabilir, gaza geleneği söz konusu olabilir. Buralarda savaşçılık da söz konusu olabilir. Orta Çağ'm kendine göre genişlemeci, atılımcı bir boyutu. Bunda Türkmen geleneği rol alabilir; ama Türkmen geleneği Orhan Gazi döneminde silinmiş artık. Herhalde biraz da zamanımızda yaşıyor.

Osmanlı'nın kuruluş felsefesinde ve yayılmasında fetih düşüncesinin yeri nedir? Fetih düşüncesi her imparatorlukta vardır. Gerçekleştirebilmene bağlı. Orta zamanda bütün devlet genişlemek ister. 19. yüzyılda bile. Şimdi durmuş gibi görünüyor. Durdu da başka türlü yayılmalar var. Fetih düşüncesi sırf bize has bir şey değil. Herkesin kendine göre bir formülü olur, herkes insanlara Allah'ı öğretmek ister, herkes insanlara dini götürmek ister, herkes yayılmak ister, herkes bu işi Tanrı adma yapar. Türk de bir Müslüman devlet ve toplum olarak kendine göre yapar bu işi. Kimsenin fetih düşüncesinde sınır yoktur, genişledikçe genişler. 19. asırda bu, stratejik durum ve güvenlik diye izah edilmiştir. Rusya mesela bunu "güvenliğinin güvenliği" şeklinde dile getirir, ucu bucağı yok, git gidebildiğin kadar.

"Osmanlı kimliği" acaba muhtelif etnik grupları kapsayan ama dinî grupların sadece birine hitap eden (yalnız Müslüman halklar) bir tanımlama mıydı yoksa bütün dinler ve ırkları içeren bir kimlik miydi?

Osmanlılık aslında umumi bir kimlik ve bir Osmanlı tipi var. Fakat üst sınıfları kapsayan bir kimlik bu, alt tabakaya inmesi mümkün değil. Çünkü ortada iletişim içinde yaşayan bir toplum

104

105

I I

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

yok. Bu, kompartımanlar halinde yaşayan bir toplum. Slav dillerindeki bir dilekçe üzerindeki araştırmada yazmıştım; birtakım Bulgar köylüleri, "Türkler, Türk imparatorluğu" diyorlar, Osmanlı'yı bile kullanmıyorlar. Ta Orta Çağ'dan beri aynı şeyi görmüş, devleti "Türklerin devleti" olarak görüyor, bu çok da yanlış değil. Şimdi orada Osmanlılık var, belirli hayat tarzını, kültürü yaşayan, belirli ideoloji ve sadakat sistemine sahip bir tabaka var; ama bu bir tabaka, yatay bir sınıf. Bakınız Namık Kemal'in Osmanlısı çok İslamî bir şeydir, Maliye Nazırı Cavid ve yoldaşı Ahmet Şuayb'm-kisi Osmanlı'dır. Hangisinin daha gerçek olduğu belli değil.

Osmanlı'da din devletin neresinde?

Osmanlı'da din devletin her yerinde. Dinle yaşayan, dine göre yaşayan, dine göre kimlik kazanan bir toplum.

Yönetim tarzı olarak nasıl adlandırabiliriz?

Hayır, hayır hiç öyle şeylere itibar etmeyin. Bu memlekette kullanılan bazı hurda tabirler var, teokratikti falan diye Kimsenin bir şey bildiği yok, bunları cahil adamlar koymuş ortaya. Osmanlı'da teokrasi diye bir şey yok.

Osmanlı'nın emperyal yapısında diğer imparatorluklarla karşılaştırıldığında ne tür bir fark vardı?

En büyük fark şudur; bütün imparatorluk bir parça kozmopolittir; ama Roma en kozmopolitidir. Bizans o kadar kozmopolit değildir, Bizans'ta Yahudiler falan çok itilmiştir. Başka dinlere o kadar toleransla davranmamışlardır. Osmanlı'da böyle bir şey yok. Osmanlı çok daha toleranslıydı. Buna tesamuh demek daha doğru olur. Bu kelime Arapçadır fakat kavramın içini dolduran yine Osmanlı'dır Toleransın karşılığı hoşgörü değildir. Onu daha çok tesamuh karşılar. Hoşgörüde bir hafiflik vardır, hoş gör, tahammül et gibi. Toleransta çok açık bir şekilde her şeyden evvel, iyi niyetli bir sabır söz konusudur. Bu sabrı göstermek zorundasın, uzlaşmak için mecbursun.

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

Öyleyse Osmanlının özelliklerinden birisi de, iyi niyetli bir sabır mı?

Uzlaşma söz konusudur. İstimalet dediğimiz müesseseye dayanır ve diğer dinlere belirli kurumlarda bir uzlaşmayla sabır söz konusudur. Bu çok enteresandır; çünkü 15. yüzyıl ortasında bu imparatorluk çok kalabalık gayri müslim bir nüfusa sahip bir imparatorluktu. Hele gayri Türk söz konusu olursa daha da öyleydi. Hep söyleniyor ki, bizde 19. yüzyılda Avrupa baskısıyla Hristiyanlara aşırı haklar verildi. Yok efendim. Hiçbir Avrupalı devlet ne Paris Kongresi'nde, ne Viyana Protokolü'nde; "Bir mec-lis-i mebusan kurun da, bunun üçte biri gayri müslim olsun" dememiştir. Çünkü, yok öyle bir parlamento Avrupa'da; ne Avusturya'da var, ne Rusya'da. Osmanlı parlamentosu kadar karışığı yoktur; bütün vilayetlerdeki idare meclisleri öyledir, karma, muhtelit mahkemeler öyledir üyeleri itibarıyla, bürokrasi öyledir. Onun için bu imparatorlukta başka türlü bir hava var; cihanşümül bir imparatorluk esprisi taşımış son zamanlara kadar. Gelenek ve tarih bize onun için mi milliyetçilik aşılamıyor?

Milliyetçilik onun için Türk imparatorluğunda geç müesseseseleşmiş bir şeydir. Buna imparatorluk o anlamda ihtiyaç duymamıştır. Ama bu demek değil ki, imparatorluk ne idüğü belirsiz bir şey İmparatorluğun da kendine göre çok kesin ideolojileri, dünya görüşü var. Bir kere İslamlık çok önemli. O İslamlığın arkasında bir Osmanlılık var. Bunun adı eskiden konmamış, 19. yüzyılda konmuş, yani Osmanlılık bir tür millî kimlik haline getirilmiş. Evet her zaman için var ve o kültürü de görüyorsunuz. Demek ki imparatorluk içinde, kültürel birlik çok iyi yerleşmiş. Bu bakımdan tabii imparatorluğun da bir rengi olduğunu kabul etmek lazım.

Devlet-i Aliyye mi?

Osmanlı büyük devletti ve sonrasında da büyüktü. O büyük devletlerin içinde de büyüktü büyüğü vardır. İşte İngiltere, bu-

106

107

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

günün Amerika'sı gibi her istediğini yaptıramasa da istemediğini yaptırmıyor. Fransa biraz arkasından geliyor, her zaman aynı kuvvette değil. Rusya daha zayıf. Osmanlı büyük devletlerden bir tanesidir. Statüsü budur ve cumhuriyet de bunu devralmıştır. Düşünün ki Ankara'ya mühim bir büyükelçilik olarak bakılmıştır. Çok rica ederim Cumhuriyet devri Türkiye ne kadar mühimdir, ne kadar büyüktür? Ha büyüktür çünkü henüz mirası yemektedir. Dinamik bir toplumdur ve nitekim de büyümeye başlamıştır bugün. Bu o kadar önemlidir ki mesela Oniki Adalarda İtalyan işgalinde istihbarat faaliyeti yürütüyor Türkiye, nerdeyse parasız yürütüyor fakir Türkiye bunu. Çünkü imajı var o Devlet-i Aliyye'nin. Rumlar bile Türkiye'ye istihbarat hizmetinde bulunuyor Adalarda. Osmanlı'nın Batı'yla karşılaşması ile birtakım problemlerin başladığı söyleniyor. Halbuki Osmanlı zaten Batı ile sürekli temas halinde değil miydi? Nedir Osmanlının Batıyla serüveni?

Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın ortasında kurulmuş bir devlettir. Bizans, bugünün ölçüleri içinde Batılı değildir, Doğu Ro-ma'dır. Adı üzerinde, ayrı bir Balkan-Rusya periferisine dayanan bir merkezdir, bugünkü Batının düşmanıdır orijinal olarak. Ortodoks kilisesi de bu ideolojiyi taşır, öyle Katolisizmle birleşecek falan değildir, Protestanlıktan da nefret eder ve de haklıdır aslında. Çünkü o ayrı bir kültürel tahrip yaratır bu dünyada. Bugünün Rusya'sında bunu görüyoruz. Nitekim Ortodoks dünyanın şampiyonu olması gereken Rusya, bugün için Batı'nın bir türlü benimseyemediği Batılı bir devlettir. Onun için tabii Osmanlı'nın da Batı'yla karşılaşması diye bir vakıa var. Batıyla karşılaşan bir Osmanlı var, bu çok önemli bir şeydir, bu zihniyeti bilmek lazımdır. Maalesef bu yeterince anlaşılmayan bir olgu ve bu devlet bu topraklarda doğmuştur; yani onun yerini almıştır ve bu Müslümandır, Müslüman Roma'dır. Müslüman Roma, bildiğimiz Batıyı, yani Roma İmparatorluğu'nun dışını, onun periferisi olan Batıyı son derecede rahatsız etmekte-

108

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

dir. Hele bugünkü Batı kültürü o Akdeniz Roma'sı değil de, eski barbar Roma İmparatorluğu'dur. Bunlar Roma İmparatorluğu'nun müesseselerini almışlardır, hukukunu almışlardır ve asıl önemlisi dinini almışlardır; ama kendilerine göre. Bizim bunlarla bağdaşamamız mümkün değildir.

Neden?

Müslüman olduğumuz için değil, Hristiyan olsak da bağdaşamayacaktık. Rusya bağdaşıyor mu? Hayır. Bu bakımdan bunun üzerinde ısrarla durmanız lazım; ama öbür taraftan şurası çok açık ki, biz ne Çin'iz ne Hint'iz; bunun içinde doğduk, bunlarla kavga içinde büyüdük. Bu bakımdan bizim karşıımızdaki Hristiyan kisvesindeki Batı'dır ve o Batı'nın kıskırttığı Hristiyanlıktır. Adeta İslam kılıcı, Türkiye haline getirilmiştir. Sırf gelmiş değil, getirilmiştir, teşvik de edilmiştir bunun için ve böyle bir misyon yüklenmiştir Türklük. Bu ülkenin ve bu tarihi kimliğin karşısında olan, Hristiyanlıktır. Bir şeyi daha bilmek lazım; iktisadî birlik demek, kültürel, idarî, hukukî, medenî birlik demek değildir. Yani Türkiye'nin Batı kulübünde yerinin olması meselesi tartışılır, öyle kolay karar verilmez. Efendim biz Batılıları bırakalım, Araplarla gidip oturalım, dersiniz, Arapların hangi kimliğiyle, hangi varlığıyla bunu yapacaksınız?

Osmanlı, azınlıkları nerelerde kullandı, nerelerde istihdam etti? Osmanlı azınlıkları her yerde kullandı. Sanıldığıının aksine askerlik yapamazlar diye bir görüş var. Bal gibi de askerlik yapmışlardır. Hem de meslek sınıflarında falan değil, muharip sınıflarda bile vardır. Hiç belli olmaz; ama karıştırdıkça çıkıyor; donanma demir atıyor, Paskalyalar, Noel'de falan. Çünkü birçok mürettebat, çavuş, subay vs. Ortodoks. Ayrıca diplomaside kullanıyor, valilikte kullanıyor, tercüme işlerinde kullanıyor. İslam gayrimüslimlere yaşama hakkı veriyor ve onları koruyor. Bunun karşılığında zımni bir kontrat söz konusudur ve bu kontratın içerisinde iki cemaat bir arada yaşar. Aslında gayrimüslimlerin

109

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

bazı konularda bir muafiyeti, hatta bir imtiyazı söz konusudur. Ama, öbürünün de, ona göre bir faikiyeti söz konusudur; çünkü, Müslümandırlar.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal, idarî ve siyasetî düzeninin laik olup olmadığı çok tartışılan konulardan. Bu tartışma doğru bir tartışma mı?

Evet, laik olup olmadığı çokça tartışılıyor; ama bu şimdi tartışılıyor. Bunun şimdi tartışılması çok lüzumsuz. Laiklik nerde var ki? Bunun tartışılması çok abes zaten. Son yüzyılda ortaya çıkan kavramı, altı asır önce yok diye, o dönemleri karalamak ne biçim bir iştir? Bu tartışmada gözden kaçırılan önemli bir nokta, 18-19. yüzyıllar boyu imparatorluğun hukuk, yönetim ve toplum düzenindeki değişmelerin yarattığı dualist yapıdır. Osmanlı toplum, devlet ve hukuk düzeni altı yüzyıl boyu aynı kalmamıştır, bu bakımdan günümüze kalan mirası tek boyutlu değişmez bir yapı olarak değerlendiremeyiz.

Tarihçiler neden daha çok imparatorluğun 15-17. yüzyıllarıyla, yani yükseliş dönemleriyle ilgilenmişlerdir?

O çok doğru. Tabii biraz eski devir, eski dönem tarihçiliği çok çekicidir.

İkincisi büyük imparatorluktur, büyük devlettir, bu da tarihçiyi cezbediyor,

bununla uğraşmak çok daha hoş oluyor, yani kendine göre bir özgünlüğü vardır. Zamanla, bakışlar değiştikçe 19. yüzyıl da cazip hale geliyor. Bir de klasik kültürle, klasik dille, epigrafik eğitimle yetişen insanın daha yakın döneme pek ilgisi olmuyor. Şimdi ben oturup da Cumhuriyet tarihini incelemem. Çünkü donanımım ona manidir.

Osmanlı'nın 'Türklüğü ikinci plana ittiği' şeklindeki yorumları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Yok efendim, hayır. Orada bağıra bağıra Türk milliyetçiliği yapılmıyor ama işte dili Türk, ordunun komuta dili Türk, ordunun esas unsuru Türk. Böyle Türklüğü ikinci plana itecek de ne

110

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

olacak? Boş laflar bunlar, laf ola beri gele. Bu tür adamlar 'Osmanlı Rumları niye kesmedi?' diye de yakınıp dururlar. Sakat görüşler bunlar.

Siz 19. yüzyıl için "imparatorluğun en uzun yüzyılı" dediniz, 19. yüzyıl neden imparatorluğun en uzun yüzyılı?

En uzun yüzyılıdır; çünkü bitmeyen sancıdır. Sabaha kadar uyuyamazsın, çok uzun gecedir ya onun gibi. O dönem her şeyin çok büyük sancıyla değiştiği bir dönem. Bu, bütün dünya için öyledir, yalnız bizim için değil. Çünkü sanayi çağı başlıyor, büyük metropoller çıkıyor, buhar gücü kullanılıyor, fabrika çağı, yeni bir işçi sınıfı çıkıyor, politikaları değiştiriyor, iletişim değişiyor, ulaşım değişiyor, eğitim değişiyor, bütün dünya değişiyor. Ne zaman değişiyor dünya? Neolitik çağda ziraate geçilmesi, şehrin ortaya çıkmasıyla. Ne zaman değişiyor dünya? Sanayinin ortaya çıkmasıyla; hızla değişmeye başlıyor ve tarih hızlanıyor aslında. Ama bu hızlı değişme insanları mutlu mu ediyor? Yok. İnsanın temel yapısını mı değiştiriyor? Onu yaptığını zannetmiyorum. Yani çok daha zeki ve bilgili mi oluyoruz? Hayır. 19. yüzyıl Osmanlı tarihi, bir bakıma idarî reformlardan oluşan ve Osmanlı tarihinin panoramasını değiştiren bir devirdir. Klasik dönemden başlayıp sanayi dönemine kadar uzanan Osmanlı, çağa ayak uydurma, kendini yenileme çabalarına giriyor zaman zaman. Bu yüzyıl itibarıyla Osmanlı modernleşmesini bu bağlamda nasıl görmek lazım?

Osmanlı modernleşmesi otokratik, bürokratik düzen altındaki bir değişmedir. Kendine özgü değildir o anlamda. Yani en azından Rusya böyle modernleşti, hatta Avusturya böyle modernleşti, İran modernleşmemekle birlikte buna gayret etti, Japonya böyledir. Zaten çoğulcu bir modernleşme tipi de pek göze çarpmaz dünyada. Fransa ve İngiltere için de aynı şey bu. Ama bunun tartışması yapılabilir. Onlar hadi demokrasi denilen olayı tanımışlardır. Aslında bize tarif edilen ve bilinen klasik demokrasi, İngilizce konu-

111

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

şan milletlere özgü bir şeydir. Kıta Avrupası bile bunu geç tanımıştır ve tam tahakkuk ettirememiştir yakın zamanlara kadar. İç ve dış gelişmeler, hayatının son 40 yılında imparatorluğu, bu otokra-tik modernleşmeden anayasal bir monarşiye kadar sürükledi.

Merkezi hükümet modelinin 19. yüzyıl imparatorluğunun yapısını belirlediği gözleniyor. Devletin dirliği ve idare edilenlerin desteği için "kanunsuzluğu önlemek, idare edilenlere yeni bir dünya görüşü kazandırmak, ulusçuluğun yanında vatanseverlik öğretilmesi ve yerleştirilmesi... Peki ne oldu bu hedeflere? Belirtmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu milliyetçi akımların kuvvetlendiği, dinî kompartımanların büyük bir hareketlilik içine girdiği 19. yüzyılda, çeşitli ırk ve dinlere mensup tebasını ve ülkeyi yönetip kontrol edebilmek babında bu gibi merkezîyetçi kontrol ve yönlendirme mekanizmalarını başarıyla kullanmıştır. Bütün imkânsızlıklara rağmen reformun getirdiği yeni idarî kurumlar, bu alanda şaşılacak bir teşebbüs kabiliyetine sahipti. Osmanlı vatanseverliği ve Osmanlı kimliğini yerleştirmekte de bir hayli yol alınmıştır; sadece Türk unsuru değil, Hristiyan ve Musevi tebaadan ve klasik devirde de olduğu gibi Türk olmayan Müslüman unsurdan derlenen bir seçkinler grubu, Osmanlılık bilinciyle devletin ve kendi toplumlarının yönetiminde rol alabilmiştir. Hem merkezi bürokrasideki, hem taşra bürokrasisindeki memur kompozisyonuna baktığımızda bunu görebiliriz.

Osmanlı idaresinin son yüzyılı, klasik bir imparatorluğun modern dünya şartlarına intibak yolunda gerçekleştirdiği başarılı bir mücadelenin tarihidir. Hayatın her safhasını düzenlemek ve müessir tedbirler almakta Osmanlı bürokrasisi gerek idareci, gerekse hukukşinas olarak başarılı bir rol oynamış ve bugünkü Türkiye idaresinin Asya ve Orta Doğu, hatta belirli alanları göz önüne alırsak Balkan ülkeleri arasındaki imtiyazlı konumunu kazanmasını sağlamıştır.

112

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

Siz ısrarla "Redd-i miras hakkımız yok" diyorsunuz. Bunu nasıl temellendiriyorsunuz?

Efendim çok basit; tarih devam eden bir süreçtir. Hiç kimse "Mohaç Meydan Muharebesi ya da Balkan Savaşları beni niye ilgilendirsin ki?" diyemez. İlgilendirir hepimizi; çünkü bugün yaşadığımız ülkenin sınırları Balkan Savaşlarından ciddi biçimde etkilenmiş. Türkiye'nin bugün yaşadığı dış politika sorunlarının pek çoğu bu savaşlarla ilgili. Mesela Macaristan'a gittiğiniz zaman, Türk olduğunuzu öğrendiklerinde hemen Mohaç'tan bahsetmeye başlarlar. Bugünkü Türk-Macar ilişkilerini anlamak için de o savaşı iyi bilmek gerekir. Siz kendinizi ne kadar Osmanlı'dan ayrı düşünseniz de, dünya sizi öyle görmüyor. Redd-i miras diye bir şey olamaz. Yeni bir Türkiye doğdu, yeni bir Türk milleti doğmadı ki. Atatürk, "yeni bir Türk milleti" demiyor, "yeni bir sosyete" diyor. Sosyete dediği, Durkheimci sosyolojiye has bir tabir. Yani "Eski cemaat toplumundan modern anlamda bir toplum yarattık" diyor. İddia budur. Bir modernleşmeci liderin sözüdür o. Yoksa kalkıp da yeni millet, yeni vatan diye bir şeyden bahsetmiyor. Cumhuriyet, iddia edildiği gibi, bir enkaz üzerinde kurulmadı mı? Enkaz olur mu efendim?

O halde Osmanlı modernizminin Cumhuriyet'e bıraktığı büyük bir miras olmalı. İmparatorluk genç Cumhuriyete parlamentarizm, siyasî parti, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini imparatorluktan miras aldı. Cumhuriyetin tabipleri, fen adamları, hukukçuları, tarihçi ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyetin devrimcileri bir Orta Çağ toplumuyla değil; son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar. Bugünkü

113

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

TARİHTEN KAÇAMAYIZ

Türkiye'nin siyasal-sosyal kurumlarındaki sağlamlık ve zaafın bilinmesi, son devir Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür.

Yani rasyonel bir halef-selef ilişkisi var.

Cumhuriyet'in köklerinde Osmanlı var. Elbette Osmanlı'nın halefi biziz. Türkiye bir "redd-i miras" hakkına sahip değil ki.

Harf inkılabı "redd-i miras" olayının bir göstergesi olarak okunabilir mi? Harf inkılabı gerekliydi. Çünkü, Arap alfabesi Türkçe'ye uyar-lanamamış. Mesela bunu Farslar daha iyi uyarlamışlar. Bunun kanıtı imla kurallarındaki karışıklıktır. Bu nedenle, yazmayı kolaylaştırmak, okur-yazar oranını artırmak için harf inkılabı yapılmıştır. Fakat aynı dönemde, bir okul müdürünün, bir kaymakamın eski bir eser üzerindeki kitabeyi kazıtması gibi örnekler de yaşanmıştır. Ama bu, devletin resmi politikası değildir. Bu tür davranışlar tarih bilincinden yoksunluğun bir sonucudur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Osmanlı'ya yönelik bir kültürel kıyımdan söz etmek mümkündür.

Atatürk'ün Osmanlı'ya yaklaşımı nedir?

Atatürk Osmanlı'yı çok sevse imparatorluğu sona erdirmez, hanedanı tutardı. Ama son devrin Osmanlı'ya bakışıyla benim bakışımın da aynı olması mümkün değil. Bizim bugün tanıdığımız hanedan üyeleri, sempatik, mütevazı, Cumhuriyete saygılı insanlardır. Ben son devrin şehzadeleri, sultan hanımları gibi gö-remem bunları; çünkü aynı insanlar değillerdir. Bizim imparatorlukla çok sıkboğaz bir kavgaya girmemize lüzum yoktur zaten. Bu memlekette monarşist bir yapı ve akım da mevzubahis değildir. Atatürk, Osmanlı monarşisine çok sevecenlikle bakamaz; çünkü bunu işlemeyen, fakir bir devlet mekanizmasının başındaki bir örgüt olarak

görür. İşte, kaybolan Rumelisi'ne acır, içi yanar, kendi evi oradadır, kendi ecdadı orada gömülüdür. Hilafet

114

müessesesine çok saygı duyamaz; çünkü ona Müslümanlar saygı göstermemişlerdir, Hindistan hariç. Arap unsurun ne yaptığım görmüştür çölde. Bunu hep atlıyor millet. Hakikaten sen orada savaşıyorsun hilafet ordusu olarak. Herif İngiliz'le birleşerek senin savunduğun Medine'ye saldırıyor, seni mahvediyor orada. Çölde ricat halindesin, geliyor adam seni öldürüyor, karnını yarıyor askerin. Bunu İngilizlerle yapıyor. Orada İngilizler tarafından örgütlenen, gerilla tipi savaşan ama artık bozgun halinde geri çekilen ordulara saldırıran birtakım haydutlar var. Şimdi, bu toplumun insanı, bu toplumun zabiti o tarafa iyi gözle bakamaz. Onun için hanedana karşı da bir soğukluk var. Cumhuriyet ilan edilmiştir ve bu bizim devlet şeklimizdir, bunu da kimse tartışamaz. Cumhuriyetten monarşiye kimse avdet etmez.

Osmanlı bugün devam ediyor mu? Devam ediyorsa nasıl devam ediyor?

Osmanlı bugün devam ediyor. Tarihte süreklilik vardır, bu unutulmamalı. Ne kadar kırsan da devam eder. Türkiye Cumhu-riyeti'nin üzerinde kurulduğu topraklar Osmanlı'nın anavatanıdır. Bu nedenle, Cumhuriyetle beraber devlet devam ediyor; diliyle, diniyle, toprağıyla ve insanlarıyla. Yani bu bir kimliktir. Biz nerelerden gelmişiz? Yol belli: Ne Azerbeycanlıya benziyoruz, ne Türkmene, ne İran Azerbeycanlısına. Ve çok fark ediyor; mesela bir Kırımlı daha yakın buraya, bir Boşnak çok daha yakın dili başka olmasına rağmen, bir Arnavut daha yakın. Bunlar hep Osmanlılık. Yani Özbek mi bu şahıslara çok benziyor, yoksa Arnavut mu? Ortada imparatorluğun ve kültürün ne olduğu tartışılacak konu değil. Saltanat ve hilafetin kaldırılmasıyla Osmanlı'nın kurumsal yapısı ortadan kalkmadı. Saltanat ve hilafetle devletin iktidar yapısında bir değişiklik oldu; ancak devlet kurumlarının pek çoğu varlığını sürdürdü. 20. yüzyılla birlikte işlevini yitirmiş bir kurum olduğu için kaldırılmasının Cumhuriyetin iç ve dış politikasında

115

'&.

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

önemli bir etkisi olmadı. 75 yıl içinde, çok tatmin edici olmasa da Osmanlı'dan devralman siyasî ve idarî yapı belli bir gelişmişlik düzeyi yakaladı. Bugün Türkiye'nin siyasî ve idarî yapısında sakatlıklar varsa, bunların da köklerini Osmanlı'da aramak gerekir.

Benim Türk aydınına sürekli söylediğim bir şey var, burada bir kere daha tekrarlıyorum: Osmanlı mirasım reddetmek ya da benimsemek gibi bir lüksümüz yok, böyle bir tercih hakkımız yok. Yüz yıl öncesini okumamız, geçmişle diyalog halinde olmamız gerekir. Resimli Osmanlı Tarihi okuyan insanlarda, bir tarih bilgisi ve tarih bilinci oluşmaz. Tarih bilgisi bu düzeyde olan insanlarla da Türkiye Osmanlı mirasını tartışamaz.

116

Nerede hata yaptık?

KONUŞAN: ZAFER YILMAZ

Dergâh, sayı: 134 (Nisan 2001), s. 12-13.

Çok sık tartışılan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesini bazı yerli yazarlar Orta Asya Türk devlet geleneği ile açıklamaya çalışıyorlar. Bu ne kadar doğru? Sizce Bizans tesiri ihmal mi ediliyor?

Yapıya bağlı. Çünkü bu bir Türkmen aşiretidir. Tabii o zaman Asyaî gelenekle bunu açıklamak gerekir; ama devletin kuruluşunda bizim Profesör Fuat Köprülü ekolü Selçuklu ümerâsının payını ortaya koymuştur. O daha yakın çünkü; Selçukîler Türk ve arkalarındaki gelenek İran devlet geleneği; bu ne demek oluyor? Yani Sâsanîlerden beri gelen Tevâifü'l-Mülûk devrinde Sa-manîler vs. intikal eden ve Selçuklulardan sonra İlhanlılarla süren bir gelenektir; kâtip sınıfı, idareciler, maliyeciler buradan türemiş. Şüphesiz ki bu arada bir Bizans geçişi var ama nasıl? Bunu tesbit edeceksin, yani taşra Bizans'ına bakacaksın, Pale-ologlar devrinde hangi müesseselerle yaşıyor ve ne şekilde bir uyum var aralarında? Bu tabii çok zor. Bizantinistler ve Türkologlar bunu tek başlarına yapamıyorlar. Konuya el attığı zaman da bizim Türk tarihçiler çok

milliyetçi ve dar davranmışlar; yani kendi bildiği saha içinde düşünmüş, ondan dolayı daraltmışlar mevzuu.

117

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu efsanelerle açıklayan görüşler eleştiriliyor. Efsaneyi tarih diye kullanma safhası her zaman vakî. Vekayi-nâmeler kullanılır, fakat oradaki efsanevî unsurlar ayıklanmalı. Vakıa o tip bir tarihçilik yapılmıyor artık. Görüyorsunuz, şimdi bir takım tarihçilerimiz, Halil İnalcık ve başkaları, toponomi araştırıyorlar; bakıyorlar bölgeye ve kaynakları doğruluyorlar.

Yine tartışmalı bir konu da Osmanlı modernleşmesi. Osmanlı Devleti'nin, sizin de birçok çalışmanız bulunan 19. asır tarihine genelde kötöleyici bir bakış söz konusu. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Evet, o çok modaydı sağda solda; işte "Bunlar bizi değiştirdi. Tanzimatçılar ingiliz adamları; Avrupa'nın genişleyen, emperyalist amaline uygun bir hukukî, iktisadî yapı getirdiler, dolayısıyla Türkiye yarı sömürgeleşti." Öbür tarafsız "Devlet kimliğimiz, ahlâkımız, an'anemiz gitti" şeklinde konuşuyordu. Bunlar tabîî doğru değil yüzde yüz. Çünkü bir direniş söz konusu, bir içtihat asrı, cehd asrı söz konusu. Yani modernleşen, sanayileşen, sanayi ile dünyayı elinde tutan imparatorluklara, deniz aşırı koloniler kuran bir sisteme karşı nasıl dayanacaksın? Nasıl varlığını devam ettireceksin? İşte burada biraz yenilik lâzım, değişim lâzım ve öbür tarafla bir uyum lâzım. Çünkü savaşacak durum yok artık. Kaldı ki orda da çok büyük problemler var; hepsi aynı değil, yani bir kısmı seninle bir biçimde uyum içinde oturmayı tercih ediyor. İngiltere en büyük devlet; seninle uyum içinde, ama bir de Rusya gibi topraklarını isteyen bir devlet var. Dolayısıyla orada yeni kombinasyonlara gireceksin ki hayatını/Sürdürebilesin.

19. asır bir reform asrıdır. Müesseselerin reformunu yapıyorsun, hayata uyuyorsun, dünyanın şartlarına kendini uydurmak zorundasın, dış ilişkiler sistemine, milletler arası trafiğe, o trafiğin kurallarına uydurmak zorundasın. Çünkü artık 16. asırda

118

NEREDE HATA YAPTIK'

değiliz. Aşağı yukarı tâ başından kaçırdığın bir gelişimi yakalamak durumundasm. 16. asırda, 17. asırda problem değilmiş Avrupa'daki sanayileşmeye doğru gidecek bilimsel teknik gelişmeler; o asırda bunları yakalayıp yakalamamak mesele değilmiş, bir sorun teşkil etmiyor. Kaldı ki yakalamış da Osmanlı, harp teknolojisini vs. Ve meraklı. Gelişmelere kapalı diyoruz. Yanlış! Mesela, buraya gelen İngiliz elçisinin kendisine bakmıyor millet, gemisine bakıyor. Bu meşhur olaydır, 16. asır Osmanlısı meraklıdır. Osmanlı, yeni teknolojiye, kartografyaya, gemiciliğe, topçuluğa meraklıdır. Zaten kendisi bunları tatbik etmiş; ama 18. asırdaki değişim başka birşey, onu yakalayamamış. Yani bürokratik mekanizmalar değişmiş, hayatın kendisi değişmiş, bir takım yeni idarî sistemler ortaya çıkmış. Bunların sıkıntısı 19. asırda bilhassa hissedilerek bir değişime gidilmiş.

Kitabınızda Osmanlı modernleşmesini anlatırken sık sık Rusya ile karşılaştırmalar yapıyorsunuz. Evet, çünkü onlar bizden evvel başladılar bu tip bir yenileşmeye.

Onlar daha mı radikaldi?

Daha radikal, olabildiği kadar tabîî. Yani hayatını yeniliyor, ordusunu, bürokrasisini, imlasını yeniliyor. Bu, aşağı yukarı bizim 19. asırda taklit ettiğimiz veya ihtiyacını duyduğumuz tarzda bir reformdur. Rusya buna erken başlamıştır. En erken başlayan odur, onun için çok ilginçtir. Tabîî o da tam muvaffak olmuş değil, o da sıkıntısız ve münakaşasız olmuş değil. Onun için ona bakıyoruz; bir Rusya-Türkiye tarihi yapıyoruz kültürel açıdan.

Yenileşmenin devlet eliyle başladığını görüyoruz.

Her yerde yenileşmeyi devlet başlatır.

Bazılarının söylediği gibi, halkın katılımı da söz konusu olabilir miydi?

119

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Bunlar boş laflardır; bunu zaten Cevdet Paşa yazmış, "taraf-ı saltanat-ı seniyyeden yapılan ıslahat" diye. Halkla birlikte yenileşmek gibi şeyler 18. asırda, 19. asırda fantazi fikirlerdir.

Hem Batılılaşaacağız diyoruz, hem de Batı'nın kaynaklarına uzak duruyoruz. Mesela Türkçenizdeki derli toplu ilk ve tek Latince Sözlük 1995 baskılı. Hâlâ bu baskı bitmiş değil: Batılılaşaacağını söyleyen ülkemizin üniversitelerindeki klasik filolojinin durumunu nasıl buluyorsunuz?

İkisinde var, üçüncüsünü kuramıyorlar. O iş herhalde sosyoloji ve tarih gibi lafazanlığı kaldıramayacağı için, çünkü neticede birinin girip Yunanca ve Launce'yi öğretmesi ve bilmesi lâzım. Böyle bir adam da yok bu memlekette, çok sayılı. İşte İstanbul Üniver-sitesi'nde kurulmuş; onu ehliyetle yürütüyorlar. Ankara'da var.

Türkler bu konuda çok yeni. Bir bakıma Türkiye batılılaşması boş laftır. Çünkü batılılaşma, bir medeniyetin köküne inmekle olur. Bugün Türkler, garson Fransızcası ve İngilizcesi ile Batı kültürünü anlamak iddiasındadır; bu boş iş. Yani Yunan-Latin hümanist kültür geleneğini bilmen lâzım ve o da tabii Türkiye için yeter bir hümanist gelenek değildir. Çünkü bizim arkamızda Arapça, Farsça vardır. Müslüman olduğumuz ve vahiy dilimiz, yani vahyi okuduğumuz dil Arapça olduğu için, onun arkasında İbranca ve Aramca vardır şedid bir şekilde, onu bilmemiz gerekir. Bütün bunlar mevcut değil Türkiye'de. Yani bu anlamda bizim ilahiyatçımızın, klasik İslâm ilimleriyle uğraşan takımımızın da İslâm hümanizmine girmeleri mümkün değildir. Çünkü çok açık bir şekilde kaynaklarına uzaktırlar. Yani anlayamazlar bu topog-rafiyi, Arabistan'ın, Ortadoğu'nun coğrafyasını, orada bu dinin vahyedildikten, zahir olduktan sonra hangi şartlarda yayıldığını, geliştiğini, insanlara nasıl hitap ettiğini, yakalayamaz bizimkiler; çok açık birşeydir. Yani en azından, Amr İbnü'l As Filistin'i fethettiğinde orada Aramca konuşuluyordu; Mısır'ı fethettiğinde orada da yine aynı şekilde Kobtça (dimetik; formatik bir dil) ko-

120

NEREDE HATA YAPTIK?

nuşuluyordu. Halid bin Velid, Peygamberimizin irtihalinden, da-rü'l-bekâya göçmesinden 10 sene sonra Irak'ı fethettiğinde orada daha Sâsanca konuşuluyordu; Sâsâniler Pehlevîce konuşuyorlardı. Biz bunları bilmiyoruz, mesela böyle bir coğrafyadan haberimiz yok, ama İslâm'ın yayılmasından söz ediyoruz. İslâm'ı en iyi inceleyenler de zaten Batılılar.

Evet, Batılılar inceliyor ve biz bundan da hiçbir şekilde örnek almıyoruz.

Sözlerimizde, isteklerimizde samimi değil miyiz acaba?

Samimiyet yok tabii. Çünkü burada müthiş bir tembellik var. Türk hümanizması diye bir akım vardır 40larda. Bunlar bu konuya eğildiler; Sinanoğlu, Azra Erhat, Sebahattin Eyüboğlu... Şunu söyleyeyim, eksiktiler; bunlar hiç tarih bilmiyorlar, yazdıklarından onu anlıyoruz. Mesela, orta zaman Avrupa tarihini hemen hemen hiç bilmiyorlar ve Avrupa tarihini şekillendiren unsurları iyi bilmiyorlar. Ben, Azra Erhat'ın Endülüs'den bahsettiğini hiç duymadım, Sinanoğlu'nun da duymadım. Yunanca'yı, eski Yunan kültürünü biliyorlardı, filolog olarak yetişmişlerdi, Latince'yi biliyorlardı, Batı dillerinin bir kısmını biliyorlardı ve orada mesela dehşetle size birşey daha söyleyim, bizdeki hümanist ekolü meydana getiren insanların ve kalemşörlerin (Nusret Hızır hariç) çoğu Almanca bilmezdi. Yani Alman felsefesini, 19. yüzyılın orjinal Alman tarihçiliğini kaynaktan takip edecek durumda değillerdi. Buna rağmen bu insanlar Batı kültürü denildiği zaman oraya gitmeyi işin gereği ve namusu olarak anlamışlar ve buna gayret etmişler. Söyledikleri yaptıklarına eşit değil. Bir tanesini devlet atmış solcu diye, öbür kalan da işini ciddiyetle yürütememiş; yani arkalarında teşkilat ve müessese bırakmamışlar. Bu çok önemli. Mesela, Fuad Köprülü arkasında teşkilat ve müessese bırakmış bir şeyi devam ettirmek için; bunlar ise bırakmamışlar, ikincisi, bu hümanizmanın zayıf bir tarafı; bu toplumda tarihe dönük, zamanlarda ve mekânlarda insanı kavramaya dönük, gerçekten in-

121

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

sancıl bir kültür yaratmak istiyorsan mutlaka surette İbranca, Arapça, Farsça, Aramca ve tabii Yunanca ve Latince'ye önem vereceksin. Böyle birşeyi de

hissetmemişler; ben bunları çok iyi hatırlıyorum. Türkiye'de bir hümanist jimnazyum denedi bunlar; Ankara Kız Lisesi'nde, Ankara Erkek Lisesi'nde (Atatürk) Latince sınıfı açtılar. Parlak çocuklar okudu orada. Mesala, Gazi Yaşargil Atatürk Lisesi'nin Latince sınıfından, yani hümanist jimnazyum mezunudur. Fakat hümanizmin öncüleri hümanizmanın öbürkiyle de birlikte yapılması gerektiğini farketmediler; etmedikleri için de maalesef bu bölüm yaşamadı. Bu anlamda, Türkiye'deki din eğitimi hakkında neler düşünüyorsunuz? Bir toplum tarihî kökenini, kültürel kökenini aramak ve sahiplenmek ihtiyacmdadır. Maalesef bu yönelimimiz, iki tarafın da işe ciddi ve derinlemesine bakmaması nedeniyle sonunda şarlatanca ve ham ervah bir grubun elinde İmam-Hatiplere dönüştü. Bunlar, "Ölümüzü yıkatacak, gaslettirecek adam bulamıyoruz, cenazemizi kaldıracak adam bulamıyoruz" gibi halkın özlemlerine cevap verecek sloganlarla bu okulları kurdular. Çok inkılapçı geçinen CHP hükümeti de çok partili sisteme girdiği için taviz verdi ve işe başladılar. Bu bir felaketle bitti. Çünkü bu memlekette İslâm hümanizması bu kadar pespaye ve zavallı bir gelenekle kurulmamalıydı. Hadi diyelim ki onu o anda yapan insanlara aslında fazla suç atamayız; hatta bir yerde iyi niyetli insanlar oldukları için teşekkür edelim, hayır dua edelim. Fakat bu böyle devam ettirildi. Demokrat Parti iktidarı devirince, 60'dan sonra CHP iktidarı devirince, bir daha AP devirince, bir daha CHP devirince; 400 küsur İmam-Hatip okulu oldu ve çocuklarımızı ziyan ettik. Bugün halk bu okullara çocuğunu yolluyorsa sadece disiplinden dolayı yolluyor. Buralarda ne İslâmî bir şeriata yönelik hümanizma öğrenilebilir, hattâ ne de din işleri öğrenilebilir. Zaten gidenlerin de yüzde yüz böyle bir talepleri yoktur. Aileler çocuklarının esrardan, çete savaşıdan uzak yerlerde okumalarını istiyorlardı. Bû-

122

NEREDE HATA YAPTIK'

tün neden bu. Bu okullar da bugün fiilen kapatıldı. Bunların fiilen kapatılması dürüst bir idare anlayışı tarafından yapılmadığı, maarifçilerin alelade, ilkesiz işlemleriyle becerildiği için bunları kapatalım derken sanat, okullarını zedelediler, konservatuar eğitimini zedelediler. Çünkü 8 yıl çok düşüncesizce bir plan aslında; biliyorsunuz tamamen sıfıra irca olacak. Bunun da bir eksiğini duymaz Türkiye; onu size söyleyim. O safha geçmiştir. Biz bundan sonra lise eğitiminde hümanist jimnazyum geleneğini yaratmak çabasına düşmeliyiz. Geleceğin hümanizmasını ve geleceğin hümanist jimnazyumunu, lisesini bu memlekette Şarka ve Garba âşık insanlar, yani Yunan ve Roma'yı en azından Arap ve Fars dünyasına olduğu kadar âşık olan insanlar kuracaktır. Bu gerçekleşirse göreceksiniz bu memleketin zeki çocuklarından 10 senede muhteşem bir entellektüel sınıf çıkacak; ama buna bir başlamak lâzım. Mühim olan din adamı yetiştirmek değil, bir medeniyeti anlayıp şekillendirecek adam yetiştirmek. Ucuzluğu bırakalım, ciddi ve derin düşünüp faaliyete geçelim.

123

, -"*' /*

BU BİR RÖPORTAJ OLABIÜR Mİ?

KONUŞAN: EKREM S. ÂRAM

Düşünen Siyaset, sayı: 3 (Nisan 1999), s. 23-30.

Aslında bu bir röportaj değil. Yani; bir kere bu teknik olarak imkânsız. Çünkü ben konuşmacıya hiçbir soru sorduğumu hatırlamıyorum. Ancak buna rağmen verilmiş cevaplar var diyeceksiniz ki bu da doğru. Gelgelelim bu cevapların sorulan sorulardan mülhem oldukları da söylenemez.

Böylesine "problematik kıvamında" bir giriş şaşırtıcı olabilir. Ancak İlber Bey'e soru sormak ya da cevap almak uğraşının kıyısından geçen kimselerin pek yabancıları olmadıkları ilginç bir zeminin üzerindeyken de farklı bir üslup kullanmak pek mümkün değil.

Mutad soru-cevap şeklinin dışında, hatta ona muhalif bir for-mat gelişti bu konumda. Önce ben soruya bir giriş yapıyordum. Daha tamamlamadan İlber Bey'in cevabı, sorunun devamını gerektirmeden geliveriyordu. Bu devamlılık sürecinde sürekli doğrusal bir çizginin izlendiği söylenemez. Ancak takip edilen kıvrımların yine de özgün bir tarafının olduğu muhakkak.

Bol bol kitap okuyan insanların genelde aşına oldukları bir his vardır. Kitap okurken tanıdık bilgileri tekrarlayan sayfaları hızlı hızlı geçmeyi, bir daha karşılaşmamayı isterler. Ve bu his, biz bu bilgilerden ne kadar haberdarsak o kadar çok yoğunlaşır. İşte Über Bey'in verdiği cevaplar dünyayla ilgili buna benzer bir hissin pratik sergisi niteliğindedir.

Velhasıl; herşeyin cevabı meşrebine göredir.

125

}1

TARİHİN SINIRLARINA YOLCU! UK

Önce konuyu genel olarak alan bir soru ile başlayalım. Üniversite kurumunun geçirdiği tarihsel aşamalardan sonra günümüzdeki yerine oturuşu nasıl oldu? Roma hukuk okullarından piskoposların tartışmasız otoritesi altındaki dindar Ortaçağ üniversitelerine, oradan da günümüzdeki seküler yapıya nasıl ulaşıldı?

Üniversite hakikaten universal bir bilgi yeridir ve bunun için teoloji lazımdır. Bizde bunun yerine kelimeler vardır. Çünkü biz Tan-rı'nın vasıflarını incelemiyoruz, bir teslis söz konusu değil. Bunu tartışmıyoruz da zaten. Fakat Batıdaki üniversite için teolojinin üstüne hukuk ve bir müddet sonra tıp gelmiş. Hukuk şart. Nereden çıkmış bu üniversite? İstanbul'dan çıkmıştır, Theodosius'un kurduğu Milattan sonra 5. asra ait bir müessesedir. Dolayısıyla en eski üniversite İstanbul'daki bu üniversitedir. Şimdilerde bizim, İslam'ın klasik çağındaki medreselerini bununla mukayese ediyorlar. Evet, fonksiyon olarak aynı işi görür. Onda hiçbir şüphe yoktur. Medreseler ilimlerin tümünü içeren kuruluşlardır. Dolayısıyla ikisini mukayese etmekte de hiçbir beis olamaz. Batı üniversitesinin yaptığı atılım bence 13. asırdan itibaren başlar. O da doğrudan doğruya tıp alanında deneye, kadavra kullanımına yönelik eğitimle oluşmuştur. Bundan sonra Batı üniversitesi ötekini geçmiştir. Yani deney son derece belirleyici olmuştur. Çünkü biz sistematik deneyi bilmiyoruz.

Teşkilatlandırmasını bilmemiştir daha doğrusu. Dolayısıyla aslında İslam yüksek eğitimi yahut islam eğitimi 15. asır ortalarına kadar üstünlüğünü koruyabilmekle birlikte yavaş yavaş çöküntüye uğramış ve bu asırda Avrupa üniversitelerine geçilmiştir, bunu böylece bilmek lazım. Artık çağdaş üniversite, her ne kadar klasik islam eğitimiyle paralelliklerini görmekte ise de Batı üniversitesinin tekelindedir. Hatta Batı üniversitelerinin rütbeleri, dereceleri, ücretleri, eğitim şartları, kuralları dünyayı örgütlemektedir. Ama şu da var ki bugün Batı üniversitesi çöküntü halindedir. Amerika'ya Anglo-Saksonlara doğru bir kayış vardır. Avrupa Üniversiteleri bu kıta içine gelecek

126

BU BİR RÖPORTAJ OLABİLİR Mİ?

vaat eden bir durumda ve düzeyde değildir. Bizzat en zengin Ortak Pazar ülkesi olan Almanya'da bile üniversitelerin hali içler acısıdır. Katıyken örnek teşkil edemezler ve ıslahları gerekir. Demek ki gittikçe Anglo-Sakson müessesesi olmuştur üniversite. Çünkü bunlar seçkin bir eğitim sistemine yönelmişlerdir. Zekâlar eşit değildir diye bakarlarsa, para çok mühim değildir. Harvard'a bugün çok parası olan değil, zeki, birikimi olan almıyor. Yine bu şekilde Japonya'ya da kayış vardır.

Bakınız size söylüyorum, geleceğin üniversitelerini ve nitelikli insan gücünü yetiştiren 3 ülke olacaktır. Bunlardan birisi Uzakdoğu ülkeleridir, özellikle de Japonya'dır, ikincisi Amerika Birleşik Devletleri ve onun bir cüzü gibi olan İngiltere'dir. Sonuncusu da İsrail'dir. Bu küçük ülke, yüksek eğitim sistemiyle örnek olacak durumdadır. Seçkin, talebenin zekâsını öne alan bir eğitim uygular.

Amerika'da ve galiba özellikle de Japon Üniversiteleri'nde de böyle elitist bir yapı var.

Evet. Ancak İsrail üniversitelerinin üstünlük farkı lise eğitiminden kaynaklanıyor. Avrupa'daki liseler ABD ile mukayese edilemeyecek kadar iyi halen.

Ama Kıta Avrupa'sındaki üniversiteler, sonradan kurulanlar için büyük ölçüde örnek teşkil etmiş. Özellikle de Alman üniversiteleri. Sonradan ne oldu ki bu duruma geldiler?

İki nedeni var. Birincisi Nasyonal Sosyalizm. Bu bütün Alman ilmini yok etmiştir. Yıllar önce gayet orta zekâlı bir arkeolog bana, "Siz" dedi,

"Yunanlılar'ı attınız istanbul'dan, Yunanca öğretecek adam kalmadı". Tabii bizim İstanbul Rumları arasında eski Yunan tetkikleri, dili gibi bir şey pek söz konusu olamaz, biliyorsunuz. Ona dedim ki: "Valla biz o Yunanca'yı daha çok sizin attıklarınızdan öğreniyorduk. O da yürümedi." Hakikaten beşeriyete iki harp arası Almanya'nın yaptığı katkı unutulamaz. Çok

127

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

büyüktür. Nasyonal Sosyalizm bu kültürü, bu muhiti silip atmıştır. Ve bir daha da dirilmesi mümkün değildir. Dırıltememişlerdir de zaten, ikinci nedense tabii Nasyonal Sosyalizmin, nasyonal olmayan sosyalizmidir. Maalesef sosyal demokrat iktidarlar büyük ölçüde kitlelerin gözünü boyamak için kaliteyi kantite lehine, miktar lehine feda etmektedirler. Üniversiteler aşırı kalabalıklaşmaktadır. Bu arada tabii orada sosyal demokrasinin onulmaz bir sahtekarlığı rol oynamaktadır. Talabeleri alıyor ama üniversitelerin kalitesini arttırmıyor, öğretim üyelerine bütçe ayırmıyor. Öğretim üyesi sayısı azalırken talebe sayısı artıyor. Ruhr bölgesi üniversitelerinin binalarında iş yok; laboratuvar, spor tesisleri dökülüyor. Dolayısıyla ortaya sefil üniversiteler çıkıyor. İşte bu, bugünkü Avrupa Birliği'nin eğitim yapısı, eğitim anlayışıdır. Hatta daha da beterini yapıyorlar, bütçede kısıntı oldukça bu kısıntı sosyal bilimler ve hukuka yansıyor, böylece klasik hümanist eğitim geleneğini kendileri baltalıyorlar. Bu giderayak liselere de yansıyor. Herkes lisede okuyacak diye o klasik seçkin lise eğitimi modelini terk ediyorlar, bu yanlış sosyalizm anlayışıyla maalesef çoğulcu demokrasi içinde halkı kandırıyorlar. Yani sırf bize mahsus bir şey değil, herkese mahsus bir hastalık; şunu söylemek istiyorum, benim derdim orası değildir, bizim onları örnek almamız son derece sakıncalı olur.

israil ve Japonya'ya bakmak lazım o halde...

Evet, israil; Japonya, Amerika eğitim sistemlerini gözden geçirmemiz gerekiyor. Başlangıçta piskopos otoritesinden daha dünyevî bir yapıya geçişi sormuştum.

Tarihsel gelişimi...

Öncelikle her üniversite ruhban sınıfının elinde değildi. Mesela Bologna bir talebe sendikası olarak kurulmuştu İtalya'da. Talebelerin yönetiminde bir üniversitedir. Talebeler hoca tutuyordu adeta. Birtakım üniversiteler vardır, ruhbandan bağımsız, adeta laik olarak kurulmuşlardır. Hem de geçmiş asırlarda. Efendim

BU BİR RÖPORTAJ OLABİLİR Mİ?

birtakım üniversiteler de vardır özellikle ruhban tarafından teşkil edilmişlerdir. Sadece Ortaçağda değil. Mesela yeniçağların Viya-naşı, Prag falan. Viyana bilhassa tamamen ruhban sınıfının elinde teşekkül etmiştir. Ve moral kuralları, edep kuralları bakımından bu, geç dönemlere kadar devam etmiştir. Mesela meşhur filozof Von Brentano, asistanı olan kızla ilişkisi var diye ordinaryüslükten atıldı. Böyle şeylere çok dikkat etmişlerdir. Tabii buradaki ideolojinin, dünya görüşünün ne olduğu bellidir. Ve bu gelenek devam eder. Ruhbanın kurduğu üniversiteler bugün Amerika'da da var. Bunların bazıları da hiç fena değil. Loyola Üniversitesi var. Şunu söylemek gerekir: Gregoriana da dahil olmak üzere ruhbanın teşkil edeceği üniversitelerin en iyi üniversiteler olacağını beklemek beyhudedir. Fakat şunu da unutmayalım: Ulemanın arasında ruhban kökenliler iyidir. Demek ki ilim adamının aile ve ev endişelerinden uzak olması gerekiyor.

Türkiye'de üniversitenin kökeni, kuruluşu konuşulduğunda herkes kendine göre bir tarih veriyor. Olayı Bağdat Nizamiye Medresesi'ne götürenler çıkıyor, Fatih'in Medaris-i Sema-niye'sine çıkaranlar oluyor. Kimi Mühendishane'nin kuruluşunu, kimi Darülfünun'u başa alıyor. Bunların doğrusu olarak hangisi düşünülmeli? Yüksek okul olarak, bizim asrî yüksek eğitim sistemimiz üniversitenin dışında teşekkül etmiştir. Tıp mektepleri böyledir, baytar mektepleri böyledir, Mülkiye lise olarak kurulup yüksek tahsile çevrildiği için Mülkiye böyledir. Hukuk Mektebi iyi olamadı hiçbir zaman. Buna karşılık medresesinin bir direnişi, bir uyumla-ması vardır yeni asra. 19. yüzyılda Medresetü'l-Kudat'ta yahut Mekteb-i Nüvvab'da (Kadı medresesi) bu gelişimi görürüz. Çok enteresandır, bu okulun programında Romanist Hukuk dersleri ötekilerden daha fazla. Ve okul daha ciddi. Onun için yeniçağın hakim deposu da o okuldan çıkanlar oldular. Ama bizde

üniversite geç kuruldu, istanbul Üniversitesi'dir ve iyi teşekkül edememiştir. Yani Türkiye üniversiteyi iyi kurabilen bir memleket değildir.

128

129

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Başından aksaklıklarla kurmuştur. Ve o aksaklıkların bir kısmı da şaşılacak kadar uzun ömürlü olmuştur. Nesilleri berbat etmiştir.

Nedir ki o aksaklıklar?

Efendim, bunlardan bir tanesi; mesela Batıyı taklit emişiz ama oradaki ihtisası, zihniyeti almayı bilememişiz, değil mi? Tarih yapıyorsun, edebiyat, dil eğitimi yapıyorsun ama yetersiz. Darülfü-nun-ı Osmani'de hiçbir şey yok. Ankara'da Dil-Tarih bunu telafi ediyor. Ama Sinoloji'ni, Hindoloji'ni devam ettiremiyorsun. Dolayısıyla dünyaya açık bir eğitim sözkonusu değil bizim dallarda. İkincisi, üniversiteyi memur yetiştirilecek bir yer gibi görmekten kaynaklanıyor. Gittikçe kalabalıklaştırılıyor. Bu doğru değil.

Medreseler de, ideolojik düşüncelerinin kabul ettirilip yaygınlaştırılması gibi özellikleriyle Osmanlı Devleti için çok önemli bir kurumdu. Cumhuriyet döneminde üniversitelerin böyle bir işlevleri var. Üniversitelerin bugün devletle olan ilişkileri o geleneğin bir uzantısı olabilir mi? Eğitimi etkilemek bizde devletin işi, ideolojik olarak. Aslında her yerde üstü kapalı yoldan bu yapılıyor. Değil mi? Fakat devletin bu eğitim kurumlarına yeterince önem verdiğim söylemek mümkün olmuyor. Yani hem bir şey bekliyor, hem de gerekeni vermiyor. O çok sakat bir görüş.

Zamanında medreseler konusunda çok hararetli tartışmalar yapılıyor. Halktan bu yolda talepler var. Şevki'nin, Hoca Muh-yiddin'in vs. ıslah, reform önerileri var. Dönemin uleması da yeniliğe hiç kapalı değil. Zamanın gazeteleri ciddi olarak reformu konuşuyor. Ancak bu istek bir türlü uygulamaya dönüşmüyor. Sebebi ne olabilir? Balkan Harbi'ne, Cihan Harbine asker göndermek, öğrencisiz kalmak yeterli bir açıklama değil herhalde?

Bu konuşulanlar niye gerçekleştirilmedi? Bak, bu açık. Medreselerde sen eski seçkin eğitimciyi terk etmişsin. İpini koparan dolmuş

130

BU BİR RÖPORTAJ OLABİLİR Mİ?

içine. Dolayısıyla tahsisat yetmiyor. Tahsisat yetmeyince eğitim kalitesi düşüyor. Çok açık; kalabalık talebe, az hoca olunca tahsisat yetmez. Böylece bu medrese modern ilimdeki gelişmeleri takip edemiyor. Bütün Türkiye takip edemiyor zaten, bunlar da edemiyor. Fakat bu adamların sınıf olarak bir aksülameli var, direnişi var herşeye. Onun için ne oluyor reform aslında? Mühendis, tabip, cerrah, artık ne lazımsa onun için ayrı okul kuruluyor, medresenin dışında. Bu, bürokrasinin bizdeki manüpilasyonudur. Sonunda ne oluyor? Fransızca bilen, hukuk bilen diplomatlar mı lazım? Ayrı bir okul kurulur. Ziraatçı mı lazım? Ayrı bir okul. Veteriner mi? Ayrı bir okul. Bunları kurduğun anda ne oluyor tabii birdenbire? Üniversitenin dışında (o zaten yoktu), medresenin dışında bir eğitim geliyor. Medrese kısmen ayak uydurabiliyor, Medresetü'l-Ku-datla. Başka çabalar da var, yüzeyde kalıyor. Dolayısıyla medrese asrı eğitimin dışında kalıyor ve kaldırılıyor. Ondan sonra artık bunun hiçbir fonksiyonu olamayacaktır. Öyle bir şey ki zamanla dine eğitimle ayrı bir veçhe verilmek isteniyor bizim modern ilahiyat fakültelerinde. Tabii bu tam İslam dinine uygun bir eğitim değil. İhtiyaca cevap vermiyor. Zaten biliyorsunuz, Üniversite reformu (1933) sırasında laiklik gerekçeleriyle kapandı. Ondan sonra ta 1949'da açıldı.

Medreselerdeki kadroların zenginliği çok göze çarpıyor. Bugün bile... Onu veriyor ama o tip medrese var diye. Ama öyle medreseler de var ki iflah olmuyor.

Medreselerin eğitim programlarıyla ilgili olarak mı?

Onlar çok değişiktir.

Yalnızca haşiyeye ve şerh mi okutuluyordu?

19. yüzyılda çok değişiklikler var. Bayağı astronomi, Fransızca, matematik öğretmeye gayret edenler var ama bunlar da medreseden medreseye fark ediyor. Sonra medrese talebesinin ilgisi

131

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

değişik oluyor. Bir tanesi bakıyorsun, Farsça'yla uğraşıyor. Kimi matematik öğrenmeye gayret ediyor. Fransızca'yı kıvırıp siyasî fikirler okumaya kalkanı var.

O gelenekten bugünkü üniversiteye yansıyan neler var? Mesela rektörlerin giydiği kıyafetler bir gelenek ama bazılarında uygulanmıyor.

Evet maalesef biz onu medreseden değil, Hristiyanlardan aldık. Halbuki aynı gelenek orada da var. Oradan alınca değişik bir kılık çıkıyor ortaya. Böyle kitap şapkalı binişler gibi estetik yoksunu görünümeler.

Türkiye'deki yüksek öğretim sistemi özellikle Cumhuriyet sonrasında önce Kıta Avrupa'sından çok etkileniyor. Sonra Ang-lo-Sakson etkileri görülüyor. Ve en son olarak da Amerikan üniversitelerinin etkileri. Bu gidişler gelişler yüksek öğretime neler getirip, ondan neler götürmüş olabilir?

Hiç kimse onu incelememiştir. Herkes gidip okuduğu, gençliğini mutlu mesut geçirdiği yeri cennet zannediyor. Nostaljiyle rasyonalite karışıyor. Yani kurumunu ıslah etmek için bir model arıyorsan, bunu yaparken rasyonal davranman gerekir. Gerçekten tetkik edeceksin, mukayese edeceksin, kendini bileceksin, iyisini seçip uyarlayacaksın. Halbuki bizde bu işi yapanlar nostaljik davrananlardır. Yani Amerika'da okuyan adamlar oradaki modeli olduğu gibi getirmeye kalkıyor. Olmaz. O onun nostalji-sidir. Gençliğinin hayallerini burada, tekrardan şato halinde inşa edemezsin. İşte maalesef biz onu bilmiyoruz. Bu, çok büyük olgunluk, görgü, mukayese ister.

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK, ESKİ TEPEDEN İNMECİ ALIŞKANLIKLARA DAYALI YENİ SÖYLEM TARZIDIR

Türkiye Günlüğü, sayı: 20 (Güz 1992), s. 15-19.

Cumhuriyet kavramına ve Cumhuriyet demokrasisine tarihî perspektif içinde nasıl bakıyorsunuz?

Cumhuriyet kavramı demokrasiyi respublicadan daha iyi ifade ediyor. Yani tıpkı Yunanca'daki cumhuriyetin demokratikon olması gibi anlam olarak Latince'den daha iyi ifade ediyor. Çünkü de-mokratikonda bu anlam vardır; halksal, kamusal demektir. Cumhuriyette de böyle bir ifade vardır; cumhurdan gelir. Bunun cema-hiri, cemahiriyye gibi» Libya'da kullanıldığı üzere gramer bakımından üretilmesi mümkündür; ama kavram olarak saçmadır. Zaten Kaddafi ile de alay etmişlerdi öbür Araplar o yüzden. Respublica daha kötü bir kelimedir, birleşik bir kelimedir ve isim çekimi yapıldığı zaman da res ile publicayı ayırarak çekerler; fakat kelime, kavram her zaman rejimleri ifade etmez.

Ben islâm'da, tarihte cumhuriyet olduğuna inanmıyorum. Hu-lefâ-i Râşidîn döneminde dört halifeden üçü son derece âdil ve nizâma uygun bir idare tesis etmişlerdir. Başarılı devlet adamlarıdır; ama burada bile onların seçimleri bizim bugünkü anladığımız demokrasi değildir. Yani o zamanın cumhuriyeti Venedik Cumhuriyeti gibidir. Venedik'teki, Floransa'daki cumhuriyeti de biliyorsunuz; ancak eşrâfm, patrici sınıflar kendi aralarında halleşip

132

133

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

idareyi kurmalarıdır; geniş halk takımı hiç ortak etmemişlerdir. Asıl genişletilmiş Cumhuriyet tabii Amerika ve Fransız ihtilâli ile gelmiş. Rey veren vatandaşlar ortaya çıkmış, daha geniş bir taban ve bundan çağdaş demokrasi çıkmış. Çağdaş demokrasi bu anlamda site demokrasisinden farklıdır. Bu anlamda 'çağdaş demokrasi' demek de İngiltere' demektir, İngilizler Ortaçağ'dan beri kabile demokrasilerine, barbarik oy ve karar verme mekanizmasına dayalı bir yapıyla parlamentarizmi geliştirmişler. Model, Yunanistan olmamış hiçbir zaman; kendi içlerinde geliştirmişlerdir.

Demokrasinin İslâm'da tatbiki mümkündür diyenler var. Çünkü içtihad müessesesi vardır; içtihad içtihadı nakzetmez. İchtihat içtihadı nakzetmediğine göre farklı içihatlar bugünkü anlamda farklı siyasî gruplar, farklı partiler demektir. İslâm tarihinde görülür mü?

İslâm'da da böyle bir şey olabilir. Fakat tarihte bu görülmez. Zaten İslâm çok çabuk monarşie inkılâb etti, hükümdarlığa çevrildi; fakat oradan hareketle, hükümdara itaati emreden, öngören, tavsiye eden İslâm hukukçuları bile dikkat ederseniz. Ebu Hanife'nin örneğinde olduğu gibi devletin dışında kalmışlardır.

Yani o kâdiu'l-kudat (başkadı veya kadılar kadısı) olmamak için işkence görmeye bile katlanmıştı. Bu İran'da da görülürdü, yani müctehit sınıfı devlete ortak olmazdı; onun dışında kalmayı, muhalif olmayı, kenarda bulunmayı tercih ederdi, ilk defadır ki siyasî karizma elde eden Âyetullahlardan biri bir merce haline geldi ve bunu siyasî iktidar haline çevirdi. İmam Humeyni örneğinde olduğu gibi. Bu tek örnektir aslında. O da şeklen idare mekanizmasının dışında kalmayı tercih ediyor; ama iktidar onun şahsında tecelli etti.

Tabii, bugünkü Türkiye açısından bizim meselemiz bu değil. Cumhuriyet, demokrasi diyoruz. Fiiliyatta cumhuriyetlerin hepsinin demokrasi olmadığını biliyorsunuz ve ekser halde de bazı meşrutiyetler cumhuriyetlerden daha demokratik oluyor.

Bir

134

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

ekstrer. örnek vereyim: *sveç Kralı ancak birinci mevkide seyahat eder, özel uçağı bile yoktur; bu tahsisat verilmemiş. Fazla uzağa gitmeğe gerek yok, Almanya'da, demokrasinin şampiyonu geçinen yerde, bakanlar hava kuvvetlerinden kendi gezileri için uçak kaldırıyorlar ve bu tenkid ediliyor. Demek ki demokrasilerde bir uzlaşmazlık, bir nitelik farkı var. Nitekim demokratik rejimi yürüten organlar, yani parlamentolar, bakanlar kurulları, politikacı sınıf da demokrasilerin hiç birinde çok sevilen, sayılan adamlar değildir. Bizde ne kadar şikayet ediyorlarsa her yerde aynı şey sözkonusu; her yerde içlerinde faziletli adam aranıyor.

Mesele şudur ki yakın tarihte diktatoryaların, hakikî anlamda totaliter rejimlerin görüldüğü, yaşandığı ülkelerde (Yunanistan ve İspanya gibi) bunlardan mütevellid problemler veya çok kanlı iç savaşlar çıktığında neticede bir uzlaşma doğar. Yani insanların kendileri demokrat değildir; fakat karşı tarafa tahammül etmek zorundadır gruplar çünkü aksini görmüşlerdir. Bu anlamda bizim Türkiye tarihinde "despotizm devri" olarak tavsif edilen II. Ab-dülhamid Devri, bazılarının abartarak "haydutluk devri" dedikleri İttihad ve Terakki devri ve "tek parti diktatoryası" denilen Kemalist devir söz konusu olduğunda hiç birisi bu katı rejimlerin geçirdiği anlamda diktatoryalar değildir; diktatoryal totaliter rejimlerin de hiçbirisi Nazi Almanyası'nın kanlı ve şeytanca zulmünü yaşamamıştır. Bizim halkımız tarihteki diktatoryal faciaları yaşamamıştır, bu ızdırabı o ölçüde çekmemiştir. Otoriter rejimlerin Dahrendorf'un deyimiyle totaliter'e göre yapısal farkı vardır ve po-litik-kültürel yansıması da farklıdır. Tabii ki Türklerin bu faciayı örnek alıp ıslah olmaları için 'çekmeleri lâzım, bu nasihatı dinlemiyorlar, musibeti denesinler' diyecek değilim, dedirtmeyiz de.

Demokratik toplumun gerektirdiği hükmi şahsiyete sahip örgütlenmeler illâ ki belirli tarihî ideolojilerin, tutumların, ritüellerin etrafında toparlanmayı gerektiren şeyler değil. Gerçi bizde, bu iki grubun da tebellür etmiş hâli yok: Bu toplumda bir sürü laik insan vardır; ama bu Fransa'daki laik grup gibi değildir. Ade-

135

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ta bir din gibi, nesilden nesile bunu aktaran bir grup değildir. Aslında bir takım ekonomik menfaat örgütlenmeleri için dahi bu geleneksizlik söz konusudur. Bu yüzden de demokratik rejim, iyi taşmamamaktadır. Yani mecliste partileri kontrol edecek alt gruplar zayıftır. Sosyal demokrat partileri ele alalım. Sosyal demokrat milletvekilleri kime hesap verirler? Mesela İngiltere'de bir İşçi Partisi milletvekili temsil ettiği grubuyla ilgili bir kanunu kaçırırsa işçiler onu mahveder. Bizde böyle bir şey yok; adam canının istediğini yapıyor; hesap vereceği bir organ yok. Belediyeler kime hesap verecek? Belediyeleri her gün kontrol edecek bir mahalle örgütlenmesi, bir lonca örgütlenmesi, bunun bir geleneği var mı? Yok! O zaman ne oluyor? Belediyede saltanat içerisinde bir bürokrasi doğuyor kendine göre; içerisinde, dıştan farklı imtiyazlı bir işçi diktası çıkıyor. Bu kontrol edilmeyen organda her türlü yolsuzluk yapılıyor ve her gelen de buna boyun eğmek zorunda. Hesap vereceği organ olmadığı gibi birilerine hesap sorduğunda kendini destekleyecek alt organlar da yok. Bu çok tipik bir olaydır. Bürokrasi denetlenemiyor. Partilerin tabana doğru kendi

hiyerarşisini tayin edecek piramitler yeterince kuvvetli değil ve bundan dolayı meseleler çıkıyor. Bu nasıl çözülür? Üzerinde ayrıca düşünmek lâzım. Burada şunu işaret edeyim: Bizde sağ dediğimiz, dinci parti dediğimiz partiyi de denetleyecek alt organlar yok. Kaç grup denetler orayı? Sosyal demokrat partinin 'taban boşluğu' onlar için de sözkonusu. Bizde taban demek 'seçmen' demek. Bu, yeterli değil.

İkinci Cumhuriyet kavramı için ne düşünüyorsunuz?

İkinci Cumhuriyet sözü bizde 1961'de çıktı. Fransa tarihi örneğine göre İkinci Cumhuriyet dediler buna. Anayasa sistemi, devlet sistemi değişti; hakikaten hava da değişti. Hiç küçümsemeyelim 27 Mayıs'ı. Birdenbire herkes konuşulmayan şeyleri konuşmaya başlayıp ele alınmayan meseleleri ele almaya başladı; kapı ardında kalan polisin insafına bırakılan bir takım akımlar

136

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

fıskırmağa başladı. Buna sadece solculuk değil, sağcılık da, İslamcılık da dahildir. 'İkinci Cumhuriyet' lâfı tutmadı çünkü biz . ' ideoloji olarak, tarihî hâtıra olarak, birincisine bağlıyız. Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet dediğinizde İkinci Cumhuriyet lâfının yaşama şansı olmuyor; bu teknik ve anayasal bir tâbir olarak kaldı. Zaten aslında Fransa'da da bugüne kadar o anlamda ve tarihî bir tâbir olmuştur. Siyasî hayatta, günlük hayatta tartışılır; fakat şimdi bu tâbiri alarak sistemin değiştirilmesi için konuşuyorlar. Bu ise öyle İkinci Cumhuriyet kurmakla olmaz, anayasa ile de olmaz. Dediğim tarzda kurumlaşmanın olması lâzım.

Bizdeki aydın takımı kapının önünde çöp gördüğünde, trafik tıkanıp gazetesine yetişemediğinde, bunun gibi bir takım aksaklıklara maruz kaldığında hemen İkinci Cumhuriyet'i kurmağa kalkar. Çok sivil toplumcu bu beylerin, temelde, bu tutumunun aslında 'As 20 tane herifi, herşey düzelir' diyen adamdan farkı yoktur. Yani meseleleri çözüm biçimleri o derece farazî, o derece hayalî, güya radikal ama aynı sakat platformdadır; '20 tane adamı asarsam bu iş düzelir; ihtisab ağasını getir, hepsini falakaya yatır, daha iyi olur' diyenlerin yaklaşımından daha iyi değildir. Çünkü bütün bu toplumu oluşturan kurumların nasıl değişeceği artık teorinin de ötesinde tatbikat ile olacak bir şeydir. Hatta bir an'analeşmenin, bir hayat tarzının oluşumuyla ilgili bir şey. Anayasa değiştirmekle ve cumhuriyet numaralamakla olmaz.

Ben, bugün İkinci Cumhuriyet lâfını edenlerden çok daha yararlı, çok daha değiştirci gördüğüm gruplar ve işler sayabilirim. Eğri veya doğru, kimimizin hoşuna gidebilir, kimimizin gitmeyebilir; ama hepsini saymak zorundayım: dövülen kadınlar için 'Mor Çatı' açan kadınlar, 'bu işler böyle iyi yürümüyor, bu ne biçim belediyedir?' deyip, kendi tarikat yoldaşlarına birinci sınıf sağlık hizmeti vermeğe çalışan ve bunun için örgütlenen tarikat mensupları, mahalledeki eski eserleri korumak için örgütlenen, çevrecilik yapan, alternatif eğitim kurumu için uğraşanlar, 'Meselelerimiz iyi yürümüyor' deyip mahalle, köy, kasaba bazında ken-

137

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

dişini örgütleyen tarikatçı, dinci, varsa solcu gruplar. Aslında bunlar, bu toplumda İkinci Cumhuriyet denilen düzeni getirmek için çok daha faydalı, kalıcı işler yapıyorlar veya yapabilirler. To-plum böyle faaliyetlerle değişir ve gelişir. Tarz-ı hayatımızı, düşünce ve bilincimizi değiştiren, yığını örgütlü vatandaş topluluğu haline getiren bu gibi faaliyetler ve bunların çoğalmasındır. Sözlerinizin başında demokrasi ile cumhuriyet ilişkisinden bahsetmiştiniz. Bu noktayı biraz daha açar mısınız?

Tabii. Bu tarihî gelişme için bir şekil şartıdır, onun yerine getirilmesidir; ama çok iyi biliyoruz ki bu tip bir vatandaşlık, bu tip bir geniş temsil bizim anladığımız anlamda demokrasiye değil, totalitarizme de hizmet edebilir. O yüzden şekille muhtevayı birbirinden ayırmak lâzımdır. Muhteva aslında kendi içinde yaşayabilen, kendi içinde teşkilâtlanabilen bir toplum yapısı kurulması demektir; bu en önemli hadisedir. Yani günlük ekmeğini, günlük işini temin ettiği müesseseye sahip çıkmayı, onu düzenlemeyi, korumayı bilen küçük vatandaş gruplarının toplumları gerçek demokratik toplumlardır. Böyle bir toplumda

demokratik nüve vardır; böyle bir topluma totaliter bir rejim gelse bile, yıkılmaya ve yıkıldığı gün demokrasi yeniden yeşerme ve boy atma kabiliyetine sahiptir.

Bu anlamda cumhuriyet rejimi şekli olarak demokrasinin olmazsa olmaz şartı değildir.

Evet, bu meşrutiyette de, yani anayasal monarşide de olabilir.

Ama cumhuriyetin getirdiği, Fransız cumhuriyet geleneğinin oluşturduğu geniş bir tabana oy hakkı verilmesi, seçme ve seçilme haklarının yaygınlaştırılması gibi temel faktörler de bugünkü demokrasi anlayışımızın öbür taraftan bir vasıtası... Bir taraftan-önemli bir hızlandırıcısı, şeklini oluşturan, kabuğunu oluşturan bir yapıdır; ama muhtevaya geldiğimiz zaman maalesef çağdaş demokrasimizi yaratan büyük Fransız İhtilâ-

138

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

li'nin gövdesinde bile, mesela İngiltere'ye göre bu muhteva zayıftır.

İngilizler, yani Anglo-Sakson, Cermanik toplumlar böyle bir ihtilâl yapmadılar; ama bu tip bir müesseseseleşme, teşkilâtlanma alışkanlığı orada çok daha fazla ve çok daha derin bir tarihî geçmişe sahip. Öyle olduğu için de oradaki müesseseler çok farklı. Demek ki bizim için Fransa'ya bakmak yetmiyor, hepsini bir arada mütalâa edeceksiniz. Çağdaş demokrasiyi oluşturan kabuk ve iskeletin unsurları arasında Alman-Romanist hukuk anlayışı gelir. İngiltere'nin yerel yönetim alışkanlığı, buna yönelik tradisyo-nu, yapısı vardır, buna mukabil, Fransa'nın devrimci ruhu, söylemi ve konvansiyonel meclis iktidarı vardır:

Türkiye'deki tartışmalara dönersek, bizim demokrasimizin aksayan, topallayan tarafları olduğu açık; fakat muhteva olarak bütün bunları düzeltmenin sanki olmazsa olmaz bir şartıymış gibi ikinci Cumhuriyet'i gündeme getirmek hangi entel-lektüel endişelere dayanıyor?

Bu, entellektüel endişelerden kaynaklanmıyor; düşünce tembelliğinden çıkıyor.

Çağdaş demokrasi anlayışı için gereken şeylerden birisi, çok tezatlı gibi görünse de bürokratik geleneğin kuvvetli olması, bürokratik çalışma disiplinine sahip olmaktır. Bütün bürokrasiler gibi Türkiye bürokrasisinin de çok anlamsız, kendine göre dejenere olan tarafları vardır. Yani insanlar Ankara'daki yüz bin bürokratin kendilerini idare etmesinden şikayet ediyorlarsa bunda haklıdırlar; ama öbür taraftan da bizim tarifini yaptığımız toplum için 'teknokrat' anlamında kuvvetli bir bürokrasi lâzımdır. Bir İngiliz imparatorluğu'nun bürokrasisi 18. yüzyıldan 19. yüzyıla, hatta 20. yüzyılın ilk yarısında Almanya'nın ve Fransa'nın bürokrasisinden çok daha becerikli, vasıflı, tutarlı, kuvvetli bir bürokrasiydi. Bunlar kanunları, işletme ve kayıt tekniklerini daha iyi bilirlerdi; hiyerarşileri çok daha oturmuş ve esaslıydı. Toplumda böyle bir örgütlenmenin mevcudiyeti için bürokrasi lâzım; yani çölde, kabiledede ve feodalizmde böyle bir şey olmaz. Bu geleneğin üzerine

139

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

yerel demokrasi, yerel örgütlenme kuvvetlenip gelişir ve merkezî eyleme karşı kuvvetle direnir.

Burada çok enteresan bir noktaya temas ettiniz. Türkiye'deki tartışmaların hâkim renklerinden biri şudur: Birinci Cumhuriyet, egemenliği hanedandan aldı; ama halka değil, bürokrasiye verdi... ikinci Cumhuriyet taraftarlarınınca Birinci Cumhuriyet'in zaafı olarak bu bürokrasi gösteriliyor.

Bu, toplumumuzda bir madalyonun iki yüzü gibidir: İran'daki askerî, sivil bürokrasi, tarih boyunca, Türkiye'deki gibi kuvvetlenmediği için o toplumda demokratikleşme gibi bir takım şeylerin becerilmesi mümkün değildir; toplum biçimsizce dağınık kümelerden oluşur. İnsanların yatay örgütlenmesi buraya göre çok zordur.

Aslında çok kişi bilmez; ama İran'ın entelektüel sınıfı daha çok okur, Batı literatüründen Türkler'den daha fazla haberdârdır; fakat bürokrasi dediğimiz cihaz buradaki kadar kuvvetli değildir. Benim biraz önce tarif ettiğim teşkilâtlanmış ve siyasî alışkanlık edinmiş toplumlarda kuvvetli gelenek sahibi bir bürokrasi kurulması menfi değil, müsbet bir unsurdur. Bir kere insanlar bunun farkında değil, bu geleneği ve temeli yadsıyarak, demokratik örgütlenme

nutukları atamazsınız. Bunlar zıt kardeşler; bu zıtlıkların birlikte gelişmesi önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan itibaren yeterince demokratikleşememesinin vebali, sorumluluğu Cumhuriyet bürokrasisine yıkılıyor. Bu bakımdan söylediğiniz farklı bir şey.

Burada farklı bir şey var. Bence zayıf olan nedir? Teşkilâtlanma ve müesseselere sahip çıkma alışkanlığıdır. Bunun üzerinde ısrarla durmak lâzım.

Bizde hiç kimse kendi içinde bulunduğu bürokratik, formel veya informal müesseseye sahip çıkmaz; bunun ne olduğunu bilmez; ama buna bağlanmayı da bilmez. Bu, Anglo-Sakson toplumlarının en mühim özelliğidir. Mesela adam 50 yaşma gelmiştir,

140

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

okulundan mezun olalı 30 sene olmuştur; ama hâlâ okulun durumunu gözler, başta bulunur. Eğer idaresi kötüyse içinde oku- 'yanlarla ve çalışanlarla birlikte bir grup oluşturup idareyi değiştirmeye çalışır. En çok gelenekleşmiş dikta ve monopol havası estirdiği iddia edilen Mekteb-i Mülkiye'de bile böyle bir şey görüyor musunuz? Bütün devlet kademeleri, politikacı sınıfı Mülkiyelilerle doludur; fakat bu adamlar mektebin dejenere olmasına, alt üst olmasına hiçbir şekilde tepki göstermiyorlar. Durumdan haberleri bile yok; görmüyorlar; âdeta duvara bakıyorlar. Aynı şey okulun içinde olanlar için de geçerli, işte bu bir iptidailiktir. İnsan hayatı örgütlerde geçer ve tadı tuzu onlara bağlıdır.

Bunlara Pulcular Derneği'ne kadar giden daha bir çok örnek yerebiliriz.

Bu ilgi ve aidiyetin ailenin, yemeğin, mutfak, atıcılığın korunmasına kadar uzanması gerekir. Benim anlattığım toplumda insanların bu tip ilgi, endişe ve meşguliyetleri vardır ve bunlar örgütlenme temelinde kendini ifade ederler.

İşte ingiliz muhafazakârlılığının da espirisi budur, insanlar müesseseye sahip çıkarak geliştirmeye çalışıyorlar. Aslında, bu kademe kademe bütün Avrupa'da vardır; fakat bu durum Balkanlar ve Ortadoğu'da bir bıçak gibi kesilir. Onun için buralarda hiçbir şey doğru dürüst yürümez. Müesseseleşme, müesseseye sahip çıkma ve gruplaşma gibi hadiselerin olmaması bir göstergedir. Bizde bunun sadece retoriği yapılır. En önemli kurumlarımız olan siyasî partiler için de aynı durum söz konusu. Mesela CHP'nin bir parti arşivi yoktur, koruyamamışlardır. Aynı şey AP için de, DP için de söz konusudur.

O zaman bunların nesi farklı? Bu adamlar partileriyle aynılaş-memiş ki, parti disiplinini koruyamamış ki... Bunlar demokratik hayatımızı tâyin edecek en üst teşkilâtlar olmasına rağmen parti aidiyetleri zayıftır. Bence Orta Avrupa ülkelerinin en tipiği olarak vasıflandırabileceğimiz Avusturya'da bir sosyalist partide, adamlar 5 nesil o partinin adamlarıdır. Öyle yetişmişlerdir. Bizim meşhur

141

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Türkolog Andreas Tietze'nin babası Hans Tietze meşhur sosyalistlerdendir ve 1930'larda dünyanın en önemli sanat tarihçilerinden-dir. Bunlar sosyalist aristokrasi üyeleri gibidir, işçinin çocuğu da, aydının çocuğu da parti aidiyetini irsen sürdürür. Yani bir gelenek ve partileşme vardır; bizde ise böyle bir şey yok. Oralarda adam partisiyle birlikte yaşıyor ve nesiller boyu devam ediyor.

Bizdeki insanların hemşehriliği çok yavandır. Bu duyguları çok zayıftır; bir kaç nesilde kaybolur. Bizdekilerin meslek dayanışması da zayıftır. Bu toplumda müesseseleşme diye bir mefhum, müesseseyi koruma gibi bir durum yoktur. Bu olmayınca demokrasi, demokratikleşme, demokratik mücadele, demokratik uzlaşma gibi lâflar havada kalır. Böyle toplumları totaliter veya otoriter rejimler târümâr eder.

İkinci Cumhuriyet tartışmaları için çok kullanılan bir tez de şu: Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Cumhuriyet olarak hâkimiyeti hanedandan aldı; fakat halka değil, bürokrasiye verdi. Dolayısıyla demokratikleşemememizin temelinde yatan budur.

Bu çok basma kalıp bir tarih yorumu. Dikotomia dediğimiz kutuplaşmaya dayalı izah tarzları toplumların tarihine, böyle kabaca uygulandığında bir şey ifade etmez. Belki tembel düşüncelileri oyalayabilir.

Mesela imparatorluğun son 70 yılma baktığınızda ne görüyorsunuz? Bir takım müessesevî gelişmeler, siyasî kurumlaşmalar, tüzel kişileşmeler ve prensipler var. O kadar despot olduğu iddia edilen II. Abdülhamid, II. Mahmud'a göre çok sınırlı bir iktidara sahip. Bu açıdan Yavuz Selim ve Kanunî'ye benzemez... Bir kere, parlamento ve kanun yapma tekniği girmiş. Yani o kanunu yapan, üzerinde durulması gereken, bürokrasinin tesiri ve bunun getirdiği sınırlamalar var. İşte orada kanun konuşuyor. Müesseselerin ve prensiplerin getirdiği yeni kalıplar var. "Cevdet Paşa Yıldız Mahkemesi'nde Abdülhamid'in âleti olmuş ve Midhat Paşa'yı harcamış" derler. Bu, işin dedikodu ve teferruat tarafıdır. Ama asıl

142

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

olan, böyle bir eylemin artık bir suçlama ve dedikodu konusu olması. O dönem, bir kanunlaşma dönemi. Zaten Tanzimat bir istasyon demektir. Onun üzerine bir Jön Türk dönemi var.

II. Meşrutiyet devrinde saray, padişah ne demek? Bırakın bunları şark monarklarıyla mukayese etmeyi, padişah, II. Wil-helm'den bile iktidarsız ve yetkisi sınırlı bir adamdır. II. Wilhelm daha otoriterdir. Görülmesi lâzım olan budur. O zaman otoriteyi ondan alan grup demokrasiyi yürütememiştir, kendine bir dikta kurmuştur ki bu, çok farklı bir şey olup bürokrasi diktası da değildir. İttihat ve Terakki'nin kurduğu, bir grup diktasıdır, partileşmedir, bir grubun militanlaşmasıdır. Çok enterasan bir şeydir ki bu hakikaten bir komitadır. Siyasî, sivil polis bile bu partinin içinden çıkmaktadır. Nazi Partisinin içinden SS'in çıkışı gibi... Bu, Balkan komitacılığı örneğidir. Bütün bunları göz önüne almak lâzım. Bir idare eden komite niye böyle teşkilâtlanmaktadır? Bu, bürokrasinin içinde başka türlü bir militerleşmedir, başka türlü bir teşkilatlanmadır, başka türlü bir radikalizmdir. Belki bürokrasiyi aşan bir grup kontrolü söz konusudur burada.

Şimdi, çok tartışması yapılan bu grubun hangi sınıfa oturduğunun tahliline girmek istemiyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki bütün bu parti kurma teşebbüsleri, plüralizm gayretlerine rağmen devam eden müesseseler ve nizam kurma çabaları Cumhuriyet'e devrediliyor. Bu unutulmamalıdır, ilkokul yurttaşlık bilgisi derslerinde hanedan hâkimiyetinin Cumhuriyete dönüştüğü söylenir. Bizimkiler de cumhuriyeti bürokrasi olarak söyleyip işi kotarırlar. Bu, o kadar kolay tahlil edilecek bir keyfiyet değildir. Biraz önce dediğim gibi ırsî aristokrasi de İngiltere ve Fransa'nmkiler kadar kabuklaşmış değildir; Çar devrinde, içinde dolaşım imkânı vardır. Halktan bir insan yükselip yükselip dört nesil sonra aristokrat olabilir. Lenin bunun örneğidir. Lenin (Ulyanor) ailesi Çar'a kafa tutmasaydı kardeşiyle birlikte aristokrat olacak ırsî aristokrat sınıfına girecekti. Oysa soyu aristokrat değildi. Yükselen gruba bir örnektir.

143

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Bu sınıf dolaşımını iyi tahlil etmek lâzım. Bürokrasi gibi ayrı bir mermer sütun yok. Bunun üzerinde çok durmak, bir takım başka unsurlara bakmak gerekiyor. Bu toplumdaki akültürasyon, başka toplumlarla kültür değişimi sürecinde ne gibi bir süreç göze çarpıyor? Rejimlerin biçimlenişinde bu unsurları tek tek ele almak lâzım.

Kısacası, şunu söylemek istiyorum: Bu toplumdaki bir takım meseleleri halletmek ve önemli değişikliklere gitmek için Cumhuriyeti numaralandırmanın hiçbir faydası yoktur. Bu aslında eski, radikal, tepeden inmece alışkanlıklara dayalı yeni bir söylem tarzıdır. Durumun düzelmesi artık bu seviyede değildir. Demin verdiğim örnek gibi tabanda çok daha başka faaliyet şekilleriyle gerçekleştirilebilecek bir hadisedir. Sözü ettiğim, gazete sütun yazarının fıkralarıyla değil, namuslu, kaliteli gazete haberleriyle duyurulması gereken ilgili olay ve faaliyetlerdir.

Deniliyor ki, önemli olan isim, numara değil, muhtevadır, ikinci Cumhuriyetle kasdedilen de Cumhuriyetimizin aksayan, topallayan taraflarının düzeltilmesidir; ama belki bu, ikinci Cumhuriyet gibi çok sivri bir terimle ifade edilmeseydi tartışma bu kadar yoğunluk kazanmayacaktı.

Ben de zaten kavramın, lâfın üzerinde durmuyorum. Zaten basında bu işin şampiyonluğunu yapanlar, yurttaşların bu gibi faaliyetlerini kendi görüş ve doğrulan doğrultusunda destekle-ler daha iyi ederler. Yönetilen insanın illâ

siyasî otoriteyle, savcıyla, polisle çatışması da şart değildir. Bir mahallede, bir beledî kitle örgütü için kimseyle çatışmak gerekmez ve bu örgüt büyüdükçe polis de bir gün sana efendi değil, muhafız yardımcısı olur. Buna siyasîleşen örgütler de dahildir. Çalışma ve büyüme zamanının yardımı görür.

Ama bu tartışmalar yine de faydalı olmamış mıdır?

Bana yapılan işin ne olduğunu gösterebilirsin.

144

CUMHURİYETİ NUMARALANDIRMAK

'ikinci Cumhuriyet' gibi 'sivri' bir terimin kullanılması Cumhuriyetimizin demokratikleşmesi yolundaki tartışmaların yo- 'ğunlaşmasında katkıda bulunmamış mıdır?

Abartmayalım, bu kendini beğenmektir... Türkiye'deki bu tip siyasî tartışmaların kaynağının ne kadar eskiye gittiğini hepiniz bilirsiniz. Bu tâbirle ortaya çıkanlar bu memleketin yarasını ilk teşhis eden hazık hekimler değiller, yani bu kendim fazla büyütmektir.

Adına 'ikinci Cumhuriyet' denmeseydi demokrasi araştırması da bu kadar ilgi çekmezdi herhalde.

Sakallı Celâl'm tarifiyle İkinci Cumhuriyet değil de Birinci Ciddiyet tâbirini kullansak ve işine, aşma daha bilinçle ve özveriyle sarılıp mücadele veren vatandaş grupları (yığın değil) yaratmak için gayret gösterip kalem oynatsak daha iyi olurdu. Dolma-bahçe'nin arkasına otel dikenler, karşılarında bin kişi bulunca her şeyi yapar, ama 9 milyonluk İstanbul ve 60 milyonluk Türkiye'den 100 bin protestocu ortaya çıksa zor yaparlardı. Herşey bu bilinçli yüzbinlerle olur ve en güzel en sancısız bir şekilde olur.

145

Osmanlı İmparatorluğu tarihte üçüncü roma'dır, bir dördüncüsü de yoktur

Türkiye Günlüğü, sayı: 11 (Yaz 1990), s.26-29.

Osmanlı tarihi ve toplum yapısını belirli bir teorik model çerçevesinde izah etme gayretlerini neye bağlıyorsunuz? Sizce bu tartışmanın çıkış noktası nedir? Tarih felsefesi bizde başlayan bir olay değil. Batı'da tarih felsefesinin kökleri Rönesans'a kadar gidiyor ancak, terimi Batı'da ilk kullanan Voltaire'dir. Bilindiği gibi, Voltaire, tarihi belirli safhalara ayırır ve nihaî safhaya XIV. Louis asrıyla temsil edilen Fransa'yı koyar; XIV. Louis Fransası'nı beşer medeniyetinin, aklının ve sanatının en mükemmel nizamı olarak, adeta dünyaya ışık tutan bir düzen olarak yorumlar. Voltaire, bir anlamda ihtilâlin sözcülüğünü yapıyor. Ona göre beşeriyetin nihaî hedeflerine varması için gerekli olan düzenlemeleri yapacak, yol gösterecek olan yine bu Fransa'dır. Zira o beşer aklının ve medeniyetinin en son tekâmülünü temsil etmektedir.

Şimdi bu düşünce tarzı tarih sosyolojisinden belki farklı bir şey. Gerçi tarih sosyolojisi ile tarih felsefesinin birbirinden nerede ayrıldığını veya hangi noktalarda birbiriyle birleştiğini kestirmek kolay değil ama şurası açıktır ki Aydınlanma döneminden beri tarihin bu tarz bir yaklaşım ve anlayışla yorumlanma çabaları Avrupa düşüncesine hakim olmuştur.

147

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Bu kısa girişin ardından, bizde de benzeri bir tarih düşüncesi ve yorumunun ne zaman başladığı sorusunun cevabına geçerseniz orada karşımıza gayet belirgin olarak Tanzimat döneminin çıktığını görürüz. Enteresan olan nokta, tarih felsefesi diyebileceğimiz bu tür bir yorum ve düşünce biçimini Türkiye'de ilk önce İslamcılarının başlatmış olmasıdır. Bu çabanın ilk temsilcisi Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa -ki Osmanlı medreselerinin son güneşi ve belki de ilk güneşidir- birşeyi çok iyi bilen adamdır; yorumlamayı... Onun kadar bilgili adam Osmanlı medreselerinden daha evvel de belki yetişmiştir fakat Cevdet Paşa'nın kendinden öncekilerden çok önemli bir farkı var: O da dediğim gibi toplumu yorumlamayı bilen adam olmasıdır. Medreseden yetişip de Osmanlı tarihini, İslâm tarihini ilk defa özgür bir muhteva ile yorumlayıp dünya tarihi içinde bir konuma oturtan odur. Cevdet Paşa Farsçayı, bilhassa Arapça'yı çok iyi bilir. Aynı şekilde Avrupa tarihini maalesef o kadar iyi bilmez, fakat gayet mantıklı bir insan, belirli bir mantık sağlamlığı var ve bu yüzden bazen tercümelerden yararlanarak, bazen tercüme ettirerek belirli bir Avrupa tarihi bilgisi de

edinmiştir. Üstelik böyle dolambaçlı yollardan, zorlukla edindiği bir Avrupa tarihi bilgisini belirgin bir biçimde de yorumlayabilmiştir. Bilindiği üzere, Cevdet Paşa'ya göre İslâm devletinin anayasası fıkıhtır. O, böyle bir görüşten yola çıkarak Osmanlı tarihini ve bütün bir İslâm tarihini hukukî ve idarî açıdan yorumlamaktadır ve belirli bir yere de oturtmaktadır. Görünen o ki, bu tip yaklaşımlar -yukarıda da söylediğim gibi- bizde islâm düşüncesiyle başlıyor. Bunun ilk mümessili de Cevdet Paşa'dır. Daha sonra bu alanda başkalarına da rastlıyoruz. O devirde kuvvetli veya kuvvetsiz, belli ölçülerde ırkçı-milliyetçi bir görüşümüz var. Bu görüşün ilk temsilcisi de Nazım Hik-met'in büyük dedesi Mustafa Celâleddin Paşa'dır. Mustafa Celâ-leddin Paşa'nın 1869 yılında Fransızca olarak yayınladığı "Eski ve Yeni Türkler" (Les Turcs anciens et modernes) adlı eserinde ırk

OSMANLI ÜÇÜNCÜ ROMADIR

teorisine dayalı bir tarih görüşü hakimdir. Çok ilginçtir, bu görüş yer yer ustalıkla, yer yer acemice savunulmuştur. M. Celâleddin Paşa'nın eserinde Türklere belirli bir misyon yüklemektedir. Bir tür ırk üstünlüğü yaklaşımı vardır söz konusu kitapta.

Daha sonra, başka bir takım yorumlar da yapılmıştır, fakat özellikle 1960'lara baktığımızda bu yorum çabalarının artarak yoğunlaştığını ve yeni boyutlar kazandığını görüyoruz. Bu noktada, "60'lardaki canlanmanın sebepleri nedir?" sorusu önümüze çıkıyor. Bu yıllarda büyük çoğunluğunu sosyolog ve iktisatçıların oluşturduğu bir takım düşünürlerimiz Türkiye tarihini yorumlamak çabasına girdiler. Bu çaba nereden kaynaklanıyordu?

Bu sorunun cevabını bulmak fazla zor değil bana göre. Söz konusu çaba çok doğal bir sebebe dayanıyordu. Bu sebep 60'lı yıllarda Marksizmin Türkiye'de ciddi ve yoğun biçimde gündeme gelmesidir. Toplumda bir ideoloji ortaya çıkmış ve bu ideoloji etrafında bir hareket var. Bu hareketi bir yere oturtmak için Türkiye tarihinin yorumlanması lâzımdır. En azından, "Bu hareket niye çıktı?" sorusunu cevaplandırmak, bunu anlamak için bile topluma ve toplumun tarihine belli bir bakış açısı geliştirmek gerekiyordu. Ne var ki, burada, yani tarihin yorumlanmasında maalesef tarihçilik yoktu. Bahis konusu çabaların en zayıf tarafı da bu idi; çünkü bu işi yapanlar ya sosyologdu, ya iktisatçıydı, ya da kendilerine siyaset bilimcisi diyorlardı. Hiçbiri tarihçi değildi ve tarihçi olmadıkları için de ilk elden kaynaklara inerek; onları sağlam bir biçimde inceleyerek tarihi tasvir ve yorumlama becerisine ulaşamadılar. Zaten işi hep tarihçilere bırakıyorlardı.

Bu noktada, 19. asrın, tarih felsefesiyle uğraşan düşünürlerinin bizdekilerden farklı bir yanını da açıkça görmek mümkün. 19. asırda tarih felsefesi yapmaya çalışan düşünürler diğer disiplinlerdeki formasyonların yanı sıra aynı zamanda tarihçidirler de... Meselâ Marks tarihçidir, tarih bilir, tarihî kaynaklara iner; Weber öyledir vs. Bizdeki durumsa neredeyse tam aksidir. Sözünü ettiğimiz dönemde tarihi yorumlama çabalarına en az katılan-

148

149

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

lar tarihçilerdir. Onlar bu tartışmalara özellikle 60'lı yıllar boyunca nedense fazla ilgi göstermediler. Bu açıdan 60'lı yıllarda sol hareketin ivme kazandığı tartışmalara kendi içinden baktığımız zaman bir başka önemli kesikliğe de rastlıyoruz: Mesela Türkiye'deki sol hareketin, sol akımın geçmişi nedir? Tarihi gelişimi nasıl olmuştur? Onu bile inceleyen, kaynaklara inerek incelemeye çalışan sadece pek az adam görüyoruz: Mesela Mete Tuncay var. Tabii diğer konularda da çok farklı bir tablo yok. Mesela, bu toplumda siyasî partiler nasıl doğdu, yapıları neydi, felsefeleri neydi? türünden sorularla fazla kimse uğraşmamış. Vazgeçtik sosyalizmin, hürriyetçiliğin misyonundan 'Biz bu işe nasıl başladık?' diye merak ettiğimiz zaman uzun dönemli incelemeler açısından Tarık Zafer Tunaya'dan başkasını göremiyoruz. Onun yanında bir ölçüde, düşünce tarihi açısından bakan Niyazi Berkes var. Bu adamların deyim yerindeyse "hayrülhalefi" kimlerdi? 1960'lar geçti. 1970'lerden sonraki nesli beklemek zorunda kalmışlardır. Ama yakın çağın idarî kurumlar vs. alanında durum öyle değil. Bu alanın, örneğin bir Prof. Ercüment Kuran'ı izleyen öğrencileri vardır. Yorumculuk bugün pek yaygın: Osmanlı devlet ve idare sistemi incelenmiş değil,

ama bu alanı yorumlayan sosyoloji ve siyaset bilimcilerinden geçilmiyor; bazen yetersiz, bazen mudhik (komik) örneklerle...

Ben bu tavrı tutarlı ve titiz bir bilimsel bilgi üretme yolu olarak görmüyorum. Temenni edelim ki bu eğilim geçici olsun.

Osmanlı formasyonunun çok milletli ve çok kültürlü bir imparatorluk sistemi olarak diğer imparatorluk sistemleri ve özellikle Roma imparatorluğu ile farklı ve benzer yanları sizce nelerdir?

Her zaman söylediğim şey şudur: Osmanlı imparatorluğu tarihte üçüncü Roma'dır, bir dördüncüsü de yoktur. Başka bir deyişle üçüncü Roma, Moskova değildir, İstanbul'dur. Roma ile bu benzerlik ve diğerleriyle bu farklılık nereden ileri geliyor? Çar-

150

OSMANLI ÜÇÜNCÜ ROMADIR

lık Rusyası olsun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olsun bütün bu imparatorluklar büyük ölçüde milliyetçi bir karaktere sahiptirler. Belirli bir kozmopolitizme rağmen hepsinde bir milliyetçilik gayreti açıkça mevcuttur. Mesela Avusturya-Vlacaristan İmparatorluğu'nda, çok vurgulanmasa bile Almanca çok önemlidir, Macar olmak pek makbul değildir. Meğer ki asimile olmuş olsun. Aynı şey Rusya için de sözkonusudur. Orada da, mesela din faktörü çok fazla ağır basar. Evet Rusya'da da bir takım dinler tolere edilmiştir, o ayrı ama hiçbir zaman Müslüman bir hariciye nazırı, sefir vs. göremezsiniz. Son zamanlarında bir kaç general filan göze çarpar Müslümanlardan fakat o da Müslüman aristokrat ailelerin Müslüman topluluklar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak gibi bazı politik hesaplara bağlı olarak başvurulmuş son derece istisnai bir uygulamadan öteye geçemez. Onun dışında, Müslümanlar ancak küçük memuriyetlerde bulunabilmişlerdir. Ayrıca Rusya'da din de çok aşırı şekilde vurgulanıyordu. Rus İmparatorluğu açıkça anti-semitik bir politika takip etmiş. Yahudiler bu ülkede her devirde büyük bir zulüm ve baskı altında olmuşlardır.

Bütün bunları dikkate alınca görürüz ki, Osmanlı imparatorluğu'nda hakikaten çok kavimlilik vardı. Adını bile koymadan bunu gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı; Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi kolonyalist bir imparatorluk değildir. Gerçi bu özelliği son zamanlarda edinir gibidir ama yine de diğerlerinden hayli farklıdır.

Bir kere Osmanlı İmparatorluğu fethettiği topraklara koloni değil, vatan gözüyle bakıyor. Buralar artık onun vilayetidir, sancağıdır vs. Kısacası bir vatan parçasıdır, bunun için de hiç bir ayırım gözetmez. Gerçi Rusya da bu konuda bildiğim koloni imparatorluklarından farklıdır. Mesela, Kafkasya bölgesine epey yatırım yapmıştır. Aldığından fazlasını vermiştir. Sebebi, dediğim gibi, oraları vilayet olarak görmeleridir. Oralara İngilizler gibi denizaşırı bir koloni gözü ile bakmaz. Rusya'nın bu siyasetini ve

151

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

tutumunu İsmail Gaspıralı da bir makalesinde belirtmiştir. Onun içindir ki Rus ve İngiliz kolonyalizmini aynı kefeye koymak mümkün değildir, aralarında ciddi farklar vardır. Rus kolonyalizminde idarenin İngilizlere göre daha iptidai tarafları vardır; buna karşılık daha safdil diyebileceğimiz yanları da vardır.

Osmanlı'ya baktığımızda şunu görüyoruz: O bir kere kolonya-lizm nedir filân anlamaz. O bir devlettir işte, toprakları vardır. Sonra etnisite anlamında, milletler nedir? Arnavımuş, Arapmış, Hırvatmış. Osmanlı'nın kafasında öyle şeyler yoktur. Gerçi devlet dairelerinde Türkçe konuşulur, Türk devletidir, ordudaki, bürokrasideki dil Türkçedir. Osmanlı imparatorluğu'nun kesintisiz bütün kayıtları, yazışmaları Türkçedir. Medresede Arapça okunur ama dil Türkçedir. Osmanlılar üstelik öyle pek fazla Arapça, Farsça da bilmezler. Yaygın bir kanaattir ama yanlıştır bu. Ba-tı'ın Lâtincesi, Yunancası gibi bir Arapça ve Farsça bilgisi Osmanlı bürokrasisinde ve ilmiye sınıfında yoktur. Türkçe konusundaki bu Türklüğe rağmen kimlik bilinci haline gelmiş bir Türklük sözkonusu değil... Bir kere kendisine Türk demiyor, öyle bir gayreti yok, başka ad koyuyor. Önce Müslüman demiş, sonra Osmanlı demiş. Osmanlılıkla Türklüğün kavgasını etmiş. Bunlar çok önemli şeyler.

Türklük bilincinin, uluslaşmanın da, tabii bir bedeli var. Bunun başlangıcı 93 Harbi ve hızlanması da Balkan Savaşı... Çanakkale, Kafkaslar, Yemen derken,

bu ikazları, hassasiyeti duymamız lâzımdı. Birileri lekelerken, kirletirken bizim de bunu düşünmemiz lâzım. Ama bugün için bu uygar ve olgun düzeye Osmanlı milletlerin hiçbirisi ulaşabilmiş değil.

Ben gittikçe bir şeyin daha çok farkına vardım; tabii bu bir estetik ölçü, müşterek de değil ama, şunu gördüm: Belki T.C. bü-

154

OSMANLI ÜÇÜNCÜ ROMA'DIR

tün vatandaşlarına ezbere olarak İstanbul methediyor, İstanbul'a tarih diyor fakat birtakım Türklerin İstanbul'a Balkanlardan daha çok sahip çıktıkları kanısında değilim. Bu çok ağır bir itham belki ama bunun üzerinde soğukkanlılıkla düşünmeliyiz. İstanbul'a karşı bir Makedonya'da, bir Güney Bulgaristan'da yaşayan insanlardan daha farklı bir yakınlığımız, daha canlı bir ilgimiz ve daha ciddi bir bilgimiz yok. Hatta öyle ki, bazen bir Halepli, bir Şamlı İstanbul'a en azından camileri yüzünden daha fazla yakınlık hissedebilir; kendi camilerinden daha güzeli orada var diye... Bizse İstanbul'a yabancıyız. Kendimize itiraf edemediğimiz çok garip birşeydir bu. Çocuğundan haberi olmayan baba gibi, çocuğunu ne kadar sevdiğinin farkında olmayan bir baba... İstanbul'un Osmanlı'daki yeri tabii ki çok önemli, her bakımdan... İstanbul, bir kere fethedildiği zaman bile 100 binin üzerinde nüfusa sahipti. Osmanlı döneminde bu nüfus daha hızlı artmış. 200 bine, 300 bine, 18. asırda 500 bine çıkmış. 20. asrın başında milyona yaklaşmış. Herşeyden evvel böylesine kalabalık nüfusu olan bir şehri beslemek başlı başına önemli ve zor bir iştir. Osmanlılar bunu becerebilmişlerdir. Ayrıca her imparatorluk gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun da idare merkezi olarak başkentini diğer, herhangi bir yerden çok önemsemesi, en büyük imkânları önce buraya sağlaması son derece tabiidir. Dolayısıyla Osmanlı medeniyetinin en rafine ürünlerini İstanbul'da vermesi normaldir. Nitekim biz bugün Osmanlı'dan arta kalan ne var ne yok diye etrafımıza baktığımızda varolanların çoğunluğunun İstanbul'da toplandığına tanık oluyoruz. Osmanlı'nın bazı konularda oluşturduğu sentezlere imkân veren de yine başta işaret ettiğim özel durumdan ötürü İstanbul'dur. Çünkü Osmanlılar İstanbul'u fethettikleri zaman İstanbul zaten boş bir şehir değildi. Bin yıllık bir imparatorluğun idare merkezi olmuş, o medeniyetin en ileri verimlerine sahip bir şehirdi. Osmanlı'nın da bunları reddedecek niyet ve durumu yoktu. Bunların üstüne bir takım şeyler eklemeyi tercih etti. Neticede bu İstanbul ortaya çıktı. Sonuç olarak İstanbul'un, Osmanlı mı-

155

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

rasına en çok sahip ve o formasyonu en çok temsil etme şansı olan bir yer olduğunu söyleyebilirim.

Sizce, sosyal ve kültürel formasyon olarak bir "Osmanlı evreninden bahsedilebilir mi?

Tabii ki bahsedilebilir. Özellikle halk katında bu evrenin daha yaygın biçimde oluştuğunu görürüz. Osmanlı halkları gündelik hayatta olsun, giyim, kuşam ve mutfak kültüründe olsun, birçok unsuru paylaşmış ve ortaklaşa benimsemiştir. Buna hatta batıl inançlar, bazı müşterek menkıbe ve dini motifler bile dahildir. Bu önemli bir şey. Bunun din ve dil farklılıkları olan çeşitli halkların tabanında görülmesi, birtakım zorlamaların olmadığını gösterir ve asıl önemi de bu noktada toplanmaktadır. Farklı halklar ve kavimler birbirlerinden, zannedilenin aksine, gündelik hayat ve yaşama kültürü açısından çok fazla şeyler almışlardır. Sosyal ve kültürel anlamda varolduğunu söylediğim Osmanlı evreni bu ortaklıklar üzerinde kuruludur.

156

OSMANLI BİZDE YAŞIYOR.

KONUŞAN: İSMAİL İLMİ KİDEYŞ

Hak-/, sayı: 51 (Ekim 1999), s.10-13.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılının ardından Osmanlı Devle-ti'nin kuruluşunun 700. yılını kutluyoruz. Bazı çevreler bu kutlamayı Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleriyle ilişki-lendirerek, olumlu bulmadıklarını ifade edip tepki gösteriyorlar. Konuşmamıza Osmanlı'nın kuruluşunun 700. yıldönümü kutlamasına devletimizin ve toplumun yüklediği anlamı sorarak başlayalım.

622 yıl süren hukukî varlığı, 1922'de Büyük Millet Meclisi'nin âlî kararı ile sona erdirilen, ilga edilen saltanatın kendisi başkadır, Osmanlı Devleti başka bir şeydir. Osmanlı Devleti, Türkiye'nin uzun devlet hayatında uzun ve önemli bir safhadır. Yani Türk tarihi uzun bir dönemi kapsar, onun içinde Osmanlı Devleti ve ismi 622 yıl devam eden bir siyasî heyet olarak ayrı bir öneme sahiptir.

Dolayısıyla bu bizim kesintisiz süren devlet hayatımızın ve varlığımızın bir parçasıdır. Burada devletin şekli değişmiştir, Cumhuriyete inkılap etmiştir. Kanunlarda ve müesseselerdeki değişiklik de bu değişikliğin icabatındandır. Bunun icabatından olmayan hususlar, değişmeden kalmıştır. Zaman içinde devam etmiştir. 1923'de Osmanlı Devleti'nin bütün mevzuatı, bütün siyasî,

157

ti

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ticarî, iktisadî müesseseleri toptan mı kaldırılmıştır? Yani Gümrükler Umum Müdürlüğü, efendime söyleyeyim bir takım okullar, bir takım hastahaneler, bizzat ordunun kendisi, bunların hepsi kaldırılmış mıdır? Hayır, bugün devam etmektedir. Şekli değişmektedir, ismi değişmektedir. Meselâ Osmanlı paşaları olan komuta heyetimiz; ismet Paşa miralaydı, Mustafa Kemal Paşa daha Osmanlı döneminde paşa olmuştur. Fevzi Paşa Cumhuriyet'ten evvel müşir (mareşal) olmuştur. Ankara Hükümeti, İstanbul Hü-kümeti'ni tanır. Dolayısıyla devlet hayatında hiçbir kesinti yoktur, devam eder.

Devlet hayatı devam ettiğine göre, 'Bu devletin resmen kuruluşunun ilân edilişinin 700. yılını Cumhuriyet olarak kutlama -malıyız. Bu gayri hukukîdir, memnudur' demek, müsaadenizle biraz fazla gayretkeşliktir, ciddiye alınır tarafı yoktur. Bunlar aslında Cumhuriyet ideolojisiyle falan da ilgili değildir. Garip hislerin tezahürüdür. Kaldı ki içtimâî, kültürel bakımdan bu milletin hayatında Osmanlı Devleti bir parçadır. Rejimin şekil değiştirmesi, Cumhuriyet'in ilanı ve Cumhuriyet müesseselerinin devam etmesi, eski müesseselerinin 'Cumhuriyet' etiketi altında devam etmesi, bizim ecdatla olan bağımızı içtimâî, kültürel hayatımızı hiçbir şekilde fazla ilgilendirmez. Biz bunun böyle olduğunu biliriz, biz Cumhuriyetçiyizdir, ama bu demek değildir ki Osmanlı'yı görmezden geleceğiz. Böyle bir metafizik üzerinde en-tellektüel olarak konuşmak da zaten çok abestir, gülünçtür. Buna Fransız da güler, Amerikalı da, Türk de güler.

Osmanlı'nın 700. yılının kutlanması, iktidarın kendini yemden ve yeniden üretmesine yarayan bugün Balkan'larda olanlar, Ortadoğu'da olanlar kendi tarihiyle ilişkilendirildiğinde...

Cumhuriyet'in 'Biz Osmanlı'yı reddederiz' diye yorumlanması doğrudan doğruya bir siyasî ve içtimâî görüştür. Osmanlılığı belirli bir dinle, belirli bir mezheple, belirli bir etnisite ile aşırı derecede aynileştirmeye bir tepkidir. Bunun kaale alınması da müm-

158

OSMANLI BİZDE YAŞIYOR...

kûn değildir. Çünkü Bolşevik Rusya'da bile bu derecede bir 'Red-d-i miras' hevesi görülmez. Zaten Cumhuriyette bu yoktur. Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan eden insanlar, bu derecede Osmanlı düşmanı değillerdi. Bu adamlar Osmanlı'nın hukukî varlığını Cumhuriyete inkılap ettiren adamlardı, ama onlarda böyle bir metafizik düşünce yoktu. Bunun şimdi realite ile bir ilgisi yoktur.

Biz 1981'de Bulgar Devleti'nin 1000. yılını törenlerle, kongrelerle kutladık. Ben de Sofya'da I. Bulgaristik Kongresi'ne katıldım. Orada Marksist-Leninist Bulgaristan'da 1000 yıllık Çarlık konusu inceleniyordu. 'Bizim onunla ne alakamız var?' demiyor-lardı. Her yerde bu sözkonusudur. Dolayısıyla fazla bölünmeye gitmemiz mümkün değildir. Onlar buraya has kafalardır, metafizik düşüncelerdir.

Şöyle bir problem daha var hocam. Osmanlı'yı anlama noktasında kuruluşundan hukukî varlığının sona ermesine kadar geçen sürede tek bir Osmanlı dönemi yahut tek bir Osmanlı kimliği varmış gibi ya da Osmanlı'yı sadece bu dönemden ibaretmiş gibi ele almak gibi hatalar var. Osmanlı'yı doğru anlamak için nasıl bir bakış tarzı geliştirmeliyiz? Bunun üzerinde tartışılır, bu beş dakikada öğretilecek bir irfan değildir. Tarih sonsuz bir antrenmandır. Yani sporcunun, çalgıcının her gün idman yapması gibidir. Maria Callas, her gün idman yapıyor.

Arthur Rubinstein da her gün temrin yapıyor. Bunlar her gün çalışmasalar ne Rubinstein eskisi gibi konser verir, bir iki günde belki pek fark edilmez, ama zamanla kalite düşer. Rubinstein, 'Piyanonun bir hafta kapağını açmazsam, konsere çıkamam' diyordu. Maria Callas'da teknik aksamalar başlar. Eskisi gibi aryaları söyleyemez ki. Her gün pentatlonunda çalışmayan bir atletin form tutturması ve devam ettirmesi mümkün değil. Tarih bilmesi gereken insanda zaten 'Ben okudum, bilirim' havası olmaz. Devamlı okur ve tetkik edersin. Devamlı görüşlerin değişir, bazı sert hükümlerde yumuşamalar olur, bazı konularda

159

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ters hükümler vermeye başlarsın. İttihat ve Terakki'yi sevmezken, sevmeye başlayabilirsin. Veya aksine İttihatçıları çok sevmen öğretilmiştir, "işe yaramaz" diye düşünmeye başlarsın.

Osmanlı tarihine nasıl bakılır? Okumakla olur. Her devrini okumak gerekir. Tarihçinin ihtisası olmaz. 'Ben 20. yüzyılı, 19. yüzyılı çalışıyorum' demek olmaz. Hiçbir bakımdan olmaz, zaman olarak da olmaz, mekân olarak da olmaz. 'Efendim, biz Osmanlı tarihçisiyiz, bize ne Fransa'dan, Fransa ile ilgili hiçbir şey bilmesek olur' demek olmaz. Eski Yunan ve Roma tarihini bilmemek de olmaz. Onun içindir ki Türk tarihi çok izole ve kolayına kaçan bir şekilde yorumlanarak yapılıyorsa, tembelliğin bunda bir payı var.

Tarih okumayan ve bilmeyen adam kendine göre bir çerçeve çiziyor. 'Osmanlı'nın bizimle ne alakası var?' der "Bu alakası yok"u nasıl söylüyöf? 51! Ç°k enterasan, adamda tarihî disiplin yok. Tarihteki devamlılık olayını gözlemeye, anlamaya, ona anlam vermeye niyeti yok. Abes bir sloganı tekrarlayabiliyor. Peki hocam Osmanlı kendisini nasıl tanımlıyor?

Çok muhtelif onun da görüşleri. Osmanlı kendisini Müslüman görür. Türk görür. Türk olmayan Osmanlı vardır. Müslüman olmayan Osmanlı vardır. Bir Ermeni tüccarı Osmanlıyı nihayet bir imparatorluğun an'anesi içinde güvenceli, düzgün, asayişin ve ilerlemenin mümkün olduğu bir toplum olarak veya aksini görür. Bû devlet bize akitler uygulamaz diye görür.

Osmanlı'nın günümüze tesirleri, günümüzde yaşayan tarafları nelerdir?

Tabii yaşayan tarafları var. Bir kere aynı milletiz. Bu arada Türkiye büyük bir kültürel değişim geçiriyor. Kadınlar daha fazla hak istiyor. Daha serbest bir cinsel hayat, seksüel hürriyet diye programlar ortada geziyor. Bunlara karşı bir Osmanlı mirasından söz ediyorlar. Osmanlı işte bu toplumun insanların, dedeleri-

160

OSMANLI BİZDE YAŞIYOR...

mizin, anneannelerimizin rejimi. Onlar ona ne kadar uygun? Kendisi ne kadar o kuralların dışına çıkmış, bu da malum değil. Osmanlı demek, elinde değnek, herşeye hükmeden totaliter bir rejim değildir. Zaten devamlı reform yapıyor, kendisini değiştiriyor, kabuk değiştiriyor.

Osmanlıda çok sayıda bugün ayrı devlet haline gelmiş toplumlar, farklı etnik gruplar var. Osmanlı bunları elinde tutuyor. Osmanlı bu toplumlarla birlikte yaşıyor. Resmi bakış açısıyla Osmanlı kendisini nasıl ifade ediyordu? Bu başarıyı nasıl sağlamıştı?

Osmanlı kendisini, 'Devlet-i Ebed-Müddet' diye tanımlamıştır; yıkılmaz bir devlet. Osmanlı kendisini İslam'ın kılıcı olarak görüyor. Öyledir. Çünkü 11. miladi asırdan beri Türkler, Selçuklular, arkadan Osmanlılar, kaybedilen toprakları geri almışlardır. İlave fütuhat yapmışlardır. Avrupa kıtasında İslam'a dönen milletler olmuştur. Boşnaklar, Arnavutlar gibi.

Endülüs'te böyle olmamıştır. Endülüs'te kimse İslam'a dönmemiştir ya da dönen çok azdır. Endülüs'te Hristiyan kalmıştır. Yahudi zaten Yahudidir. Fakat orada enteresan olan başka bir şey var. O Hristiyanlar 'Mozarap' diyor. 'Musta'ribe'den bozmadır bu kelime, yani 'Araplaşmış'lardır. Araplaşıyor, ama dinlerinden çıkmıyorlar. Koyu Katolikler, ancak dili Arapça'dır. Arapça okuyor, İslam felsefesi okuyor. Bugün bizim Doğu'daki Batılı aydınlar gibi. Ama Osmanlı'da böyle kitlevî ihtida hareketleri yok. Sonra Hristiyanın Yahudi olması gibi şeyler yok. Bunlara cevaz verilmemiş.

Bana geçenlerde bir mektup geldi, Portekiz Yahudi cemaatinden. Mektup bu iki yüzlülüğün üzerinde çok duruyor. Haçlı seferleri ile övünen, onu özleyen, onu bir nevi ihdas etmek isteyen bir Avrupa vardır. O zaman Haçlı Seferlerinin muhatabı Araplardı. Çok yüksek medeniyetti o. Bugün öyle birşey de kalmamıştır. 161

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Rahmetli Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Me/feûrcsi diye bir mefkureden bahseder. Hakikaten çok genel bir açıdan bakıldığında Türklerin hep Batıya doğru -Kızıl Elma mefkuresi- sanki kendisini bir takım yanlışlıkların düzeltilmesinden, adalet dağıtmaktan sorumlu gören bir anlayışı var gibi. Bu anlayışın Müslüman olduktan sonra Selçuklu ve Osmanlı'da da devam ettiğini 'İla-yi Kelimetullah' anlayışı çerçevesinde, görmek mümkün. Türk tarihinde bütün bu coğrafya değiştirmelerine, gerektiği zaman rejim değiştirmelerine, din değiştirmelerine rağmen aynı kalan bir taraftan bahsedebilir miyiz? Türkler taklide meraklı bir millet, kılık-kıyafet konusunda da bir taklit var. Fakat çok fazla derinliğine inme diye bir şey yok. İslam Rönesansı diye bir şey Türkiye'de yok. Türkler, taklidin de nerede durdurulmasını biliyor. Mesela adam, 'Avrupalı olacağım, şu pis Asyalıları ne yapalım' der. Fakat iş ırz ve namusuna geldi mi orada duruyor. Orada Avrupalılığa fazla gitmiyor. Demek ki toplumun kendine özgü yapılanmaları var.

Bugünkü coğrafyadan bakarak, Osmanlı'nın misyonunu anlamaya çalıştığımızda bir tablo görüyoruz. Uzun yıllardır birer çatışma alanı olan Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da Osmanlı döneminde çok uzun yıllar barış içinde yaşanmıştır. Bu topraklar, belli bir istikrarın ve adaletin sağlandığı topraklardır. Ortadoğu ve Balkanlarda birçok yeni devletler kurulmasına rağmen, istikrarsızlık karmaşa ve savaşlar hep devam etti. Buradan baktığımızda Osmanlı'nın rolünü nasıl yorumlayabiliriz?

Mesela Balkanlar donmuştu. Soğuk Harp döneminde Sovyet ve Batı bloku şeklinde bölünmüştü. Bloklar yıkılınca buzdolabından çıkan politika çözüldü. Problem devam ediyor. Çünkü buralarda aslında öyle nüfus problemi falan yoktu. Üretim yok, eski milliyetçilikler azmış olarak devam ediyor. Burada adeta Os- 162

OSMANLI BUDE YAŞIYOR...

manii İmparatorluğu'nun parçalanma işi halledilmedi. Bu çok açık biçimde görülüyor.

Ortadoğu için de aynı şey sözkonusu. Orada da mesele halledilmemiştir. Arap devletlerinin aralarında çok uyduruk sınırlar vardır. Osmanlı'nın ölüsü buralar. Yani bilhassa imparatorluğun hayatı içindeki 30 yıl içinde beceriksiz bir İngiliz ve Fransız yönetimine verilmesi, görünüyor. Dört asırdır idare edilen Suriye ve Filistin, adamların gelmesiyle 20-30 yılda karıştı, birbirine girdi. Hakikaten kanlı olaylar oldu.

İngiltere "Yahudileri tutuyor" diyorlar. "Öyleyse tutmayayım" demiş, bu sefer ilk yaptığı iş, konsantrasyon kampları kurmak olmuş. O da kamplarından çıkan çocukların doldurulduğu gemiyi limana sokmuyor. Çocuklar kamptan çıkmış, çoğu hasta zaten, bîtap vaziyette. O gemi, kıyıdan açığa alınıyor, oradan Kıbrıs'a gidiyor. Orada çocuklar telef oluyor. Tırnak içinde söylüyorum, tam 'eşşekçe' bir tedbir. Şu gösteriyor ki; hiç yoktan millet birbiriyle gırtlak gırtlığa giriyor. Bu memleketlerin bölünmesi yanlış. Ürdün, Filistin nedir? Mesele halledilmiş değil. Onun için kimsenin memnun olduğu yok; fakir de olsa maharetli idare; Türk tarz ve idaresi idi. Bu tarz-ı idareyi millet yeni yeni öğrenmeye başlıyor.

Hocam Türk tarzı idareyi biraz açar mısınız?

Türk tarzı idare şu: Osmanlı bir imparatorluktur. Ama bilindiği gibi Fransız ve İngiliz gibi koloniyel imparatorluk değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda milletlerin hakları vardır. Kendi hayatları vardır. Kimse kimseye karışmaz. Ne Ermeni Türk'e karışır, ne Türk Rum'a karışır. Hatta Rum ve Ermeni de birbirine karışmaz. Rum ve Ermeni işbirliği nadirattan bir şeydir. Herkes kendi kompartımanı ve kendi hukuku içindedir. Bu böyle idare edilir. Bunun tarzı da böyledir.

Bu tarzda yönetici kısım da oldukça kozmopolittir. Muhtelif yerlerdendir ama bu kozmopolitizmi kalkıp, bir yerlere götürmeye kalkmasın kimse. Devletin karakteri Müslüman. Müslüman

163

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

imparatorluktur, ona önem veriyor. Oradaki temel unsur da Türklerdi her zaman için. Hatta etnik Türk olmasına dikkat ediliyor. Devşirmede de şiddetli Türkleşme hakimdir.

Balkanlardaki karışıklıkları ifade ettiniz de, oralarda bir terimden bahsediyorlar: "Devlet Zamanı"...

"Devlet Zamanı" Balkanlar'da kullanılıyor. Devlet zamanı, müdahale zamanıdır. Devlet odur. Nizam demektir, intizam demektir, asayiş demektir. Bu Balkanlar'da beklenir. Osmanlı bunu getirmiştir.

Müslüman Türk zihniyetinde de devlet demek zaten kontrata dayanan bir uzlaşma değildir. Batı'da devlet uzlaşmadır. Devlete herkes çok sahip çıkar ama devlete kimse aynı bağla bağlanmaz. Kimse devleti yüceltmez, devlet şirket gibidir. Yani bir Fransız, 'ben Fransız Cumhuriyeti'ne 50 yıl hizmet ettim' diyor, 'Devlete' demiyor. Daha önce aynı Fransız, 'Krala 50 yıl hizmet ettim' diyordu. Orada kralın yerini bir nevi cumhuriyet aldı. Burada dikkat edin, 'devlet' diye bir mefhum yoktur.

Osmanlı'da ise insanlar 'Devletin hizmetkârıyım' diyor. Bunu Yavuz Sultan Selim Han da diyor, onun başveziri de; bugünkü başbakan da, bugünkü memur da böyle söylüyor. 16. asırda da memurlar aynı şeyi söylüyordu, ben de bugün aynı şeyi söylüyorum. Bu bir devlettir. Devlet, mistik bir olaydır, vahye dayanan bir olaydır, ilahi bir olaydır.

Türklerin bugün, bilir bilmez ve gayet odunca sloganlarla devleti sorgulamaya, demistifiye etmeye kalkması, son derece gülünç ve aynı zamanda trajik bir olaydır.

Burada sormak istediğim şuydu: O zaman devlet de kendi misyonunu padişahın birtakım yöneticilerin ve toplumun talepleriyle değil, adalet gibi evrensel birtakım değerlerden yola çıkarak kendisi oluşturuyor ve devletin işleyişini sağlamaya çalışıyor galiba.

164

OSMANLI BİZDE YAŞIYOR...

Yani demek ki bürokrasi böyle bir şeyi tevarüs ediyor; doğrudur.

1 Şimdi şöyle bir soru nasıl anlamlı olurdu bilmiyorum. Bugünkü Osmanlı'nın kurulduğu coğrafyadaki konumunu ortaya koyacak bir sorunuz var. Bugünü ve geleceği nasıl etkileyecek?

Devletimiz; iyi niyetli, komşular arasında dirlik ve düzenlik isteyen bir kuvvet ve kişilik olarak müdahale ederse, bu coğrafyanın durulmasına, oturmasına yardım etmiş olur.

Türklerin askeri güçleriyle Balkanlar'a, Arnavutluk'a, Makedonya'ya, Kosova'ya, Bosna'ya müdahale etmesinde bir sakınca yoktur. Hele bugünkü kadar dozu düşük olursa, denilecek hiçbir şey yoktur. Çünkü Balkanlar'da asayişi sağlamakla yükümlü olan, tarihî sorumluluğu olan kuvvetlerden birisi Türkiye'dir. Bugünkü durum buna müsaittir ve ayrıca da o coğrafyayı oluşturan bir kuvvettir. Onun için gerekeni yapmak zorundadır.

Aynı şekilde kendi coğrafyasında, bugünkü coğrafyanın dağılmasına adres çıkaran, kışkırtıcılık yapanları da bundan men etmek onun görevidir, bu şarttır. Efendim Suriye'ye müdahale etmeden bazı sorunları çözemezsin, bir mesele çıkardığı zaman bunu yapmak zorundasın. Irak için de aynı sorun sözkonusu.

Netice itibarıyla Suriye, Hama ahalisini topa tuttu, İhvan-ı Müslimin'i tutuyorlar diye. Çoluk çocuk öldü. Saddam'm Kuzey Irak'ta yaptıkları malum.

Demek ki orada müdahale etmemek mümkün olmuyor. Etmesen, adam kapma gelip yardım istiyor. Sınır kapımızdan içeri giriveriyor.

165

OSMANLI TARİHİ, BİR DÜNYA TARİHİDİR

İdea-Politika, sayı: 4 (Güz 1999), s. 52-55.

1956 Macar ihtilali için tarihçiler, "Binlerce yıllık Mısır firavunları tarihinden bir haftalık devrim çok daha fazla öğretici ve önemlidir" derlerdi. Bu çerçeveden bakınca Osmanlı'nın 700. yılında, 624 yıllık Osmanlı'dan bugüne Türkiye Cum-huriyeti'ne değer olarak ne kaldı? Bunun bir bilançosunu yapabilir misiniz?

Devlet, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan devletin kendisidir. Devletten anladığımız ne? Ordusuyla, maliyesiyle, adli-yesiyle ve onu yetiştiren ve besleyen, yeniden üreten kaynaklarıyla devlet kalmıştır. Çünkü, çok açık bir şeydir ki, Osmanlı'dan evvel Türk tarihinde devlet hiçbir safhada bu kadar bütüncül bir yapıda ve mükemmellikte değildir. Yani ordu tamam, Türklerin hep ordusu olmuştur, o bir ordu-devlettir. Dolayısıyla bugünkü Cumhuriyetimize Osmanlı'dan kalan en önemli şey, devletin bizatihi kendisidir. Devlettir; devlet fikridir, devlet imajıdır, devletin idarî vasfıdır, halkın o devleti oluşturmak, onunla bütünleşmek kapasitesidir. Ayrıca bu, diğer Türk devletlerinde de görülmez, şu dönemde.

Osmanlıları dönemindeki Avrupa devletleriyle kıyasladığımızda çok özel bir konumu ve yapısı var. Bu kıyaslamada, 15-16.

167

TARİHİN SINIRI ARINA YOLCULUK

yüzyıllarda Osmanlı'nın çok üstün nitelikli bir devlet kurduğundan söz edebilir miyiz?

Abartarak konuşmak doğru değil. Tabii ki Balkanlar ve Ortadoğu'daki devletlere göre Türk devletinde bugün bir sürü dallarda çok daha derin bir an'ane ve oturmuşluk var. Bu da Osmanlı'nın asli unsuru olmasından ötürüdür. Batı Avrupa devlet sistemleriyle Türk devlet sistemi arasında benzerlikler var, ayrılıklar var. Bu ayrılıkların bazıları bizim aleyhimize, menfi yönde, bazıları müspet yöndedir. Bir de bakış meselesidir bu. Avrupa'da vatandaşla devletin arasında bir kontrat var. Bize göre bu, ideal değildir. Devletle yurttaşın bütünleşmesi daha başka bir olgudur. Bu bakımdan, arada büyük bir zıtlık vardır. Şunu bilmek lazım: Türkiye hiçbir zaman Batı Avrupa'daki devlet-toplum ve fert ilişkilerine sahip olmayacak. Olması da zaten çok gerekli değil. Bu, başka türlü bir maceraya, başka türlü bir yıkıma yol açar. Kaldı ki o modellerin de nerede, ne kadar tutarlıca ve uzun boylu devam edeceğini bilemiyoruz.

Osmanlı Devleti'ni asker, vergi sistemi ve adalet olarak üç temel üzerine inşa edersek, üçünden bugüne gerektiği gibi kalan nedir? Devlet diyoruz, vergi ve adalet de kaldı mı?

Adalet sistemimizi modernleştirememişiz, onun için onu mukayese edemeyiz. Ordu devam ediyor. Güçlenerek, şartlara ve hayata, yeni zamanlara intibak ederek devam ediyor. Bir takım dallar vardır gelişmek üzerine, bir takımı da var gerilemek üzerine, bana sorarsanız.

Adalet konusunda ben sistemin çok ilerlediğini zannetmiyorum. Tecellinin kıymeti olmayan bir müessese. Son derece büyük problemleri var. Müthiş sıkıntısı var. Görevlerini ifa edemiyorlar. Bu bakımdan Türkiye'de adli sistemin mükemmelleştiğini söylemek zordur. Ama ne olmuştur bu arada? Türk hukuk sistemi Romanize olmuştur, _Avrupalılaştırmıştır.

168

OSMANLI TARİHİ, BİR DÜNYA TARİHİDİR

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü bölgelere bakınca, özellikle Balkanlar ve Ortadoğu'ya, Osmanlılar çekildikten sonra çok büyük bir krizin içinde olduklarını görüyoruz. 21. yüzyıla da böyle giriyorlar. Bunun nedenini nasıl açıklıyorsunuz?

Maalesef bu sistem iyi kurulamamıştır. Osmanlı'nın arkasından belirli bir miras kalmıştır bunlara. Devlet yapısı içinde, belirli sağlamlıklarla birlikte, bürokrasinin belirli hastalıkları da kalmıştır Osmanlı'dan miras. Ve buralarda en büyük problem Osmanlı mirası değil, Avrupa. O milliyetçilikle imparatorluk kalıntısı ülkelerde devam etmeye çalışıyor. Batı Avrupa ülkeleri tarzında monoli-tik ulusa, etnik yapıya sahip olmaya müsait değildir. Bunu böyle olsun veya böyle olmalı tarzında zorlamaya kalkarsanız ortaya büyük buhranlar çıkar. Bu İkinci Harpten sonra dondurulmuş, şimdi tekrar buzlar çözülünce bu sancı başlatılıyor. Hoş değil.

Peki bu ülkeler içinde Osmanlı'dan ders çıkarmış olan, yapısını buna göre kurmuş bir ülke var mı, Ortadoğu ve Balkanlarda?

Hayır. Baktığımızda bir Filistin'i görüyoruz. İsrail geliyor akla ama değil, yapamıyor. Dört asır Filistinle kavgalı. Bunun son elli senesi en aşağı, bir Siyonist yerleşimle, Arapların uyanışı ve çekişmeye başlamasıyla geçmiştir. Arkamızdan İngiltere 30 sene içinde maaşallah benzetti orayı, kan ve barut içinde bırakıp gitti. İsrail de her zaman bölgede, İsrail dışında kalan Yahudi olmayan unsurlarla iyi geçinmiyor. Ve artırıyor tartışmayı hepimizin gördüğü gibi...

Günümüze gelirsek milliyetçilik akımlarının yeniden Balkanlarda canlandığını biliyoruz. Hatta ırkçılığa dönüşen hareketler var. Bu nereye doğru gidebilir? Özellikle Balkanlar, Türkiye'nin geçmişi gibi geleceğini de çok yakından ilgilendiriyor. Bu gelişmeler daha dejenere olabilir mi? Yani 21. yüzyılda çok büyük bir krize girebilir miyiz? Kosova sorunu daha çözümlenmedi, suni bir şekilde donduruldu. Daha orada Voyvodina meselesi var, Sancak sorunu var, Karadağ sorunu var. Karadağ'ın durumu de-

169

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Çişik... Macaristan-Romanya ilişkisi olabilir. Yalnız şunu da unutmayın: Balkanlar öte yandan da süper denilen, ihtiyar milletlerin ortağı haline dönüşüyor. Bu da tabii çok etkin çalışmaların devamında oluyor. Ama şurası çok açık bir şey ki, Balkanlar oturmamış, siyasî coğrafya olarak da, devlet yapısı olarak da, vatandaşın inisiyatifi açısından da. Çok şaşılacak şey, eğitilmiş toplumlar olarak görünüyorlar. Son derece totaliter yapılan var. Ben son derece problemlili bir bölge olarak görüyorum.

Aynı şeyi Ortadoğu için de söyleyebilir miyiz?

Ortadoğu daha değişik. Ortadoğu Balkanlar gibi değil Ortadoğu'daki milliyetçilik de farklı. Evet bir İsrail var ama, onlar da, kendine göre bir kimlik. Arap dünyası ne kadar Arap, ne kadar memleketçi, bunlar hep tartışılır şeyler. Orada başka türlü yapılanmalar var. Ve Ortadoğu aslında daha sakin bir yer Kafkasya var bu anlamda çok milliyetçi olan. Şu anda pek görünmüyor ama çok problemlili bir yer. Ama bizim bölgemiz sıcak bir bölge. Yani buralarda mesela anti-militarizm söylemi çok geçerli değildir. Batı Avrupa'ya benzemiyor.

Osmanlı'nın 700. yılı çerçevesinde baktığımızda bir de İran ile sürekli savaş halinde oldu Osmanlı. Bu bölgeyi ele geçiremedi. Şimdi yeni durumda, Türkiye çerçevesinden bakarsak İran, 21. yüzyılda oradaki gelişmeler ve değişimler Türkiye'nin geleceğini direkt olarak etkileyebilir mi?

Etkileyebilir tabii. Sınırdas olduğunu düşünürsek. Ama İran problemlili bir ülke gerçekten. Üretim yok. Elit takımın, seçkin takımın daha iyi eğitimi var Türkiye'den. Daha iyi devlet adamı, bürokrat çıkar, daha çalışkandırılar, daha üretkendiriler. Fakat esasta ben İran'ın şu andaki yapısıyla ve bu ataletle geleceğin bölgesel gücü olacağına inanmıyorum.

Sizin de tezinizdi bu; Osmanlı'da toleransa gerek yoktu. Çünkü değişik etnik gruplar ve kültürlerin beraber yaşadığı, herke-

170

OSMANLI TARİHİ, BİR DÜNYA TARİHİDİR

sin kendi rolünün olduğu bir topluluktur. Merkezî yönetimin otoritesini kabul ettiği sürece her topluluk kendi içinde gelişmeye ve ilerlemeye açıktı. Bu çerçeveden bakarsak günümüz Türkiye'sinde böyle bir değerden söz edebilir miyiz? Evet, edebiliriz. Ayrıca şovenizmin az miktarda olması çok önemli. Yani bu bölgedeki şoven davranışların içinde Türkiye altta kalır.

Mesela bir Kürt-Türk çatışması yaratılmaya çalışıldı ırkçı anlamda. Klasik anlamda Batı'da, Balkanlar'da görülen bu tür ırkçılıktan Türkiye'de söz etmek mümkün değil gibi görünüyor. Bu, ülkenin en önemli kozlarından biri değil mi? Evet. O konuda fazla ileri tahminde bulunmuş Batılılar. Ama olmadı, provokasyona gelmediler. Öyle bir hava yok demek ki. İşte bunlar kaldı bize Osmanlı'dan. Biliyorsunuz, resmi tarih yazılıyor. Okullarda okutuluyor. Maalesef Türkler geçmişlerini çok iyi bilmiyorlar. Ülke 75-76 yıllık genç bir ülke olarak sunuluyor. Fakat bütün bu belalarla cebelleşirken; 75 yıllık bir ülkenin bütün bunların üstesinden gelmesi tabii mümkün değil. Dolayısıyla resmi tarih dışına çıktığınızda Türkiye'yi daha iyi anlayabilmemiz açısından Osmanlı'ya nasıl bir yaklaşımda bulunmak lazım, Cumhuriyet Türkiye'sinde?

Bunlar bir reçeteyle halledilecek şeyler değil. Türkiye'de basitleştirilmiş tarih kitapları yok. Çocuk kitapları yok, çocuk tarih kitapları yok. Mesela çocuk incileri var. Siz çocuklar için kaç tane dinî kitap gördünüz? Gene en çok onlar yapıyorlar da. Mesela şimdi haşa huzurdan, Kur'an-ı Kerim'in tam mealini veremezsin çocuğa. Anlamaz ama, onu mesela güzel anlatan bir kitap var mı? Kur'an'da neler var? Veya ne bileyim daha resimli, daha basit anlatımlar. Tek tük görüyorsun, Kısas-ı Enbiya falan, ama tek tük. Binaenaleyh, bu memlekette kitleye ve çocuğa yönelik

171

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

tarihî ve edebî faaliyet yok. Bunun olmadığı yerde maalesef sağlıklı bir görüş de olmaz. Birtakım nesneleri ve konuları insanlara okutmak 40 yaşında sevdirelmez. Okul kitapları dediğim gibi önemlidir, insanların yüzde 90'ı okuldan sonra birşey okumaz.

Tarih, lise eğitiminden sonra, okuldan sonra bitiyor...

Bu sorunun halledilmesi lazım. İşte orada halledilir, doğru dürüst sevdirelirse olur. Yoksa karmakarışık mutlak bir tarihi kimse sevmez.

Herşeye rağmen bölgeye bakınca, o dönemde Cinnah'm Pakistan'ı yıldız ülke, Nasır'm Mısır'ı öncü ülke olarak görülüyor. FLN'si var Cezayir'in, Burgiba'sı var Tunus'un. Bütün bunlara bakınca bu ülkelerin hepsi çok büyük krizlere girdiler ve gerilediler. Cumhuriyet Türkiye'si bu çerçeve içinde bir mucize yarattı mı, kalıcı olarak?

Zannetmiyorum. Dediğim şu: Bunun için erken olur konuşmak. Çok şeyler yapıldı. Birtakım kurumlar Osmanlı devrini geçti. Bazıları oradan aldığı hızla gelişti, temel orada atıldı, büyüdü. Ama Cumhuriyet Türkiye'sinin asıl hedefi, vatandaşlık toplumu. Orada büyük atılımlar var. Ben bir Sudanlı sefirin Araplara bızatihi "oradaki köylü bile sizden daha aydın kafalıdır" dediğini hatırlıyorum. Demokrasi ve vatandaşlık konusunda da bir takım adımlar atıldı.

Ben Türklerin devlet olarak da, vatan ve millet olarak da 21. asra iyi bir şekilde geçeceğine inanıyorum. Ama tarihçi bilançosu itibarıyla Biz, islam dünyasının tek cumhuriyeti, sağlam devlet geleneği, demokrasisi olanıyız' demek içimden gelmiyor doğrusu. Niye gelmiyor? Doğru olmaz. Umutlu bir devletiz, birtakım şeyler yaptık, mesela tıp alanında. Irkımız düzeldi adeta. İnsanlarımız daha sıhhatli, gençler daha boylu poslu. Ama biz böyle bir cumhuriyetin gerektirdiği kültür ve eğitim savaşını kazanamadık. Ve şu anda çok bitkin ve yorgun bir savaş daha veriyoruz.

172

I

OSMANLI TARİHİ, BİR DÜNYA TARİHİDİR

İnancı yok insanların. Yani Cumhuriyetin başındaki öğretmen, Cumhuriyetin başındaki tabibin inancı vardı. Ama bugün yok. • Bugün bu sosyal-psikolojik müesseseler çökmüş. Ben bu tehlikeyi görüyorum. Burası, 18-19. asrın endüstrileşmesinde başı kaçırmış bir ülke, yakalamaya çalışıyor. Önemli atılımlar var, fakat başaramamışız. Endüstrileşen bir ülkeyiz değil mi? Ama en büyük sanayicilerden biri değiliz. Enteresan bir nüfusumuz var, bunu kullanmasını bilemiyoruz. Ben Türkiye'nin dış politikada çok iyi seçenekleri ve kendine güveni olduğu kanısında değilim.

Bilançoğa global olarak pozitif diyor musunuz bu durumda?

Tabii çok pozitif yönleri var ama Cumhuriyetin bilançosunun, pozitif olmayan yönleri de var. Çok açık bir şeydir, 50 sene evvelki Türk, kendine has dili, etiketi, kendine has kimliği, şahsiyeti olan, kendine göre tarih, edebiyat bilgisi olan biriydi. Bugünkü Türk'ün edebiyat bilgisi yok, hevesi yok, tarih hiç bilmiyor, kendine has etiketi yok, çok kötü bir dil konuşuyor ve kaba. Müzik zevki ilerlemedi. Bunlar çok önemli. Ben neticede herşeyi sayarken, insan malzemesine bakıyorum. Öte yandan çok da büyük bir değişme görüyorum açıkçası. O zaman düşünmem lazım: niye bu kültür meselesi bugüne kadar halledilmedi?

Bunda geçmişi reddetmenin de etkisi oldu mu?

Geçmişi reddetmenin Cumhuriyetin hedefi olduğunu zannetmiyorum. Böyle şeyler yok. Birkaç tane söylev, demeçten parçalar alıyorlar Atatürk'ten ve bunların bütünle ilişkisini kurmadan ileri sürüyorlar. Halbuki o bambaşka bir kontekstin (bağlamın) içindedir, ona bakmak lazım. Bunu maalesef bazı Cumhuriyetçi geçinen

muallimler yapıyor. Atatürk'ün bir cümlesini alıyor, tamamen çarpıtarak kendince bir mana veriyor. Halbuki o söz bir yere oturuyordur. Mesela Atatürk büyük bir mareşaldir, kimse bundan şüphe etmiyor. Şimdi büyük bir mareşal, Kanunilerin, Yavuzların, Fatihlerin yaptığı seferlere ve o seferlerin yarattığı tarihe "serseri bir macera" demez. Bu lafı bir TV programında Ce-

173

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

mal Kutay ileri sürdü. Atatürk bu lafı niçin söylemiştir, ne zaman söylemiştir? Baktığınız zaman anlıyorsunuz ki, bu 1. Cihan Harbi ve Enver'in macerasıdır. Daha güzel tarif edilemez o olay, ama kalkıp da bütün Osmanlılara teşmil edersen olmaz. Bir kere Atatürk afedersiniz, yıkıcı bir adam hiç değildir. Milletin kimliğini oluşturan bir tarihi böyle karalamaz. İkincisi askerdir adam her-şeyden evvel, hem de iyi bir askerdir. Yani iyi bir sporcu, iyi bir sporcuya zirzop diyemez. Sevse de sevmese de iyi bir mareşal öbür mareşallere böyle laflar etmez. Onun için bugünkü literatürde son derece büyük çarpıtmalar vardır gördüğünüz gibi. Bunları halletmek lazım. Tarih çok önemli bir olay tabii, kimlik çok önemli, hele böyle bir ülkede.

Bu çarpıtmaların kaynakları nelerdir?

Bir takım insanlar var, etnik bakımdan kendini rahatsız hissediyor. Aslında Türkiye'de kimse etnik köken bakımından pek rahatsız edilmez. Kimse kimsenin ne olduğunu bilmez. Burada öyle şecere, mecere yoktur insanlarda. Türkler iki üç nesille yetinen bir halktır. Ondan ötesini karıştırmaz. Türkiye'de Müslü-mansan, başka şeye bakılmaz. Öz Türk müsün değil misin, niye bakayım ayrıca? Yani herkes niye dağlı yörük olsun, Kafkasyalının nesi kötü, Bosnalının? Ama mesela bazı insanlar kendilerini Türk hissetmiyor olabilir. Ama bunun için de kalkıp Türk tarihini tahrip etmenin manası yoktur. Tabii abartmalar da vardır, ikincisi çok önemli bir unsur; tarih bilmeyen Türkler. Türkiye'de çok büyük boşluk var tarih konusunda.

insanların tarih konusunda cahil bırakılması amaçlı mıdır?

Ben öyle olduğunu zannetmiyorum. Tarih bilgisinin değerlendirilmesi çok rafine bir basamak. Bu sosyal bilimlere de, öbür bilimlere de pek benzemiyor. Yani çok zeki olabilirsin. Çok iyi matematikçi olabilirsin, hatta çok lisan bilebilirsin falan ama bunların hiçbiri yetmiyor. Hakikaten iyi tarihçi kafası çok başka bir şey. Birtakım doğal vasıflar istiyor, jimnastiğin ve müziğin getir-

174

OSMANLI TARİHİ. BİR DÜNYA TARİHİDİR

diği adeta bir denge unsuru istiyor. Ve tabii devamlı antrenman istiyor. O yüzden bir toplum iyi tarih yazıyorsa rafine bir toplum olur. Mesela bizim etrafımızda bizim gibi demokrat olmayan, bunu tadamamış, dökülmüş ülkeler var; Ruslar ve İranlılar. Ama bunlar bizden rafine toplumlar. Çünkü düşünüyor, iyi okuyor. Bizde bu yok. Mesela Yunanistan, tarih kendisi demektir zanneder. Tarihçi değildir onlar da. Onlarda o rafinman yoktur. Yunanistan'ın iyi tarihçisi yoktur. Hatta millî özelliği uyduruk tarih, menkıbeli tarih, kötü bir siyasî motivasyon diye özetlenebilir.

Osmanlı'nın 700. yılma gelirse, geniş bir özetini yaptınız bugüne kadar kalan değerlerle ilgili olarak. Kısaca bir sentez yapabilir misiniz?

Osmanlı tarihi bir dünya tarihidir. Ve onu yapan biziz. Bir takım unsurlarla beraber yapmışız, ama ana unsur bizlere aittir. Bu bizim tarihimizdir. Bu imparatorluk yıkılmıştır, bütün imparatorluklar gibi yıkılmaya mahkûmdur. Ortaya çıkan ulusal devletimizde Batı anlamında bir ulusallık halen yoktur. Renklilik vardır. Onu da gene bu imparatorluğun ruhuyla taşıyabilir. Aksi takdirde felaket bitmez. Bu imparatorluk yıkılırken başka bir talihsizlik de olmuştur. Sırf imparatorluk parçaları değil, Rumeli dediğimiz anavatan da çıkmıştır elden. Yani Türk unsurunun, iki parçalı vatanın bir parçası olan Rumeli elimizden çıkmıştır. Ve bunun getirdiği yaralar ve travma devam etmektedir, işte bakın, tarih şuurunun olmadığı oradan bellidir. Bütün bu travma ve yaralar kocakarı hikâyesi şeklinde nakledilmektedir; bunamaya başlayan büyükannenin torununa anlattığı yarı istihza ile dinlenen hikâyelere benzemektedir. Bunun tarihi yazılmamıştır. Tarih kitabında mesela Rumeli'den kaçan bozguna uğramış halkın çektiği sefalet, fotoğraflara da konu oldu. 20. asırda o sefalet, o rezalet gösterildi. Bunları bilmek lazım. Sonra Rumeli anavatanının ne, olduğunu kim bilir? Çocuğa

soruyorsun, biz de Rumeli'den gelmişiz diyor, anneannesi orada doğmuş, gelin olmuş, şehrin yerini bilmiyor.

175

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Bu travma devam edecek. Unutmakla kurtulamıyorsunuz. Gereği yok, mümkün de değil. Çünkü zaten biliyorsunuz oralarda parçalarımız duruyor. Bir de biz bilmiyoruz diye, orada o hayat devam etmiyor değil. Maalesef Türkler böyle; kendi köylümüz de öyledir. Anlatırsın anlatırsın zirai yöntemleri, eliyle tutup da cebine parası girmedikçe hiçbirine inanmaz, ikna olmaz. Türk milletinin tarih görmesi için gözüne parmağını sokacaksın. Halbuki tarihte maalesef gözüne parmak girmiyor, biraz imaj lazım. Biraz akl-ı selim lazım.

ALFABEYİ ÖĞRENMEYEN ROMAN YAZAMAZ

KONUŞAN: ft.U R İ Y E AKMAN

Sabah, 16 Haziran 1996.

İstanbul Kanatlarımla Altında filmini nasıl buldunuz?

Tarihi, malzeme olarak kullanan bir fantezi. Aslında film ve romanlarda tarih gibi yüzde yüz realiteye sadık kalmak şart değil, fantezi de yapılabilir. Ama sadık kalmamak demek en azından bir tarihçi kadar bilgi sahibi ve tarihçiden daha fazla ihtisas sahibi olmak gereğini inkâr etmek değildir. Passolini ne yaptı? Holly-wood rejisörlerinin kartondan kurulmuş Ortaçağ şehirlerini yıktı, o şehirlerde sefaletin olduğunu dile getirdi, rengini, renksizliğini. Bir tarihçiden daha zengin, daha pekin bir şekilde çizdi. Bunlara artist denir. Çünkü bu adamlar "entellektüelim, sanatçıyım, onun için uçarım" diye uçmuyor. Önce uçağın ne olduğunu biliyor bir mühendis kadar, ondan sonra uçmaya kalkıyor. Bizimkiler bilmiyor mu?

Bizde altyapısal bilgi küçümseniyor, insanlar "ben istediğimi yaparım" diyorlar. Bu bilimsel ve düşünsel kirlenme, çevre kirlenmesi kadar ciddi bir şey. Estetik iddiayla ortaya çıkan bir film bu, değil mi? Bir muhakeme yapalım. Kartondan dekorlar yapmış. Ben bunu bir Ortaoyunu dekoru olarak gördüm. Hoş bir yaklaşım olabilir ama bunun her zaman çok estetik bir görünüm vermediği-

177

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

ni takdir edersiniz. Çünkü bu tip halk resmini, mesela 18. asrın duvar süslemelerini iyi etüd etmemiş. Buna karşılık Fransesca'yla Ahmet'in halvet olmalarını güzel vermiş. Ama ne yaptı orada, "Sana bir azilnâme veriyorum" dedi, bunun adı ıtıkname'dir.

Tarihçilik mi yapıyorsunuz, hani estetik olarak bakacaktınız?

Ama azilnâme size neyi hatırlatır? Kızı genel müdürlükten mi azlediyor yoksa hürriyetini mi başıslıyor? Burada ilk defa Türk filminde bir estetik sevişme sahnesi gördük. Hakikaten iki insanın bütünleşmesi. Ama öyle sahneler var ki bıktırıyor insanı. Kızın çıbanlarını bu kadar uzun uzun göstermeye lüzum yok. Mey-hanelerdeki o fasıllar bıktırdı. Bekri Mustafa kayıkta padişahla sadrazamı tefe koyarken Türkçe anlaşılmıyor. Diyaloglar uzun bir gevezelikte gidiyor. Arifi Paşa Kıyafetnamesinde resmedilen her kılığı ve Osmanlı saray tipini, asker tipini yanyana sıkıştırmak marifet değil. Ortada şeyhülislam mı, büyücü mü, ne olduğu belli olmayan bir tip var.

Bu, şer kuvvetlerini temsil ediyor. Mesela bir Evliya Çelebi var, onun yanında bir şair var. Hayyam'dan rubailer okuyor. Ama hepsi Wimpy Burger'deki gençlerin diliyle konuşuyorlar. Biraz kendi dilleriyle renk versen ne olur? Bunun örneği de var edebiyatımızda. Bir Orhan Asena mesela, hiç eski dile sapmadan eskinin rengini verir anahtar kelimelerle. Karşında Evliya Çelebi var. Evliya, bir filolojik dehadır, hayatında ilk defa duyduğu Gürcüce, Macarca kelimeleri doğru kaydedecek kadar.

Peki filmdeki olaylar?

Mesela Topal Recep Paşa var, sadrazam. Valide Sultan'a, argo tabiriyle, sarkıyor. Valide Sultan da adama teşne. Şimdi bu fantezi mi? Bir kere tarihî realitenin kendisi senin fantezinden çok daha renkli ve çekici. Çünkü 13 yaşında gelin olmuş bir kız o. Saraya getirildi. 18 yaşındaki I. Ahmet'le karıkoca oluyorlar. Masum iki tip birbirlerine aşık oluyorlar ve bu güzel aşk, I. Ah-

178

ALFABEYİ ÖĞRENMEYEN ROMAN YAZAMAZ

met'in genç yaşta ölümüyle dramatik bir biçimde noktalanıyor. Eski haseki (padişah karısı) Be' azıt'daki Eski Saray'a kapatılıyor. Karanlık yıllardan sonra IV Murad tahta geçince Valide Sultan olarak Topkapı'ya geri dönüyor. Dokunulmaz Valide Sultan, kadınlığının en güzel çağında, 30'lu yaşlarında. Sarayın anasının derdi erkek değil, iktidar. Başka şansı yok. Saptırılmış, bastırılmış duygular ve onun getirdiği trajik, çözümlenemez bir durum. Ondan sonra da Osmanlı tarihinin en uzun süreli Valide Sultanlarından biri olarak sarayda ta IV Mehmet devrine kadar kalıyor. Valide Kösem Sultan'm gerçek portresini ve renklerini vermek sıradan fantezilerden çok daha ilginç bir eser ortaya çıkarır. Böylesi banalitedir sadece. Sadrazamın yanağından makas alan Valide Sultan hiç estetik görünmedi bana.

Tarih hatası var mı?

Valide, "İbrahim'in deliliğini de atlattık" diyor. İbrahim daha şehzadeydi o zaman, tahta IV. Murad'dan sonra çıktı. Kronolojiye karşı bu kadar lauballilik olmaz. Böyle bilgisizlik, tetkiksizlikle bir film ortaya konuluyor. Ben buna o zaman "fantezi uğruna realiteden kaçma" diye bakamam. Sanatçılar arasında bir Turan Of-lazoğlu örneği vardır bu devirler üzerinde yazan. Tarihî film konusunda gerçeğe yakın bilgisi olan rejisörlerden bir Ziya Güler Oztan var. Ben bunların olduğu bir memlekette böyle baştankara bir dekoru, böyle rastgele seçilmiş kılıkkları kabul edemem. Sek-banbaşı ağanın kıyafeti, Yeniçeri ağalarına giydirilmiş. Onun yanında güvey sağdııcı gibi Rumeli Kazaskeri ne arıyor? Hayatta buluşmayacak sınıf ve zümre mensupları kokteyl kalabalığı gibi bir divanda dikilmişler. Birisi ayakta, birisi oturuyor. Sonra mesela IV. Murad eline bir gürz aldı, birinin kafasına patlattı. Ne oldu yani? Tarihte bilinen müthiş, korkunç ağır bir gürzü var. Ayak Divanı'nda, ayaklananlara gözdağı vermek için o gürzü salları. Çok kuvvetli bir adamdı, bugünün şampiyon haltercisi gibi bir şeydi. IV Murat aslında kendine hayrandır ve gaddarlığını

179

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

teşhirden kaçınmaz. Birbirine zıt tasvirleri olan vakanüvislerden bir sanatçı neler çıkarabilirdi.

Sanatçı olsaydınız IV. Murad'ın hangi yönünü öne çıkarırdınız?

IV. Murad'ı Hammer çok iyi anlatıyor. "Yürüdüğü zaman yapraklar bile hışkırdamaktan çekinir, kuşlar susar" diyor. Tabii bu devir üzerine hâlâ laf edenlerin bir çoğu tarihçi Naima'dan bihaber. Naima çevriliyor yeni harflere, yanlışlar bir yana, tadı kaçıyor. Halbuki bu adamın kendine has bir üslubu var, onu yakalayıp doğru dürüst okuyabilseler, çok şey çıkarırlar.

Yönetmen Mustafa Altıoklar'a Naima okumasını mı tavsiye ediyorsunuz?

Bir zahmet! Disiplinli bir adam olsa ya da Passolini gibi meraklı olsa kendini adeta cendereye sokar, oturtur birini yanına, Naima okutturur. Okutturdukça da anlayıp havaya girmeye ve bir müddet sonra pişmeye başlar. Naima da Çince değil nihayet. Bu zevatin aslında Reşat Ekrem Koçu'yu bile okudukları su götürür. Cendereye girmeden fantezi olmaz. İlmin ve sanatın yüzde 70'i pösteki saymak gibi sıkıntıdır, yüzde 30'u keyifle yapılır ancak.

Çetin Altan yazmıştı, "IV. Murad, iktidarında en büyük iki kardeşini ve altı veziriazamı öldürerek padişahlar arasında rekor kırdı" diye.

Rekor onda değil, 19 kardeşini öldüren III. Mehmet'tedir. Ve millet saraydan "turna katarı" dediğimiz şehzade cenazesi çıkar çıkmaz padişahın nefret etmiştir. Saltanatın bekası ve sağlamlaşması için kardeş öldürmek gibi bir tragedyaya, dünyada Osmanlı'ya has değil. Avrupa'da bile birtakım prens ve prenseslerin rahat yaşayabilmeleri için 18. asra kadar beklemeleri gerekmiştir. Rusya'da 19. asra kadar beklendi. Osmanlı hanedan üyelerinin bir sofrada toplanıp birlikte taam etmeleri saltanatın lağvından sonra mümkün oldu. Halife Abdülmecit Efendi'nin etrafırda bir akşam yemeği yemişlerdir.

180

I

ALFABEYİ ÖĞRENMEYEN ROMAN YAZAMAZ

Bir yazar, "Kösem Sultan, oğlunu küçükken başka veliahtlar pey- , dahlamasının diye oğlancılığa alıştırdı" diye yazdı. Doğru mu?

Bunlar yakıştırma. Veliaht sarayı Valide'yi niye ürkütsün ki? Kösem'in oğlunu ne kadar yönettiğini kimsenin bildiği yok. IV. Murad, Valide Sultan'ı bir köşeye itelemiştir. Kimse Osmanlı sarayından çok ince psikolojik tahliller çıkarmaya yeltenmesin. Bizim bugünkü bilgimizle olacak iş değil. Bir takım padişahların annelerini iyi tanımıyoruz mesela. İsmi biliyorsun ama kimin nesi belli değil. Mesela en son "Mavi Kanlı Valide" Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan deniliyor. Kırım Hanı Mengli Giray'm kızıdır. Yani Yavuz, Kefe'de şehzadeyken evlenmiş deniliyor. Bazı yazarlar buna dahi itiraz ediyor. Kesin olmasa bile cariyeye olduğunu söylüyorlar. Kösem Sultan kim? Akdeniz adalarından gelme bir Rum balıkçının kızı. Hürrem kim? Ukraynalı papazın kızıymış. Papaz kim? Ukrayna'nın neresinden? Böyle bir sürü tarih sahnelerini bilmiyoruz. Harem son derecede kapalı, üstünde türetilen rivayetin haddi hesabı yok.

ODTÜ öğretim üyesi Erdal Yavuz, "Halk zorunluluktan, yüksek zevat da çeşni hevesinden eşcinsellik çok yaygındı. Osmanlı'da bir oğlanla bir defalık bile olsa beraber olmamış hiçbir padişah ve devlet büyüğü yoktur" diyor. Erdal Yavuz bu kanaate nasıl vardı bilemem. Bir tarihçi için bu konuyu cevaplandırmak son derece güç. Edebiyat tarihlerinde ve bizde hemen hiç yapılmayan kriminal tarihte sosyal hayatın marjinal kompartımanlarının işlenmesinde bu gibi buluntular var. IV Murad için de bu gibi imalar özellikle Reşat Ekrem Koçu tarafından ileri sürülmüştür. 17. asır tarihimiz için itici güçlerin ve olayların ana sebebini bizim nesil, bu gibi motiflerin dışında arayan bir sosyal bilim anlayışıyla yetiştirdi. Mesela sadece Fransız sefirlerinin, Venedik balyolarının tuttuğu raporlarda bile bu gibi şeylere karşı ilgi yok, ilgilenmemişler bu yatak odası hikayeleriyle. Benim de tarihçi olarak fazla ilgimi çekmedi.

181

TARİHİN SINIRLARINA YOLCULUK

Altıoklar, filmi için yapılan eleştirileri düzeysiz ve içi boş bulmuş. Tabii kendi görüşüdür. Benim de bu konuda bir görüşüm var. Tekrar ediyorum. Tarihî film çeviren biri, tarihî gerçekliğe sadık olmak zorunda değil ama tarihi bilmek zorunda. Alfabeği öğrenmeyen, roman yazamaz. Altıoklar, "iktidarın, yeniliklere karşı nasıl çıktığını, insanlara nasıl şablon hayatlar biçtiğini anlatmak istedim" diyor. Siz ne diyorsunuz? Bizim toplumumuz çok sarsıcı, muhtevalı yenilikler çıkartamıyor ortaya. Herkes kendini Galileo, Brecht veya Sartre zannedebilir ama öyle olmadığını biliyoruz Birileri kendilerini çok ileri zannedip bir takım geri ve düzeysiz şeyler ortaya çıkartıyorlar ve onlara da Allah'ın inayeti ile birileri vatan, millet, gelenek adına karşı çıkarsa iki günde ortalık toz duman oluyor. Toplum, tabuları yıkmak illüzyonuyla birilerini savunmaya başlıyor.

Şimdi Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler dışında tarihî gerçekliğini iyi tanımadığımız Hezarfen'in ele alalım. Hakikaten IV Mu-rad onun buluşlarından korktu mu? 19. asırda Avusturya imparatoru I. Fernandez, dikiş makinesini icat eden adam için "Bunu ondan kim istedi ki, ne lüzumu vardı?" demiş. Dikişçilikle geçinenleri düşünerek herhalde. Böyle bir olay bizim tarihimizde var mı? Keşke olsa. Yani biri bir şey icat edecek de hükümdar diyecek ki "Bu tehlikeli adamdır, sürün". Hakikaten birimiz kadavra teşrihi yapıp da anatomiye merak sardı mı? Gerçi bir avuç çalışkan bilim tarihçimiz var. Ama buluntular böyle fantezileri desteklemiyor. Keşke öyle cezalandırılmaya değer birini bulsak. Bu güzel bir fantezi. İhtilazım yok. Ama ciddi yazarların filmin fantezisini tarihi gerçek haline getirmesi ve ondan sonra derin sosyal tahlillere girişmesi bu fantezi kadar hoş değil. Bizde yönetici sınıfın koyduğu iddia edilen yasakları delege kadar bir yönetilen sınıf olduğu tartışılır. Kendi kendimize orman yaratmayalım böyle putlardan, canavarlardan, kahramanlardan.

182

ALFABEYİ ÖĞRENMEYEN ROMAN YAZAMAZ

Bugün iktidar-birey ilişkisi nasıl yaşanıyor?

Karşınızda hakikaten ideolojisini iyi tespit etmiş, kabuklaşmış bir hakimiyet var mı? Bugün sokakta adamın değer ya da değersizlikleri hakim Türkiye'de. O çerçevede kavga ediliyor. Bir yapısal değişiklik geçiriyoruz. Onun için Osmanlı tarihini iyi bilmek lazım Bizde en ciddi tarihçilerimiz bile "Vakanüvis" tarihi diyor. Bazısı bir de "st" ilave ediyor, "vakanüvist" tarihi diyor, ekonomist,

komünist der gibi. Sorsan kaç tane Vekayiname ve bunun muadili kaç Avrupa kroniği okudun diye, hiç okumamıştır.

Filmin hasılat rekorları kırması bu yüzden mi?

Bir kısmı bu kavgadan gidiyor, bir kısmının müzik hoşuna gidiyor, ki hakikaten güzel. Film rekor kırıyor. Kırsın, ne güzel. Sinemada birinin para yapmasına itirazımız yok ama elverir ki daha ciddi, güzel birşeyler de yapalım.

Filmin sonundaki "Böyleleri de kalacak bu dünyada, ama onların ismi unutuldu ama bizimkiler hep vardı, var olacak" gibisinden tiradı seyirciler alkışlıyordu, sizde de oldu mu?

Evet. Dünya bu kadar siyah-beyaz diye ikiye ayrıldıktan sonra mesele yok.

Eskiden de panayır tiyatrolarında alkış almak için oyun sonunda bayrak çıkarırlardı. Onun gibi bir şey.

I

183

İlber Ortaylı'nın yayınlarımız arasında çıkan diğer kitabı

GELENEKTEN GELECEĞE

İlber Ortaylı

Tarih bizim kör noktamız. Ondan kurtulmaya çalıştıkça, sanki garip bir istihza ile bizi yeniden kendisine çağırıyor. Redd-i miras, aslında tarihten kopmayı getirmiyor. Tersine, tarihe daha fazla dönmeyi gerektiriyor. Fakat bu

"dönüşler", ister istemez bölük pörçük oluyor; toplumsal hafızanın sakatlanmasından dolayı döndüğümüz kaynak da doyurmuyor bizi. Bu gidiş gelişleri Avrupa Birliği'ne giriş maceramızın hemen her adımında yeniden ve yeniden yaşıyoruz. Tarih karşısındaki bu kesintisiz bocalamanın geleneğimizi yeterince tanımamak ve geleceğe bakarken de kendimize güvenimizi yitirmek gibi bir sonuç vermesi şaşırtıcı değil. Aslında belki "gelenek" kavramının içeriğini de yeniden tartışmaya açmak gerekiyor. Gelenek ölü bir geçmiş, bir mezar değil; yaşayan, diri, canlı bir olgudur ve ancak bir geleceğe yönlendirildiği zaman kendisini açığa çıkartan bir şeydir. İlber Ortaylı bu kitabında geleneğimizin geleceğimize eklemlendiği mihverleri tespit ediyor.

184

I

İlber Ortaylı ile

Sınırlarına Yolculuk

İlber Ortaylı, akademik çevrelerde engin kültürü, eskilerin deyişiyle

"tebahhuru" ile tanınan bir üniversite hocası iken, özellikle 1999 yılında,

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı kutlamaları vesilesiyle çeşitli

toplantılarda yaptığı "konuşmalarda Türk toplumuna Ahmet Refik'ten sonra "tarihi sevdiren adam" olma yolunda kararlı adımlarla ilerledi.

Sadece geniş bilgisi olan araştırmacı bir tarihçi olarak değil, şaşırtıcı

çıkışlar yapan bir sosyal düşünür, kültürün bütün lezzetini tatmış bir aydın,

çok gezen bir seyyah, hayatı dolu dolu yaşayan bir yaşama ustası, Türkiye'yi

dünya ile bir bütün olarak düşünen vizyonu açık bir düşünce adamıdır kendisi...

İlber Ortaylı'nın kanatlarında tarihin sınırlarına çıkılan bu ilginç yolculuğa hoşgeldiniz!